

VI - KURUMLAR / MÜESSESELER

Abdulahit İmamoğlu

Mehmet Fatsa

Nevin Meriç

Ayhan Işık

Mustafa Güler

Ali Bakkal

Muzaffer Başkaya

Mustafa Yazıcı

Şükrü Öztürk

KÖPRÜBAŞI MEDRESELERİ VE DİN EĞİTİMİNE KATKILARI

*Abdulvahit İMAMOĞLU**

A. Giriş

Köprübaşı, kuzeyde Sürmene ilçesi, güneyinde Bayburt ili, doğusunda Çaykara, Of ve Dernekpazarı ilçeleri, batısında Sürmene ilçesine bağlı Oylum beldesi ile sınırdır. Köprübaşı'nın tarihi çok net bilinmemekle birlikte batı yakasından itibaren Of'un uzantısı görünümünde Çaykara tarihine eş olarak Etiler'den itibaren birçok kavmin bu yörede etkili olduğu görülmektedir. Daha sonra Peçeneklerin bu yaka boyunca ve bugünkü Beşköy tarafına doğru yerleştikleri bilinmektedir.

Çok daha eski tarihlere gidildiğinde de bu yörelerde Türk izlerinin olduğu görülmektedir. Bu konuda tarihçi Osman Turan'ın tespitleri bize ışık tutmaktadır. Ona göre; Şarkî Karadeniz bölgesine yaylalardan, geçitlerden ve Harşit vadisinden inen Türkmenler mevcut olmakla beraber bu havâli daha ziyâde Samsun'dan itibaren sahili tâkip eden Oğuz Çepni boyu tarafından Türkleştirilmiş; Canik bölgesine adını veren yerli Hıristiyan Çan kavmi tedricen kaybolmuştur. Türkmenler 1302'de Giresun'a kadar ilerlemiş ve bir takım küçük beylikler kurmuşlardı¹.

Bir başka yerde ise şöyle bir tespite rastlıyoruz; Azad-Mûsa idâresinde bulunan 60.000 hânelik bir Türkmen halkı da bir müddet kışları İspir, Bayburt ve Pasinler'de, yazları da Şimalî Karadeniz (Parhar) dağlarında geçiriyor; Gürcistan'a, sık-sık akın ve taarruzlarda bulunuyor, esir ve ganimetler ile dönüyor, bazen de çok kayıplara uğruyorlardı. Bu Türkmenler daha sonraları Bayburt, Erzincan'dan Sinop'a ve Ayıntab'a kadar her tarafı istilâ ettiler. Trabzon dağları yine çoğunun yazlık yurtları (yaylası) idi².

1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u Pontus Rum Devletinden almasından sonra Sürmene, Çaykara, Dernek Pazarı ve Köprübaşı'na Bağdat, Diyarbakır, Maraş ve Anadolu'nun farklı bölgelerinden Türk aileler getirilip yerleştirilmişlerdir. Buraya gelip yerleşenler hep Müslüman ailelerdir. O dönemde Köprübaşı'nın merkez hudutları içinde Arpalı köyü hariç, Kilise yok gibiydi, bugün de bulunmamaktadır.

Göneşara'ya ilk gelenlerin 1619 yılında geldiği söylenmektedir. İlk gelenlerin şimdi 'Kuzgunlar' (Bugünkü Fidanlı'da bir yer) denilen yere yerleştikleri bilinmektedir. Onlar burada ağaçlara petek koymuşlar ve geri dönmüşler. Bir daha geldiklerinde daha önce kendilerinden düşen mısır tanelerinin bittiğini ve geliştiğini görmüşler. Bu mısırları kurutmak

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi, abdulvht@sakarya.edu.tr.

1 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: 2014), s. 301.

2 Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 299.

için gelenlerden biri ötekine ‘güneş ara’ demiş. Daha sonra buraya yerleşmeye karar vermişler ve bu ifade şekillenerek ‘Göneşara’ adını almıştır. Sonraları buradan Köprübaşı’nın diğer yörelerine yayılma olmuştur.

O dönemde dere boyunca yol bulunmadığı ve hiçbir hareketlilik olmadığı için ilişki Of ve Bayburt tarafıyla olmaktadır. Ayrıca daha sonra uzun süre Sürmene’yle bağlantı yükseklerden atlarla sağlanmıştır. Yol, Garb-ı Göneşara’dan Kirazlıktan Kilima başından Sürmene’nin köylerinden geçerek sahile, Sürmene’ye inerdi. Şark-ı Göneşara’dan ise Vadon’un üstünden Ortaköy’den Aksu hanlarından Sürmene’ye ulaşırdı.

Resim 1: Köprübaşı

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle 1914 yılından itibaren Rusların bu bölgeyi işgali ile başlayan mücadelede Köprübaşı ahalisi büyük bir direniş göstermiştir. 26 Haziran 1916 Trabzon-Köprübaşı Madur Savaşları adı altında Köprübaşı-Harmantepe bölgesinde Ruslarla yapılan ve 36 saat süren meydan muharebesi sonunda Ruslar Ağulot Hanlarına kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. M. Bilgin’e göre; ‘Harmantepe, Karadeniz’e ulaşıp, düşman kuvvetlerini ikiye bölmek ve Rusların Anadolu üzerine yapılacak hücum için asker ve malzeme sevkiyatını engellemek üzere harekete geçen Türk kuvvetlerinin son ileri karargâhıdır’³. Bu muharebede ordumuza bağlı 60. alaydan 7 subay ve 150 er şehit düşmüştür⁴.

Göneşara’dan Coşk (Köşk) yaylasına doğru devam eden yayla yolu üzerinde Harmantepe, Ebeler ve Kangeller diye bilinen alanlarda düşmanla tepelerden karşılıklı top ve silahla ve zaman zaman göğüs göğüse mücadele verildiği bilinmektedir. Dolayısıyla bu alanlar şehit kabirleriyle doludur. Daha sonraki yıllarda Harmantepe şehitliğinin etrafı çevrilmiş, koruma altına alınmış ve burada anma törenleri düzenlenmiştir. Ayrıca, Kangeller’de sırtlara dağılmış halde şehit kabirleri bulunmaktadır. Tabii bunlar sadece bilinenlerdir.

3 Mehmet Bilgin, *Sürmene Tarihi*, (Sürmene: ene Belediyesi Kültür Yayınları, 1990), s. 389.

4 Mareşal Fevzi Çakmak, “*Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*”, (Ankara: Genel Kurmay Matbaası, 1936), s. 214.

B. Köprübaşı Yöresinde Medrese Eğitimi

1) Medrese Eğitime Genel Bakış

Müslüman ülkelerde Medrese, orta ve yükseköğretim yapıldığı eğitim kurumlarının genel adıdır. Medrese kelimesi Arapça *ders* (درس) kökünden gelir. Medreselerde ders verenlere “müderris”, onların yardımcılara “muîd”, okuyanlara “danişmend”, “softa” veya “talebe” adı verilir.

Medreselerin resmi bir teşekkül olarak devlet eliyle kurulması X. yüzyılda Karahanlılar Devleti (840-1212) zamanına rastlamaktadır⁵. İslam tarihçilerine göre İslam'da ilk medrese Büyük Selçuklu Devleti zamanında Alparslan'ın veziri Nizamülmülk tarafından açılan ve yine onun ismiyle anılan Nizamiye Medreseleri'dir.⁶ Ancak bundan önce de pek çok medrese yapılmıştır. Gazneliler Devleti (963-1187), Sultan Mahmut, Sultan Mesut, Sultan İbrahim ve halefleri birçok âlimi himaye ederek, idareleri altında bulunan şehirlere medreseler inşa ederek, birtakım ilmî faaliyetleri desteklemiştir. Karahanlılar ve Gazneliler devrinde yapılan medreselerin Selçuklu devrinde inşa edilen medreselere bir ön hazırlık ve temel oluşturduğu söylenebilir. Medreselerden mezun olanlara “icazetname” verme uygulamasının ilk örnekleri Nizamiye medreselerinde görülmektedir.

Necdet Sakaoğlu ise ilk medresenin kurucusu olarak, Nişabur hâkimi Emir Nasır bin Sebüktekin'i göstermektedir⁷.

Medresede dersler sabah ve ikindi namazı sonrası olmak üzere iki aşamada işlenirdi. Esas dersler sabah işlenirdi. Hücre denilen medrese odaları genellikle icazet alma seviyesine gelmiş kıdemli, yetenekli danişmend denilen öğrencilere verilmirdi.

Anadolu Selçuklu medreselerinde bir alanda ihtisaslaşma gözlenmektedir. Medreseler ihtisas konularına göre “darülhadis”, “darülkurra”, “darülhüffaz” gibi çeşitli dini eğitimler vermektedir. Ayrıca mantık, felsefe, fıkıh, kozmoloji, astronomi, matematik, geometri, cebir ve kimya eğitimi de önem taşımaktadır⁸.

Özellikle Selçuklu Anadolu'sunda hadis ve fıkıh medreselerinin yaygın olduğunu günümüze ulaşan yapılar göstermektedir⁹.

Selçukluların bilinçli bir eğitim politikası izledikleri, dönemin sultan ve diğer devlet adamlarının donanımlı olduğu, iyi bir eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Özellikle Sünni İslâm anlayışının öğreticisi ve yayıcısı olan medreseler devletin çeşitli kademelerinde görev yapacak yönetici sınıfa elemanlar yetiştirmiştir¹⁰.

Medreselerde özellikle yoksul ve başarılı öğrencilerin eğitilmesi ve topluma kazandırılması, bilgili din adamlarının yetiştirilmesi, bilgin ve yetkin/uzman kişilerin görevlendirilmesi amaçlanmıştır. Çoğunlukla medrese eğitimini tamamlayan bu kişiler çeşitli konularda topluma rehberlik etmiştir¹¹.

5 Zeki Atçeken, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), s. 189.

6 Ersoy Taşdemirci, “Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, (1989), s. 269.

7 F. Reşit Unat, “*Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*”, (M.E.B. yay., 1964), s. 3.

8 İhsan Fazlıoğlu, “*Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim*”, sy. 29, (2001), s. 156.

9 Nermin Şaman Doğan, “Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri-Darüşşifalarından Örnekler”, *Hacettepe Üni. Eğitim Fak. Dergisi*, c. 2, sy. 28, (2013), s. 430.

10 F. Ünan, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde eğitim”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), s. 390.

11 Doğan, *Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları*, s. 431.

Medreselerin eğitiminde öğrenci, eğitici/müdris ve müd ile imam ve müezzin gibi din görevlilerinin seçimi, atanması gibi tercihlerde Selçuklu dünyasının Sünnî İslâm geleneği etkili olmuştur. Selçuklu döneminde Sünniliğin Hanefî kolu Anadolu'nun her bölgesinde, Şafilik ise daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yaygındır¹².

Medreseler, gerek Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları döneminde gerekse Osmanlı Devleti döneminde en önemli ve teşkilatlı eğitim-öğretim kurumu olmuştur. Bağdat Nizâmiye Medresesi ile başlayan medreseler zinciri, Fatih tarafından 1470'te İstanbul'da kurulan Semaniye Medreseleri faaliyete geçinceye kadar, hem Selçuklular hem Osmanlı dönemi boyunca, gerek ilmiye mensuplarının yetiştirilmesi, gerekse devlet kadrolarına kalifiye eleman hazırlanması misyonunu üstlenmiştir. Medreseler, eğitim ve öğretimi parasız yapan eğitim kurumları olarak toplumda sosyal adaleti, fertler arasında fırsat ve imkan eşitliğini sağlayan bir misyon üstlenmiştir¹³.

2) Köprübaşında Düzenli Medrese Eğitimi

Of-Çaykara-Sürmene-Köprübaşı ağırlıklı olarak eskiden bu yörede 350 medreseden söz edilmektedir. Ancak bunlardan bu güne 5-6 tanesinin ayakta kalabildiğini bu yöreyle ilgili belgesel filmi çeken ve yöneten Muhammed Çakıral'ın ve belgeselin danışmanlığını yapan Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun çalışmasından öğreniyoruz (21 Mart 2012).

Köprübaşında medreselerin başlangıç tarihi çok net olarak bilinmemekle birlikte Fatih'in Trabzon'u fethettiği tarih olan 1461'den sonra Trabzon'da bir medresenin oluşturulduğunu biliyoruz. Fatih Sultan Mehmet Camii'nin (Ortahisar Camisi) yanında cami ile birlikte Fatih Sultan Medresesi yapılmıştır. Trabzon Merkez 'Fatih Büyük Camii', 1461 yılında kiliseden camiye çevrilen Trabzon'un Fethinin tarihi sembol eserlerindedir¹⁴. İki katlı bu yapıdan günümüze hiçbir kalıntı gelememiştir.

Konuya yalnızca Evliya Çelebi biraz olsun ışık tutmaktadır. "Ortahisar Camisinin dış avlusu içinde yine camiye bitişik odalara sahip süslü güzel bir medresedir. İlim öğrenmek isteyenlerle doludur. Mevleviyet pâyeli dersi-âmı vardır. İrfan sahiplerinin, zariflerin ve şairlerin toplandığı süslü bir medresedir ki, padişahın eserlerindedir".

Ancak yöreyle ilgili Tahrir defterlerine bakıldığında, Köprübaşında iskânın daha sonraki tarihlerde olduğunu görüyoruz. Buna bağlı olarak diyebiliriz ki, burada medreselerin varlığından söz etmenin ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde veya sonrasında mümkün olabileceği görülmektedir. Dolayısıyla, bu yörede medreselerin kuruluşu ve medrese eğitiminin başlama tarihi de takriben 1550 yılları sonrasında olmuştur.

Trabzon salnâmesi 1881 yılı kayıtlarından anlaşıldığı üzere; Sürmene'de 34 medrese olduğu, 99 Müslüman mezarlığı ve 4 Hıristiyan mezarlığı bulunduğu görülmektedir. Yine bu dönemde Sürmene'de Hıristiyanlara ait 10 mektep ve Müslümanlara ait 69 mektebin olduğu belirtilmektedir¹⁵.

12 Ahmet Y. Ocak, "Türkiye Selçukluları ve İslâm", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), s. 450.

13 Veli Sırım, "Selçuklular Ve Osmanlı Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7 sy. 31, (2014).

14 Muhammet Yavruoğlu, "Vakıf Eserlerimiz-Fatih Büyük (Ortahisar) Camii", *Karadeniz Olay Gazetesi*, (19.01.1996), Trabzon.

15 Trabzon Salnâmesi 1881.

برشته	۵۵	۵۷	۲
حصانہ	۶۰	۶۰	۵
اولاد	-	-	۲
تولیات	۶۵	-	۱
وقف	۶۵	۶۵	۶۵
سورتمہ	۶۰	۶۵	۶۵
بیرہ ہون	۶۶	۶۶	۶
کوریہ	۶۱	-	۲
وقف حیدر	-	۶۵	۲
ایا صدق	۶۵	۶۵	۵
کریہ سور	۶۵	۶۵	۶
برعزیر	۶	۶	۲
کتاب	۶۲	۶۰	۱
اقی کوی	۶۰	-	۲
بیر	۵۸	۶۱۷	۵۵
		۹۹۹	۱۱۶

Resim 2: Trabzon Salnâmesi 1881 yılı, 147. sahife (Sürmene'deki medreselerle ilgili kayıt)

Köprübaşı'nda bilinen ve meşhur âlimlerin yetiştiği başlıca beş medreseden söz edilmektedir. Bunlar:

1. Büyük Doğanlı (Düzmahalle) Camii Medresesi: Bu medresenin yanındaki cami 1970'li yıllara gelindiğinde yenilenmiş ve genişletilmiştir. Son yıllarda medresenin diğer yanına Kur'an kursu ve imam lojmanı yapılmıştır. Bu medresede, Ancot Mustafa Efendi'nin müderrislik yaptığı bilinmektedir. Lâloğlu İspiroğlu Mustafa Onay burada dersler vermiştir. Ayrıca Ancot Hasan Efendi de bu medresede bir müddet kalmış ve Arapça icazet vermiştir.

Resim 3: Büyük Doğanlı (Düzmahalle) Camii (Camiye bitişik bir medrese odası var)

Resim 4: Büyük Doğanlı Camii medresesinden bugüne kalan odanın görüntüsü.

2. Holo Mezire (Yılmazlar) Camii Medresesi: Bu medresenin 8 odalı ahşap bir bina olduğu bilinmektedir. Ders yapılırken çıra duvara takılırdı ve onun ışığında ders yapılırdı. Daha sonra bu medresede gaz lambası kullanılmaya başlandı. 60'lı yılların sonunda ırmaktan getirilen su ile çalışan dinamo sayesinde 70-80 lamba yakacak kadar bir aydınlanma kapasitesine ulaşılmış ve dersler bu ışıkta yapılmaya başlanmıştır. Takriben 1971 yılında bu medreseye elektrik bağlanmıştır. Bu medrese 1974 yılında Kur'an kursu yapılmak üzere yıkılmıştır.

ردیف	مدرسه	موقعی	اسم امدارس
۱۰	۱۵۷	لا زینان سینا غنده و قنارستانه زینوفریه	اسماعیل افندی مدرس
۳۰	۱۵۸	"	محمود افندی
۷۰	۱۵۹	"	حاجی عثمان افندی
۶۰	۱۶۰	"	محمد افندی
۶۰	۱۶۱	"	حاجی سعید افندی
۶۰	۱۶۲	"	مصطفی افندی
۶۰	۱۶۳	"	محمود افندی
۸۰	۱۶۴	"	شیخ احمد افندی
۶۰	۱۶۵	"	حافظ تهران افندی
۴۰	۱۶۶	"	خلو مزرحه
۸۰	۱۶۷	"	حاجی یوسف افندی
۱۰۰	۱۶۸	"	طالب افندی
۱۲۰	۱۶۹	"	بقال زاده حسین افندی
۱۰۰	۱۷۰	"	علی افندی
۵۵	۱۷۱	"	احمد افندی

Resim 5

ردیف	مدرسه	موقعی	اسم امدارس
۱۰	۴۰	سورمه قضا زاوازه قره	زاوازه مدرسه سی
۱۰	۴۱	"	مارجوبه
۴۵	۴۲	"	ویزه ره
۱۹	۴۳	"	باشمار
۱۵	۴۴	"	خاندوز
۱۰	۴۵	"	سرغونه مستوری
۱۰	۴۶	"	ایویان
۱۵	۴۷	"	جلید
۶۰	۴۸	"	کونشیره
۴۰	۴۹	"	محمد افندی
۴۰	۵۰	"	سینان مستوری
۴۵	۵۱	"	نفس صو
۲۰	۵۲	"	"
۴۰	۵۳	"	اغناسی

Resim 6

Trabzon salnamesinin 1888 yılı 129. sahifesinde Holomezraa Medresesinden bahsedilmektedir.

Başlangıçta Of'a bağlı olarak kurulan ve 1888 yılı Trabzon Salnâmesinde de yine aynı şekilde geçen bu medresede 40 talebenin okuduğu görülmektedir.

Resim 7: Mezire (Yılmazlar) Camii

Mezire camiinde müderrislik yapanların arasında Ancot Hasan Efendi birkaç devre burada icazet vermiştir. Ancot Mustafa Efendi de burada müderrislik yapmıştır ve öğrencilerine icazet vermiştir. Oğlu Müslim Efendi bu medresede icazet almıştır. Mustafa Efendi'nin icazetnamelerde ismi Ali Hocasade olarak geçmektedir. Medresenin en önemli hocalarından biri de uzun yıllar burada müderrislik yapan Hafız Sefer Efendi'dir.

3. Cimilit (Yağmurlu) Camii Medresesi: Bu medresede taş yapılı 5-6 oda bulunmaktaydı. Bugün bu medrese odaları tamamen yıkılıp kaldırılmış ve cami yeniden onarılmıştır. Bu medresenin müderrisleri arasında İdris Efendi, Hafız Reşit Efendi ve Hafız Hasan (Çakır) Efendi en başta gelenleridir.

Resim 8: Cimilit (Yağmurlu) Camii

4. Garb-ı Göneşara (Fidanlı) Medresesi: Bu medresenin; 18 medrese odasından oluştuğu bilinmektedir. Bu odalar taştan yapılmış ve yan yana sıralanmıştır. Ancak bugün bu medrese odalarından hiçbiri kalmamıştır. Bu odalar yıkılarak cami büyütülmüştür. Bu medresede Katipoğlu H. Mehmed Efendi, Hakim İsmail Hakkı Efendi, Hafız Reşid Efendi, İmamoğlu Muhammed Efendi, Cerrahoğlu Hacı Ahmet Efendi, Hacı Sabit Efendi ve Yetimalioğlu Hafız Sadık Efendi gibi yörenin değerli alimleri dersler vermiştir.

Trabzon vilayeti 1888 yılı salnâmesi 121. sahifesinde; Cimilit, Göneşara (Tahir Efendi) ve Göneşara (Muhammed Efendi) medreselerinden bahsedilmektedir.

Buradaki kayıtlarda; Cimilit medresesinde 15 talebe, Göneşara Tahir Efendi medresesinde 60 talebe ve Göneşara Muhammed Efendi medresesinde 20 talebe bulunduğu görülmektedir¹⁶.

Resim 9: Fidanlı (Garb-ı Göneşara) Camii

¹⁶ Trabzon Vilayeti Salnamesi 1888.

5. Kadılı Camii Medresesi (Şark-ı Gönşara Medresesi): Bu cami ile medrese birlikte yapılmış ve yapımında İmamoğulları'ndan Salih Çavuş'un dedesinin usta olarak çalıştığı bilinmektedir. Yapılan cami bazı değişikliklerle günümüze kadar gelse de medrese günümüze ulaşamamıştır. Kadılı camisinin içini Santa (Trabzon'un başlarında bir yer) Rumlarının süslediği söylenmektedir. Medresede; üstte hocanın oturma odasının yanında 4 oda olduğu ve bunların ikisinin faal olduğu, alt kısımda ise 8 oda bulunduğu orada medrese eğitimi almış hocalar tarafından ifade edilmektedir. Günümüzde, bu medresenin yerine, caminin yanına imam lojmanı yapılmış ve caminin üst kısmına cemaat mahfili eklenmiştir. Eski medrese döneminden sadece camiyle ilgili kitabe ve giriş kapısı bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Medresede ilk ders veren Kadioğlu Osman Efendi'dir. Daha sonra burada İmamoğlu Muhammed Efendi, Tekkeoğlu Hâtib Efendi, İdris Efendi ve Ancotoğlu Hasan Efendi, Vadonlu Hafız Hasan Efendi müderris olarak bulunmuşlardır¹⁷.

Resim 10: Kadılı Camii

Resim 11: Kadılı Camii Kitabesi (Yapılış tarihi: H. 1259 /M. 1843)

3) Hocaların Kendi Evlerindeki Din Eğitimi ve Öğretimi

Medrese öğrencileri medreselerde hocalardan aldıkları derslerle çoğu zaman yetinmez ve takviye olarak bazı hocalardan dersler almak isteyebilirler. İşte bu gibi durumlarda hocalar bu öğrencilere ya kendi evlerinde ya da evlerine yakın camilerde ders verebilirlerdi.

Köprübaşı medreselerindeki öğrencilerin bu yöndeki faaliyetlerine bakıldığında; eski hocaların anlattıklarından, bazı hocaların ek ders için günün belli saatlerinde bu öğrencilere kendi evlerinde ders verdiklerini biliyoruz. Ayrıca bir-iki öğrenci birleşerek ve hocanın gösterdiği belli bir mekânda bu derslerin yapıldığını görüyoruz. Ancak, böyle bir eğitim ve öğretim hocaların müsait zamanlarına, işlerinin olup olmamasına bağlı olarak ayarlandığı için belli bir programa bağlı olarak uygulanması mümkün görünmemektedir.

Bunun dışında, genelde Karadeniz bölgesinde ve özellikle Köprübaşı'nda evlerin birbirinden uzak olmasından dolayı hocalarla olan özel ders yapma imkânları pek düzenli yapılamamaktadır. Bu ek çalışmaların yörede en çok hafızlık yapan öğrenciler tarafından gerçekleştirildiğini biliyoruz.

C. Köprübaşı ve Yöresinde Yaygın Din Eğitimi

a. Camilerde Eğitim ve Öğretim

Eskiden beri, yani bu yörenin iskâna açılmasından itibaren Müslüman halkın isteği doğrultusunda hemen hemen her köyde bir mescit veya cami oluşturulduğuna şahit oluyoruz. Bu camilerde zaman zaman kadrolu, çoğu zaman da kadrosuz imamların görev yaptıkları bilinmektedir. Köprübaşında merkez ve köyler dahil 47 cami mevcut olup, bunlardan 42 tanesinde İmam-Hatip kadrosu vardır. Buralarda görev yapan imamların namaz kıldırma

¹⁷ Bu bilgilerin bir kısmı Dr. Kasım Ayar'dan ve karısı Nazire Ayar'dan alınmıştır (26.07.1993).

dışında en önemli görevleri 'çocuk okutmak'tır. Bizim çocukluğumuzdan da hatırladığımız ve gözlemlerimize dayalı olarak diyebiliriz ki, camilere hem kız hem de erkek çocuklar birlikte gelir, cami içinde ayrı yerlerde oturur ancak hocadan okurken karışık okuyabilirdi. Kur'an okuma dışındaki dini bilgiler derslerinde hep birden ve toplu olarak hocanın söyledikleri tekrar edilirdi. Okumada ileri olanlar yeni başlayanlara hocanın görevlendirmesiyle yardımcı olurlardı.

Çocukların yaşları konusunda bir sınırlama söz konusu değildi. Sadece kendini idare edebilecek ve tuvalet ihtiyacını kendisi karşılayabilen küçük yaşlardaki çocuklar da katılabilirdi. Zaten aynı mahalle veya köyden oldukları için birbirini tanıyan, hatta akraba olan çocuklar bulunmaktaydı. Ancak daha sonraki dönemlerde kız çocukların öğleden önce erkek çocukların öğleden sonra camiye gelerek Kur'an okudukları da bilinmektedir.

Camilerdeki bu eğitimde 'elifba' adıyla; Kur'an harflerinin, harekelerin ve küçük sûrelerin bulunduğu bir kitapçık kullanılmaktaydı. Buna ek olarak bir de 'amme cüzü' denilen içinde surelerin olduğu küçük kitapçık okunurdu. Bu iki kitapçığı bitirenler Kur'an'a çıkmaktaydı. Hatta bazı camilerde Kur'an'a çıkanlar için velilerinin de katıldığı küçük kutlamalar düzenlenmekteydi.

Yaygın din eğitiminde şüphesiz camiler önemli bir görev üstlenmişlerdir. Buralardaki din eğitimiyle ilgili olarak; verilen Cuma hutbeleri, haftanın önemli günlerindeki vaazlar ve bayramlarda hocalar tarafından yerine getirilen vaaz ve hutbeleri sayabiliriz. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus ayda bir ya da iki ayda bir köyün kadınlarının camide toplanarak onlara dini konular hakkında cami hocası veya yörede bu konuda yetkili tarafından bilgi verilmesidir.

Ayrıca, yörede cami dışında en etkili dini faaliyet olarak tekke faaliyetinden söz edilebilir. Köprübaşı'nda bu yönde bilinen en önemli tekke Garb-ı Göneşara'da kurulmuş olan Halveti tekkesidir¹⁸. 13 Aralık 1925 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 677 sayılı kanun ile Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasından sonra Göneşara'daki bu tekkede de daha çok çocuk okutma faaliyeti yürütülmüştür.

b. Kur'an Kursları

Köprübaşı'nda resmi olarak Köprübaşı merkez camiine bitişik olarak hizmet veren Kur'an kursu ve Mezire (Yılmazlar) Camiine bitişik Kur'an kursundan söz edilebilir. Bu kurslarda daha çok kıraat üzerine dersler verilmektedir. Bunun dışında hafızlık yapmak isteyen öğrenciler de bu alanda yetiştirilmektedir.

D. Sonuç

Trabzon'un bir ilçesi olan Köprübaşı ve yöresindeki medrese eğitimiyle ilgili olarak derlediğimiz bilgiler bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır. Her şeyden önce bu yörenin geçmişten bu yana eğitime değer verdiği ve bu mânada oldukça önemli şahsiyetler yetiştirdiği bir gerçektir.

Yörenin Karadeniz sahilinden başlayarak Bayburt-Erzurum istikametinde devam eden ve İran'a kadar ulaşan eski bir ticaret yolu olması hasebiyle Köprübaşı farklı kültürlerle kucaklaşmış ve bu farklılıklar zaman zaman bu yörede belli izler bırakmıştır.

Burada bulunan eski medreselerde okuyan hocaların, hükümetlerin ihtiyaca binaen açmış oldukları din görevlisi imtihanlarını kazanarak Türkiye'nin farklı şehirlerinde görev

18 Bilgin, *Sürmene Tarihi*, s. 205-211.

yaptıkları ve din eğitimine katkıda buldukları bir gerçektir. Öyle ki; bizim yaptığımız tespitlere göre, bu beş medreseden yetişen hocalar, Türkiye’de 46 vilayet ve 135 civarında ilçede müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzin olarak hizmet vermişlerdir. Bunlardan biri Diyanet İşleri Başkanlığı (M. Said Yazıcıoğlu), bir kişi Diyanet İşleri Başkan yardımcılığı (Seyfettin Yazıcı), ikisi Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği (Seyfettin Yazıcı ve Hasan Şakir Sancaktar), iki kişi Ankara müftülüğü (Ragıp İmamoğlu ve H. Şakir Sancaktar) ve iki kişi de Trabzon müftülüğü (Salih İmamoğlu ve Abbas Hacıfendioğlu) yapmışlardır.

Yöredeki medreselerde eğitim olarak, ağırlıklı bir şekilde Arapça ve Kur’an eğitiminin verildiği görülmektedir. Arapça’dan; sarf, nahiv, emsile, bina, maksud, avamil, izhar, kâfiye dersleri verilmiş olup, bazı öğrenciler bu medreselerde Arapça’dan icazet almışlardır. Kur’an derslerinde ise kıraat, tecvid, meharic-i huruf dersleri verildiği ve hafızlık yaptırıldığı bilinmektedir. Bunlardan ayrı olarak Tefsir, Hadis, Kelam, İlm-i Heyet, Fıkıh ve Usul-u Fıkıh, Mülteka, Beyan Bedii, İslam Dini Esasları, Siyer, Ahlak ve Mantık dersleri verilmiştir. Özellikle bu medreselerde Fıkıh alanında Feraiz önemli bir ders olarak okutulmuş ve bu alanda icazet verilmiştir. Bu medreselerdeki ders saatlerine gelince; hocaların ifadelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, çoğunlukla sabah saatlerinde ve öğle namazına kadar derslerin verildiği, bazı günlerde ise öğleden sonra ikindiye kadar ders yapıldığı bilinmektedir. Bu derslerin Cuma günleri hariç diğer günler düzenli olarak sürdürüldüğü görülmektedir.

Yörede camilerde verilen dersler daha alt düzeyde, İslam dini esaslarını ve Kur’an okumayı öğretme, duaları ezberletme şeklinde sürdürülmüştür. Burada, yöre halkının isteği ve beklentisi doğrultusunda çocukları daha ziyade ibadete hazırlama düşüncesinin etkili olduğu söylenebilir. Zira medreselerin aksine camilerde erkek öğrencilerin yanında kız çocukları da okutulmuş ve dini bilgileri öğrenmelerinde ve dini yaşantılarında onlara katkı sağlanmıştır.

Bu yöredeki âlimlerin yöre halkına etkileri incelendiğinde; sadece Kur’an’ı öğretmek veya dini bilgiler vermek noktasında kalmadığı, halkın günlük yaşantısına da etki ettiği görülmektedir. Özellikle halkın ortak değerleri algılama ve uygulamalarında medrese âlimlerinin etkileri olduğu bir gerçektir. Örneğin, Köprübaşı yöresindeki düğünlerde açıktan içki içilmemektedir. Halbuki sahile yakın köylerde böyle bir hassasiyet yoktur. Ayrıca, yöre halkının dine aykırı inançlara fazla itibar etmediği, örneğin; haftanın günlerinde ayırım yapmadığı, Baykuş ve başka kuşların ötüşünden farklı anlamlar çıkarmadığı veya bundan çok fazla etkilenmediği bilinmektedir. İşte, bu ve benzeri halk inançlarının gerçek dini yaşantıyı bozmadan yaşanmasında yöredeki medreselerin ve buradan yetişen hocaların etkilerinin olduğu aşikârdır. Yine bu âlimlerin sadece dini konularda değil halkın kendi aralarında düştükleri anlaşmazlık ve tartışma durumlarında arabulucu ve saygın kişiler olarak problemi çözmeye yönelik çok önemli etkilerinin olduğu bilinmektedir.

Köprübaşı’ndan yetişip Türkiye’de müftü olarak görev yapan hocaların görev yaptıkları iller şunlardır: Ankara, Aydın, Balıkesir, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Karabük, Kayseri, Samsun, Sivas, Trabzon, Zonguldak.

Bunların dışında, din görevlisi olarak; il ve ilçe müftülüğü, vaizlik, imam-hatiplik, murakıplık, müezzinlik ve Kur’an kursu hocalığı şeklinde, il merkezi veya o ilin ilçelerinde görev yapanları dikkate alarak belirlediğimiz Türkiye’deki iller ise şunlardır: Trabzon, Rize, Bayburt, Gümüşhane, Erzurum, Giresun, Ordu, Ankara, İstanbul, Samsun, Kütahya, Bursa, Manisa, Sinop, Tokat, Artvin, Kars, Malatya, Konya, Sakarya, Düzce, Bolu, Amasya, Kırşehir, Erzincan, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Çorum, Kırklareli, Edirne, Balıkesir, Elazığ, Ardahan, Kırıkkale, Tekirdağ, Eskişehir, Karabük, Ağrı, Bingöl, Aydın, Kayseri, Muğla, Van, Yozgat, Zonguldak ve Kıbrıs-Lefkoşa.

Bu tabloya bakıldığında, ülkenin hemen her yanında, farklı bölgelerde en alt düzeyden en üst düzeye kadar din eğitimine hizmette bulunmuş hocaların olduğunu görmekteyiz. Yine, bazı hocaların çocuklarından Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde öğretim üyesi olarak görev yapanlar içinde; Prof. Dr. M.Said Yazıcıoğlu (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Kelam Anabilim Dalı), Prof. Dr. Abdulvahit İmamoğlu (Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-Din Psikolojisi Anabilim Dalı), Prof. Dr. Nahide Günay Bozkurt (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-İslam Tarihi Anabilim Dalı) ve Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İmamoğlu (Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi-İslam Tarihi Anabilim Dalı) sayılabilir. Ayrıca, Köprübaşı olup, medrese eğitiminin dışında, ilahiyat fakültelerini bitirmiş, İmam-Hatip okullarından ya da Kur'an kurslarından yetişmiş olan din görevlileri, din bilgisi öğretmenleri ve meslek dersleri öğretmenleri bu çalışmanın kapsamı dışında düşünüldüğünden bunlar hakkında bilgi verilmemiştir. Esasen, ikinci bir aşama olarak bu alanda çalışmalar yapılabilir ve yeni araştırmacılar bu konuları gecikmeden işleyebilirler.

Kaynakça:

- Atçeken, Zeki, *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998).
- Bilgin, Mehmet, *Sürmene Tarihi*, (Sürmene: Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları, 1990).
- Çakmak, Mareşal Fevzi, "Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri", *1935'de Akademide verilen Konferanslar*, (Ankara: Genel Kurmay Matbaası, 1936).
- Doğan, Nermin Şaman, "Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekânları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler", *Hacettepe Üni. Eğitim Fak. Dergisi*, c. 2, sy. 28, (2013), s.429-443.
- Fazlıoğlu, İhsan, "Selçuklular Döneminde Anadolu'da Felsefe ve Bilim", sy. 29, 2001, s.152-167.
- Ocak, Ahmet Y., "Türkiye Selçukluları ve İslâm", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), s. 443- 457.
- Sırım, Veli, "Selçuklular Ve Osmanlı Döneminde Medreselerin Mali Kaynakları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 7 sy. 31, (2014).
- Taşdemirci, Ersoy, "Medreselerin Doğuş Kaynakları ve İlk Zamanları", *E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 2, (1989), s, 269-271.
- Trabzon Vilâyeti Salnamesi (1888), Haz: Kudret Emiroğlu, c.13, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2002).
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014).
- Unat, F. Reşit, "Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış", (M.E.B. yay., 1964).
- Ünan, F., "Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde eğitim", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), s. 389-399.
- Yavruoğlu, Muhammet, "Vakıf Eserlerimiz-Fatih Büyük (Ortahisar) Camii", *Karadeniz Olay Gazetesi*, (19.01.1996), Trabzon.

15 VE 16.YÜZYILLARDA TRABZON SANCAĞINDA KURULAN ZÂVİYELER

*Mehmet FATSA**

Giriş

Trabzon Sancağı dâhilinde kurulan zâviyelerin kurucularının tarihî ve mânevî kişiliği konusunda nesilden nesle intikal eden efsanevî mahiyetli bazı bilgiler, pozitivist anlayışla yetişen yeni kuşaklar nezdinde bir anlam ifade edemez, değer taşımaz hale gelmiştir. Bu durum medeniyet köklerimize olan saygı anlayışını da sarsmış, hatta bazı durumlarda aşağılayıcı bir bakış açısının ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Genç kuşakların, gelecek nesillerin medeniyetimize dair algısını olumsuz yönde etkileyen bu problemin çözülerek ortadan kaldırılması, giderek sorumluluk taşıyan ilim câmiasının görevi haline gelmiştir.

Bugün halk arasında efsanevî söylencelerle veya metruk yapı kalıntılarıyla hatırlanabilen bu şahsiyetleri objektif verilerle, arşiv belgeleri ışığında ve bilimsel bir düzlemde ele alıp anlatmak, tartışmak artık imkân dâhilindedir. Bunu sağlamak kuşkusuz tarihimizin doğru bir düzlemde ele alınıp, anlaşılmasını da kolay hâle getirecektir.

Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dinî ve Kültürel Hayat Sempozyumu vesilesiyle, biz de bir tebliğin sınırları çerçevesinde, Trabzon Sancağı dâhilinde 15 ve 16. yüzyıllarda kurulan belli başlı zâviyeleri, bunların nitelik ve özelliklerini, bölge tarihinde oynadıkları rolleri ele alacağız. Bunu yaparken, belgelerin yönlendirmesine sadık kalarak, kabaca doğuda Çoruh Nehri, güneyde yaylalar bölgesi ve batıda da Batlama Deresi'ne kadar uzanan¹ Trabzon Sancağı içinde 1480'lerden 1580'li yıllara kadar geçen bir asırlık süreyi esas kabul edeceğiz. Böylece bugünkü Karadeniz Bölgesi ile büyük ölçüde örtüşen söz konusu coğrafyanın fethi neticesinde oluşmaya başlayan Müslüman-Türk kimliğine etki eden faktörlerden bir kısmını öğrenme fırsatı elde etmiş olacağız. Ancak konuya geçmeden önce bölgenin bahsi geçen tarihteki durumuna ve zâviyeler hakkında bilgi sunan kaynaklara kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

Bilindiği gibi Trabzon yöresi, Beylikler Dönemi'nden başlayarak tedricî bir biçimde gelişen fetih ve iskân süreci neticesinde Müslüman Türk yurdu haline dönüşmüştür. Başta Erzincan Hâkimi Âhî Eyne Bey olmak üzere, 1348'de Akkoyunlu Türkmenlerinin lideri Tur Ali Bey ve Bayburt Emiri Mehmet Rikâbdâr Bey'in gösterdiği çabalar;² sonra da Çepni liderleri Melik Ahmet Bey, Melik Mehmed Bey, Yar Ali Bey, Özlemiş Bey ve Eşter Bey gibi

* Araştırmacı-Yazar /Giresun İl Özel İdaresi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü (e-posta: mehmet.fatsa@hotmail.com).

1 M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, (Ankara: 2002), s. 47-48; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TT Belleten*, XX/102, (1962), s. 293-337.

2 Yaşar Yücel, *Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmet, Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, (Ankara: 1989), s. 229.

uç gazilerinin faaliyetleri bu konuda kayda değer örnekler olarak gelişme göstermiştir. Bunlardan ilk grubun faaliyetleri doğrudan doğruya Pontus Devleti'nin merkezini hedeflerken; bahsi geçen Çepni liderleri ise Şalpazarı ile Giresun Kalesi arasındaki sahanın fethi ile meşgul olmuşlardır. Osmanlı devlet idaresinin bölgenin tamamını kapsayacak şekilde tesis edildiği Trabzon'un Fethi (1461) olayından sonraki döneme kadar yaşanan yaklaşık yüz yıllık süreçte bahse konu beylerin idare ettiği kuvvetler içinde, birer kanaat önderi rolüne sahip dervişler bu geniş sahaya yayılarak kolonizasyon çabası içine girmişlerdir.

Trabzon Sancağı'nın kapsadığı alan içinde kurulan zâviyeler hakkında ilk esaslı bilgiler, aslı Başbakanlık Osmanlı Arşivinde olan 828 no'lu ve 1486 tarihli tahrir defterinde yer almıştır. Söz konusu bu defter, Trabzon'un fethinden sonra yapılan ilk detaylı kayıtları içerir ve Osmanlı öncesi dönemin sosyokültürel durumuna da ışık tutar. Başka bir ifadeyle Trabzon Sancağı dâhilinde yaşayan halkın dinî ve kültürel kimliğine, bölgede kurulmuş olan zâviyelerin varlığına dair ilk kıymetli bilgileri içerir. İran'da Safevî Devleti'nin kuruluşu aşamasında Trabzon ve çevresinde yaşanan dinî nitelikli olaylar neticesinde ortaya çıkan manzara, bu arada yeni kurulan zâviyeler hakkında detaylı bilgiler içeren kaynak ise 52 nolu ve 1515 tarihli tahrir defteridir. İlerleyen yıllarda düzenlenen kayıtlar da söz konusu iki tahrir defterine ilave bazı bilgiler ihtivâ etmektedir.

Bu konulara ilişkin orijinal vakfiye belgesi ne yazık ki çok fazla yoktur. Yağlıdere Tekke köyündeki Hacı Abdullah Halîfe Zâviyesi'ni hâriç tutarsak, genel olarak bu konuda elde mevcut vakfiyeler istinsah veya şer'iyye sicillerinin muhtevâsından istifâde ile düzenlenmiş belgeler olmaktan öteye geçememektedir. Bunların dışında kalan hurûfât defterleri, ilâmlar ve perakende bazı evrak ise söz konusu zâviyelere şeyh atamay, vakıf mirasçıları arasındaki anlaşmazlıkları konu edinmekte; tarih içinde yaşanan değişim ve dönüşüme dair çok fazla bilgi vermemektedir. Bu yüzden konuyu tahrir defterlerinin sunduğu bilgileri esas alarak inceleme zarureti vardır. Öte yandan sadece arşiv belgeleriyle yetinmek de bu hususta yeterli gelmeyecektir. Halkı dinlemek ve varsa saha içindeki yapılarla ve kalıntılara bakarak neticeye ulaşmak başlıca yöntem olmalıdır. Bu çerçevede yaptığımız alan ve arşiv araştırmalarını burada paylaşmaya çalışacağız.

Hemen şunu belirtmeliyim ki, sancak genelinde 1486-1583 yılları arasında 20 zâviyenin faal durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan altısı Trabzon şehrinde faaliyet yürütürken,³ 14'ü de kırsal alanlarda kurulmuştur. Başka bir deyişle Trabzon merkezdekiler hariç, kasabalarda herhangi bir zâviye kurulmamıştır. Ancak ilerleyen yıllarda, Giresun'daki Hasan Dede örneğinde olduğu gibi bazı zâviyeler kırsaldan kent merkezine taşınmış veya buralarda birer şube açmıştır.

Sancak Merkezinde Kurulan Zâviyeler

Trabzon Sancağı'nın merkezi konumundaki şehrin nüvesini teşkil eden Trabzon Kalesi'nin kuşattığı alan, fetihten sonra gayrimüslim unsurlardan arındırılıp Tokat, Çorum, Amasya ve Samsun havalisinden getirilen halkın iskânına açılmış, böylece ilk Müslüman yerleşim alanı oluşmaya başlamıştır. Bu yeni yerleşim biriminin “cemaat” şeklinde ifade edilen sakinleri arasında imam, hatip ve müezzin gibi görevliler bulunsa da, Amasya ve Tokat'tan geldiği anlaşılan⁴ iki şeyh efendi hâricinde, sûfiye mensubu herhangi bir zâviye müessisinden bahsedilmemiştir. Yine çoğunlukla Hıristiyanların yaşadıkları Kale dışında da durum bundan pek farklı gelişme

3 *TT*, nr. 53, s. 4; nr. 387, s. 716; Heath W. Lovry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (İstanbul: 2010), s. 74.

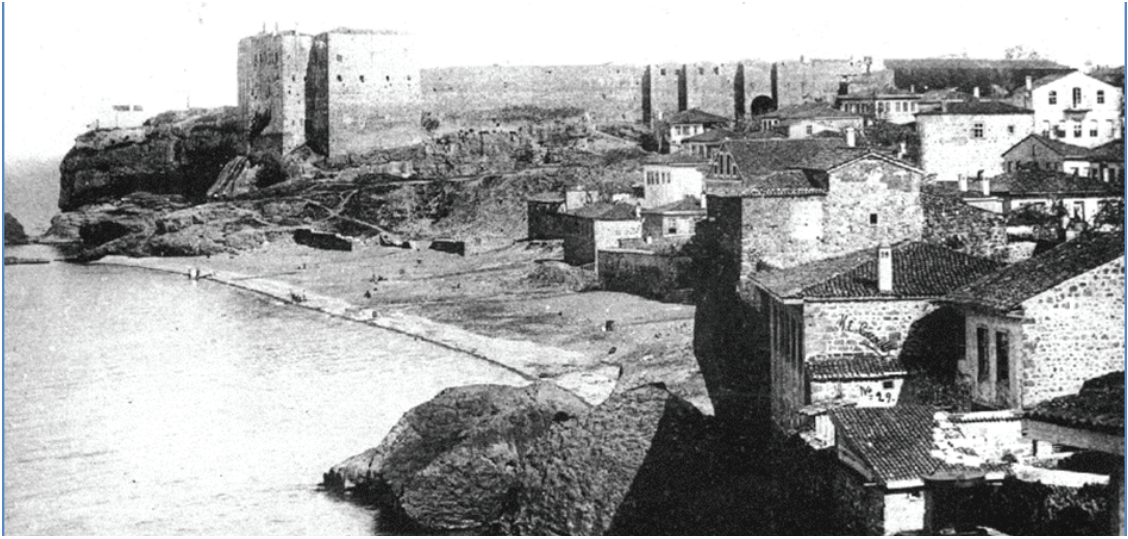
4 *MAD*, nr. 828, s. 7, 9.

göstermemiştir. Buna karşın şehirdeki İslamlaşma sürecine hız kazandırmak için cami, mescit ve medrese gibi vakıf kurumların fetihten sonra tesis edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır.⁵

1486 tarihli tahrir konu olan Müslümanların Kale içinde bir ibâdethâne çevresinde kümelendiği görülür. Bu mâbed, fetihten sonra camiye dönüştürülen Hristokefalos Manastırı'dır. Trabzon şehrinin İslamlaşma sürecinin başlatılmasına vesile olması bakımından sembolik bir anlamı bulunan bu eser, eski belgelerde “*Câmi-i Atik*” diye de anılmıştır.⁶

İşte Trabzon şehrinin ilk Müslüman sâkinleri, bu ibâdethâneyi merkez alarak Kale içinin İslamlaşma sürecini başlatmışlardır. İlerleyen yıllarda Mescid-i Amasya, Mescid-i Mevlânâ Şûca, Mescid-i Hacı Baba, Mescid-i Hüseyin Ağa ve Mescid-i Pazarkapı gibi başka ibadethaneler de şehrin İslamlaşma sürecinde ortaya çıkmış vakıf yapılarıdır.⁷

1530 tarihine kadar gerek sur içinde ve gerekse yeni mahallelerin kurulmaya başlandığı sur dışındaki varoşlarda zâviye kurulduğuna dair herhangi bir kayıt yapılmış değildir. 1515 tarihli tahrir defterinin Trabzon şehri ve civarındaki köylere ait bilgilerin bulunduğu kısmı kayıp olduğu için şehir ve çevresindeki İslamlaşma sürecini gözlemlemek de mümkün olamamaktadır. Ancak 1515-1532 tarihli kayıtlar⁸ bu konudaki bilinmezliği bir nebze de olsa ortadan kaldırmıştır.

Fotoğraf-1: Eski Trabzon'dan Bir Görünüm

Muhtemeldir ki, daha önce İslamlaşma sürecini ikmâl etmiş olan Canik bölgesinden ve Çepnilerin iskân edildiği Kürtün Kazası içindeki köylerden gelen kabileler arasındaki derişlerin tesis ettiği zâviyeler, ilk defa bu tarihte gündeme gelebilmiştir. Buna göre 1532'de şehirde kayda konu olan zâviyeler, tahrir defterinde özetle şöyle ifade edilmiştir:

“Zâviye-i Ağçakala, tâbi-i karye-i Kordil, der tasarruf-ı Derviş Hamza. / Zâviye-i Kurban Abdal, der Meydan ki, der tasarruf-ı velediş. / Zâviye-i Sinan Beğ, ser-oda, der nezd-i Câmi-i Cedîd, der tasarruf-ı Dede Fakîh. / Zâviye-i Kalenderhâne, der tasarruf-ı Derviş Ali. / Zâviye-i Hızır Abdal, der nezd-i Câmi-i Cedîd, der tasarruf-ı Hacı Arab. / Zâviye-i Mağara, der bâlâ an mahalle-i Çömlekçi, der tasarruf-ı Derviş Mehmed. / Zâviye-i Hızırlık, der sût-ı

5 MAD, nr. 828, s. 7-11.

6 Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 126; Haşim Karpuz, “Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy: 12, (İstanbul: 1982), s. 95-115.

7 TT, nr. 387, s. 716.

8 Bu defter, 1515-1532 tarihleri arasındaki kayıtları içeren Tımar İcmal Defteri'dir

Meydan-ı Çömlekçi, der tasarruf-ı Hızır bi hisse-i Derviş Ali”⁹

Görüldüğü gibi 1532 tarihi itibarıyla Trabzon şehri ve yakın civarında 7 adet zâviye vardır. Bunlardan biri Ağcakala zâviyesi adıyla Kordil köyünde, diğer 6’sı ise şehirde kurulmuştur. Şehirde tesis edilenlerden ilki Meydan semtinde ve oğlunun tasarrufunda olan Kurban Abdal zâviyesi; diğeri Câmî-i Cedîd yanında ve Dede Fakih’in elindeki Odabaşı Sinan Bey Zâviyesi; yine bu civarda Hacı Arab adında biri tasarrufundaki Hızır Abdâl Zâviyesi; Çömlekçi Mahallesi’nin yukarısında Derviş Mehmed tasarrufundaki Mağara Zâviyesi; Çömlekçi Meydanı’nın yukarısında Derviş Ali hissesi ile kurulduğu anlaşılan Hızırılık Zâviyesi ve nihayet Derviş Ali tasarrufundaki Kalenderhâne Zâviyesi’dir.¹⁰

	Zâviyenin Adı	Kurulduğu Yer	Kuruluş Tarihi*	Açıklama
1	Hızırılık (Derviş Ali)	Trabzon-Merkez	1515-1532	Fetihten sonra Sur dışında oluşturulan yeni iskân alanlarında kurulmuşlardır.
2	Kurban Abdal	Trabzon-Merkez		
3	Sinan Bey	Trabzon-Merkez		
4	Kalenderhane (Derviş Ali)	Trabzon-Merkez		
5	Hızır Abdal	Trabzon-Merkez		
6	Mağara (Derviş Mehmed)	Trabzon-Merkez		

*Zâviyelerin kuruluş tarihleri tam olarak tespit edilememiştir. **Tablo’da** belirtilen tarih, tahrir defterlerine ilk konulduğu işareti eder.

Tablo-1: Sancak Merkezinde Kurulan Zâviyeler

Derviş Ali’nin Trabzon şehrine nereden geldiği ve zâviyesini nasıl kurduğu tam olarak bilinmiyor. Trabzon Sancağına ait tahrir defterlerinde de detaylı bilgi verilmemiştir. Buna rağmen konu tümüyle karanlıkta kalmış da değildir. Sancak dâhilinde bu isimde iki dervişe atıf yapılmıştır. Bunlardan biri 1515 tarihli tahrirde geçen Çepni topluluğuna mensup Şeyh Hüseyin oğlu Derviş Ali, diğeri ise 1564 tarihli sicilde adından söz edilen Çağıranlı cemaatinden Memioğlu Derviş Ali’dir.¹¹ İncelediğimiz dönemin kahramanı, öyle anlaşılmalıdır ki, birincisidir.

Şeyh Hüseyin oğlu Derviş Ali’nin adı ilk defa 1515 tarihli tahrirde geçmektedir. O tarihlerde Kürtün Kazası şeklinde ifade edilen idari yapı içindeki Depeçik köyünde faal durumdaki zâviyenin kurucusunun Derviş Ali’nin babası *Şeyh Hüseyin bin Şeyh Murat* olduğu 1486 tarihli tahrirde haber verilmiştir.¹² Söz konusu Şeyh Murad oğlu Şeyh Hüseyin’in Çepni akınları sırasında bölgeye gelip yurt tuttuğu, tahrirde geçen “dutageldükleri yerleriyle öşür ve gayri rüsûm virmeye”¹³ ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Yaptığımız saha çalışmaları sırasında söz konusu zâviyenin, Giresun/Keşap’a bağlı Tepeköy’de tesis edildiğini ve şahidesi kayıp olan Şeyh Murad’ın mezarının da burada, köy câmîi yanında yer aldığını tespit ettik.

1532’de karşımıza çıkan ve şehirde adlarına zâviyeler tesis edildiği anlaşılan dervişlerin, ahâliyle birlikte buraya geldiği anlaşılmaktadır. Kesin olmasa da Derviş Ali’nin Kale dışında, Trabzon şehri varoşlarında yaşayan Hıristiyanlar arasında başlayan ihtidâ sürecine katılmak için kaflesiyle buraya gelip yerleştiği düşünülebilir. Şayet tespitimizde yanılmıyorsak, Keşap’a

9 TT, nr. 53, s. 4.

10 Gökbilgin, “Trabzon Livası”, s. 240; VGM, *VD*, nr. 651, s. 110/13.

11 Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 371.

12 *MAD*, nr. 828, s. 746.

13 *MAD*, nr. 828, s. 746.

bağlı Tepeköy'deki zâviye de kapatılmaksızın¹⁴ Derviş Ali, 1515-1530'lu yıllarda Trabzon'a gelerek/ veya getirilerek şehrin doğusunda bir zâviye tesis etmiştir.¹⁵

Derviş Ali'nin başında bulunduğu Kalenderhâne'nin bu tarihlerdeki yeri konusunda da net bilgi yoktur. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 1735 (17 Rebiyülevvel 1148) tarihli bir vakfiyede, zâviyenin İskender Paşa Mahallesi'nde olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu belgede Derviş Ali adına kayıtlı vakıf yapılardan bahisle, "Vakf-ı zâviye-i Derviş Ali der-mahalle-i İskender Paşa"¹⁶ denilerek bir nevi adres beyanı yapılmıştır.¹⁷ Ancak aynı kayıтта "Tekye Mahallesi'nde kâin nâm-ı diğer mahalle-i İskender Paşa demekle ma'rûf mahalle-i mezbûrede cami-i şerif ve zâviye-i latif Derviş Ali"¹⁸ ifadesiyle biraz kafa karışıklığı yaratılmış; cami ve zâviyeden oluşan iki ayrı yapıdan söz edilmiştir. Kaydın devamında caminin Derviş Ali neslinden Ömer Efendi kızı Havva Hatun tarafından inşa edildiği bilgisine yer verilmiş, sonra da câmi ile zâviyede görevli personelin iâsesi, mübarek gün ve gecelerde yapılacak hizmet ve harcamaların karşılanması; ayrıca bu kurumlara ait yapılarda bakım gerektiren durumlarda kullanılması şartıyla, 92 parça mevkûfât (arsa, dükkân, fırın ve bağ-bahçe) oluşturulduğu ifade edilmiştir.¹⁹

Fotoğraf-2: Tekke Camii ve Haziresinde Derviş Ali Kabri

1950'lerde yapılan bir araştırmada Derviş Ali adına, 1590'lı yıllarda "Tekke/Havva Hatun Camii" adıyla bir adet yapı inşa edildiği, herhangi bir kaynak gösterilmeksizin ileri sürülmüştür.²⁰ Bütün bu verilere rağmen zâviyenin ilk defa kurulduğu yer konusunda kesin bir neticeye ulaşmak mümkün olamamıştır.

Trabzon şehrinde zâviye kuran dervişlerden biri de Kurban Abdal'dır. Bu zâtın hangi tarihte yaşadığı ve Trabzon'a nereden geldiği veya onun adına atfedilen zâviyenin ilk defa nerede kurulduğu konusunda çok net bilgi yoktur. Halk arasında da herhangi bir rivayet tespit edilebilmiş değildir. 1486 tarihli kayıtlarda Akçaabat'a bağlı Kaloyani-Comya köyünün gelirlerinin Mevlânâ Şeyh Ali'nin tımarı olduğu belirtilirken, buranın önceleri Kurban Abdal adlı derviş tasarrufunda olduğuna dair bir bilgi verilmiştir.²¹ Bu küçük ayrıntı Kurban Abdal'ın

14 *TT*, nr. 52, s. 694; 387, s. 751; 288,729; *EV. d.*, nr. 12206, v. 12a.

15 *TT*, nr. 53, s. 4.

16 *VGM, VD*, nr. 651, s. 110/13.

17 Şehrin bugünkü mahalle taksimatına bakıldığında söz konusu iki adresin farklılık arz ettiğini söylemeliyiz.

18 *VGM, VD*, nr. 651, s. 110/13.

19 *VGM, VD*, nr. 651, s. 110/13-126.

20 "Havva Hatun Camii, Tekke Mahallesi'ndedir. Dört duvar bir tavandan ibarettir. Cami hicrî 1000 tarihlerinde Derviş Ali Baba tarafından yaptırılmıştır." (Ömer Akbulut, *Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon: 1955), s. 101).

21 *MAD*, nr. 828, s. 692.

en azından bahse konu tarihten önce hayatta olduğunu göstermektedir.

	Köyler	Nefer Sayısı		Gelir Miktarı (Akça)
		Gayrimüslim	Müslim	
1	Hakoz	12	-	1.500
2	Olasa	52	3	3.400
3	Pirastiyos	21	4	1.500
TOPLAM		85	7	6.400
Kaynak: <i>TT</i> , nr. 387, s. 721, 722				

Tablo-2: Kurban Abdal'a Tahsis Edilen Köyler ve Gelir Durumları (1530)

1515-1532 tarihli kayıttaki söz konusu zâviyenin Kavak Meydan'ında kurulduğu ve Kurban Abdal'ın oğlu tarafından buranın idare edildiği haber verilmiştir.²² Ayrıca Maçka civarında bazı köylerin gelirlerinden Kurban Abdal'ın damadı Mahmud oğlu Mustafa'ya hisse olarak tahsis edildiğine dair bilgiler de bulunmaktadır.²³ Bu durumda o, 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında Trabzon şehrinde veya yakın civarında yaşamıştır.

1515-1532 yılları arasında önce kendisine ve sonra da zâviyesine Maçka'daki Pirastiyos (Temelli), Hakoz ve Olasa (Bahçekaya) köylerinin gelirinin tahsis edildiği bilinmektedir.²⁴ Gayrimüslimlerin yaşadığı bu köylerin bazılarında kısmî ölçekli de olsa ihtidâ görülmesi, söz konusu zâviyenin telkinleriyle oluşan etkiyi akla getirmektedir.²⁵ 1554 ve 1583 yıllarında Müslümanların oturduğu Kavak Meydanı Mahallesinde bu adla bir zâviyeden veya dervişten söz edilmemiştir.²⁶ Öyle anlaşılmaktadır ki söz konusu zâviye çok uzun ömürlü olamamış, ilerleyen zamanlarda zâviye niteliğinden uzaklaşmıştır. Trabzon şehrinde faal oldukları haber verilen diğer zâviyeler hakkında da ilerleyen yıllarda pek bilgi yoktur. Sadece Hacı Baba ve Hasan Baba diye iki ismin varlığına daha dikkat çekilmiştir.

Hacı Baba ismine ilk defa Kale içinde kurulduğu anlaşılan bir mahalleden söz edilirken, 1530 tarihinde yer verilmiştir. "Mahalle-i Mescid-i Hacı Baba der Kal'a-i vustâ"²⁷ şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır ki, şehrin çekirdeğini oluşturan Kale içinde Ortahisar'da Hacı Baba Mescidi etrafında bir mahalle teşekkül etmiştir. Mescidin imamı ile buranın 4 hâ-neden ibâret olduğu ifade edildiğine göre, bu tarihte mahalle yeni teşekkül etmektedir. Asıl adı belirtilmeyen Hacı Baba ise mahallenin kurucusudur. Ancak "hacı" ve "baba" tabirleri onun dinî bakımdan sahip olduğu liyâkate işaret etmesi yanında, hacca gidebilecek ve adına bir de mescit yaptırarak kadar varlıklı olduğunu göstermektedir.

Trabzon şehrinde kurulan zâviyeleri konu alan 1515-1532 tarihli tahrir defterinde ve daha öncesinde bu adla bir zâviyeden bahsedilmemiştir. Bununla birlikte, Paşmakçılar Çarşısı yanında bulunan bir dükkânın Hacı Baba Zâviyesi'nin vakfına ait olduğu, buranın ayda 3 akça kiraya verildiği hususu, Hanefi Bostan tarafından 1562 tarihli bir sicile istinâden nakledilmektedir. Bostan, Kavak meydanındaki bir bahçenin de Hacı Baba Mescidi'ne ait olduğu bilgisine yer vermektedir.²⁸

²² *TT*, nr. 53, s. 4.

²³ *TT*, nr. 52, s. 45.

²⁴ *TT*, nr. 53, s. 4; Hanefi Bostan, "XV-XIX. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (09-11 Ekim 2008), c. I, s. 197.

²⁵ Prastiyos'ta 4 ve Olasa'da 3 neferin Müslüman olduğu ve bazılarının "derviş" lakabıyla anıldığı haber verilmiştir (*TT*, 387, s. 721-722; nr 52, s. 46; TK, nr. 29, v. 130a, 138b, 139b).

²⁶ *TT*, 288, s. 9; *TK*, nr. 29, v. 9b.

²⁷ *TT*, nr. 387, s. 717.

²⁸ *TT*, nr. 53, s. 4; *TK*, nr. 29, v. 18b; Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 398, 401.

Hakkında fazla bilgi bulunmasa da Trabzon şehrinde veya yakın bir yerde faaliyet gösterdiği anlaşılan vakıf kurumlardan biri de Hasan Baba Zâviyesi'dir. 1583 tarihine kadar söz edilmeyen bu zatın kurduğu zâviyeye vakfedilen gayrimenkuller arasında meyve bahçeleri, meyvesiz ağaçlar ve bir de zemin (arazi) olduğu; ayrıca zâviyenin başında Yakup adlı bir şahsın bulunduğu haber verilmektedir.²⁹ Söz konusu zâviyenin yeri konusunda açık bir beyânda bulunulmamıştır. Şu kadar var ki Hz. Peygamber soyundan gelenlerin (8 nefer) ikâmet ettiği Galimon (Şehreküstü) Mahallesi'nde önemli miktarda bir arazi, vergi muâfiyeti olan Hasan Baba zâviyedârı Şaban oğlu Yakup tasarrufuna verildiği ifade edilmiştir.³⁰ Bu bilgi zâviyenin Galimon Mahallesi'nde veya yakın civarında kurulmuş olma ihtimalini akla getirmektedir.

Trabzon şehrinde sûfi kolonizasyon liyâkatine sahip olan dervişlerin, bundan ibaret olmadığı söylenebilir. Tarihî kayıtlara giremeyen veya hakkında fazla bilgi ve belge bulunmayan başka dervişlerin de olması muhtemeldir. Ancak eldeki belgelerin suskunluğu işimizi zorlaştırmakta; varlığını tespit edebildiğimiz şahsiyetler hakkında da detaylı bilgi sunulmasını engellemektedir.

Sancak Kırsalında Kurulan Zâviyeler

Trabzon Sancağı'nda 1486'dan 1583 yılına kadar geçen yaklaşık bir asırlık sürede kayıtlara giren 20 adet zâviyeden 14'ünün kent dışında, kırsalda tesis edildiğini ifade etmiştik. Bu durumun başlıca nedeni, o devirlerde sosyal yaşamın kırsalda daha yoğun olmasıdır. Zaten sancak genelinde Trabzon şehri dışında Giresun, Tirebolu ve Gümüşhane gibi kent niteliği taşıyan yerlerde bahse konu zaman aralığında faal olan zâviye de yoktur. Yine zâviyelerin dağılımını etkileyen başka bir faktör de halkın dinî durumu olmalıdır. Örneğin Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı doğuda zâviye kaydına rastlanmazken, Müslümanların meskûn olduğu batı bölgesinde zâviyeler sosyal hayatın en aktif kurumları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Müslümanlarla Hıristiyan unsurların karışık olarak bulunduğu Gümüşhane yöresinde de zâviye sayısında dikkat çekici bir yoğunluktan söz edilemez.

Fotoğraf-3: Yakup Halife Türbesi (Giresun/Duroğlu Bld)

Sancak kırsalında kaydına rastlanan 14 zâviyeden ikisi, konumları ve faaliyet kapasiteleri bakımından en fazla dikkat çeken, öne çıkan zâviyelerdir. Bunlar Yakup Halife Zâviyesi ve Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'dir. Yakup Halife Zâviyesi, Hacıemiroğulları Beyliği hükümdarı Emir Süleyman Bey tarafından 1397 yılı baharında gerçekleştirilen fetih harekâtı sırasında Aksu Vadisi'nin orta kesiminde, bugünkü Giresun ilinin Duroğlu beldesinde kurdu-

29 TK, nr. 29, v. 18b; Bostan, *Trabzon Sancağı*, s. 287, 401.

30 TK, nr. 29, v. 18b.

rulmuştur.³¹ Aynı vadinin yukarı kesiminde Canik Eyaleti'ne bağlı olan Kırık nahiyesinde de Şeyh Mustafa Zâviyesi tesis edilmiştir. Emir Süleyman Bey komutasındaki Çepnilerin geliş yönüne bakılarak bu iki alperen dervişin Niksar kökenli olma ihtimali üzerinde durulabilir.

Yakup Halife'den bahseden ilk kayıt 1486 tarihli tahrir defteridir. Bu defterde Emir Süleyman Bey'in kendi mülkü olan Davutçukuru ile Guraba köyünü vakfettiği haber verilmiştir.³² Burası zâviyenin kurulduğu mekânın doğusunda Yakup Halife Câmii'nin bulunduğu şimdiki Guraba Mahallesi'dir. Bu tahsisâta dair düzenlenmiş olan vakfiyenin orijinali maalesef elde değildir. Ancak yer ve şahıs adları sağlıklı ve bozuk bir imlâ ile istinsâh edilmiş bir nüshaya Giresun Müzesi Müdürü Hulusi Güleç marifetiyle ulaştığımızı ifade etmeliyim. Bu belge Giresun merkez Barça köyü nüfusuna kayıtlı Şevki Altun elindedir. Söz konusu belgenin, Sultan II. Bâyezid döneminde 1496 yılında tanzim edildiği anlaşılan ve bazı yüksek dereceli devlet adamlarının da imzasını taşıyan vakfiyeden istinsah edildiği anlaşılmaktadır.³³

Gerek istinsah vakfiyeden ve gerekse tahrir defterlerindeki beyanlardan anlaşılmaktadır ki Yakup Halife vakfının tesisi, ilk kez Hacıemiroğulları hükümdarı Süleyman Bey zamanında yapılmış³⁴, daha sonra da Çepni ileri gelenlerinden Özlemiş Bey ile Trabzon Valisi Bıyıklı Mehmet Paşa tarafından imtiyazları genişletilerek yenilenmiştir.³⁵ Süleyman Bey, 1397 yılında Giresun'un batısı ile Ordu yöresini fethederek iskâna açmıştır.³⁶ Bıyıklı Mehmet Bey, 1514 yılında Trabzon'da sancak beyidir. Özlemiş Bey ise 15. yüzyılın ikinci yarısında Giresun'un doğu kısımlarını idare eden Çepni ileri gelenlerindedir.³⁷

Burada bir hususun altını çizmek isterim: Bilindiği gibi Bıyıklı Mehmet Paşa, İran/Çaldıran Zaferi'nden dönülürken Bayburt yakınlarında ordunun konakladığı sırada (23 Ekim 1514 Salı günü), görevlendirme yapılarak Trabzon valiliğine atanmıştır. Onun Bayburt-Karahisar hattının kuzeyini kapsayacak şekilde yeniden düzenlenen Trabzon vilayetinin başına getirilme nedeni daha çok Safevî propagandasının etkisini kırmaya yöneliktir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Şii/Bâtınî gruplarla mücadele politikasına sıkı sıkıya bağlı olan Bıyıklı Mehmet Bey, bu göreve getirildikten kısa süre sonra (Haziran 1515'te) Şah İsmail'in adamlarından Nur Ali Halife'yi Erzincan yakınlarında yenerek öldürmüştür.³⁸ *Böylece devrin kaynaklarına "Kızılbaş Fetret'i" nitelemesiyle giren Safevî yayımlıcağının da önüne geçilmiştir.*

İşte bu şartlar altında Osmanlı ordusuna bağlı birliklerin, hacı kabilelerinin, yaylalara çıkan sürülerin ve ticariî taşımacılık yapan kervanların kullandığı yollar üzerine, stratejik noktalara derbentler ve zâviyeler tesis edilmiş, buralar şenlendirilerek güvenlik sağlanmıştır. Yakup Halife Derbendi, Zâviyesi ve Câmii de bu anlamda önemli görülen bir yol üzerinde; çevre köylerden gelen geçen halkın buluşma noktasına tesis edilmiştir. Zâviye Şebinkarahisar ile Giresun limanı arasındaki yol üzerinde küçük bir menzilhâne olarak inşa edilmiştir. Burada bulunan cuma camii ve zâviyede görevli din adamlarının ürettiği fikirler ve inanç iklimi bahse konu yolun kolları sayesinde çevre kasaba ve köylerde yaşayan insanlar arasında da etkili olmuştur.

31 "Evkâf-ı hânedân-ı mefharî'l-ârifin Yakup Halife, ma'a câmi-i hod ber müceb-i vakfiye-i Süleyman Beğ, mîr-i Çepniyân. Ve Mehmed Beğ, mirâhûr el-müştehir Bıyıklı" (TT, nr. 52, s. 678).

32 "Karye-i Gurâbâ, vakf-ı Süleyman Beğ, zâviye-i Yakup Halife. Nefer 24, sipahi 4" (MAD, nr. 828, s. 711).

33 Belgenin tercümesi İsmail Bozalioğlu tarafından yayınlanmıştır (Bkz. İsmail Bozalioğlu, "Giresun'da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zâviyeler", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, (İstanbul: 1997), s. 400-401).

34 Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, (İstanbul: 1992), s.67.

35 Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, (Ankara: 1942), s. 346.

36 Mehmet Fatsa, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Ankara: 2010), s. 5-6.

37 TT, nr. 52, s. 30, 636-642,670; nr. 387, s. 748; nr. 288, s. 399-400.

38 *Cevdet-Evkaf*, 2608; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: 1976), s. 39-40; Başarılarıyla tarihe geçen Bıyıklı Mehmet Paşa, Diyarbakır valiliği sırasında 1547'de bir suikast ile şehit edilmiştir. Mezarı Diyarbakır'da yaptırıldığı câminin haziresindedir. (Bkz. Mehdi İlhan, "Bıyıklı Mehmed Paşa", *DİA*, c. 6, s. 116-117).

Yakup Halife'nin kurduğu müesseselere Çatak, Guraba, İkıkçık, Arpa ve Ey(ib)riyeri köy ve mevrâlarında vakfedilen zirâî işletmelerden 2.249 akça kadar akar sağlandığı anlaşılmaktadır. Bu işletmelerin çoğu zirâî üretim yapan ünitelerdir. Yani tarla, çayır ve meyveliklerden oluşmaktadır. Buna ilâveten Çatak-Guraba arasında iki adet değirmen ve bir de doğan yuvasının gelirinden söz edilmiştir.³⁹ Bu miktar civarda görev yapan bir tımarlı sipahinin yıllık gelirine denktir. Bu durum söz konusu zâviyeye devrin idarecilerinin ve yerel beylerin verdiği önemi göstermektedir.

Akarın Adı ve Cinsi	Miktarı (Akça)	Akarın Adı ve Cinsi	Miktarı (Akça)
Bennak (Hane) Resmi	540	Ceviz Öşrü	15
Caba (Hane) Resmi	221	Bal Öşrü	50
Hınta (Buğday) Öşrü	400	Kendir Öşrü	30
Cev (Arpa) Öşrü	350	Koyun Resmi	28
Darı Öşrü	400	Gerdek Akçası	60
Meyve Öşrü	25	Cerâim Resmi	40
Asiyab (3 Adet) Resmi	40	Doğan (Avcı Kuş)	50
GENEL TOPLAM	2.249		
(Kaynak: TT, nr. 52, s. 680-681; nr. 387, s.762)			

Tablo-3: Yakup Halife Vakfının Gelir Durumu (1515)

Trabzon Sancağı kırsalında ikinci önemli zâviye Yağlıdere Vadisi ve çevresinde derin izler bırakan Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'dir. Yağlıdere ilçesine bağlı Tekke (Ahiçukuru) köyünde kurulmuş olan bu zâviyenin, aslında ilk şeyhi Hacı Abdullah Halife'nin babası Kasım Halife'dir. Bu zât fetih ve ilk iskân sürecinin yaşandığı yıllarda Çepni liderlerinden Eşter Bey'in himayesinde bölgeye gelip yerleşmiş; beraberindeki dervişlerle ortak hareket ederek Âhiçukuru denilen köyü, camii ve tekkesi ile birlikte kurmuştur. Söz konusu zâviye Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği sırasında Şah İsmail'in adamları tarafından yürütülen Şiî propagandası sürecinde önem kazanmış, bu yüzden de annesi Gülbahar Hatun tarafından vakıflar tahsis edilerek desteklenmiş, güçlü hale gelmesi sağlanmak istenmiştir.

Köy Adı	Hane Sayısı	Zemîn	Hâsıl	Açıklama
Ahi Çukuru	9	-	630	Medrese ve câmide görevli olan Mevlâna Hamza, Nurullah, Lütfullah, Kasım Mustafa Hacı Abdullah Halife'nin oğullarıdır.
Harava	4	2	480	-
Hisarcık	22	-	1316	1 Değirmen ve bir de atmaca yuvası vardır.
Kızıllar	Kızıllar köyünün geliri Çepnilerin emiri Eşter Beğ tarafından camiye vakfedilmiştir.			
TOPLAM:				2.426
(Kaynak: TT, nr. 52, s. 716).				

Tablo-4: Hacı Abdullah Halife Vakfının Gelir Durumu (1515)

Tıpkı Yakup Halife Zâviyesi'nde olduğu gibi, Hacı Abdullah Halife Zâviyesi'nin kurulduğu bölge de umûmî ve stratejik bir yol üzerindedir. Burası Yağlıdere Vadisi'nin orta kesimine tekabül etmekte; Espiye sahilindeki yerleşim birimlerini ve Zefre (Espiye) gibi küçük bazı iskeleleri Şebinkarahisar üzerinden iç kesimlere bağlayan yolun bir menzil noktasındadır. Bu güzergâhta oluşan yol sisteminin (Yağlıdere Derbendi'nin) bir ünitesi konumundaki Hacı Abdullah Halife Zâviyesi bünyesinde cuma câmii, medrese, imaret, değirmen, fırın ve

39 TT, nr. 52, s. . 678-680.

misafirhâne devrin şartlarına göre hizmet etmiş vakıf kurumlardır. Kırsalda sosyal yaşamının ortak ünitelerini bir düzen içinde işleten bu kurum, aynı zamanda Türk-İslâm medeniyetinin bölgedeki temsilcisi olmuştur. Burada eğitim görüp kemâle eren nesiller çevre köy ve kasabalara giderek din hizmeti vermişler, halkı aydınlatmaya ve bir arada yaşama duygusunu oluşturmaya çalışmışlardır.

Fotoğraf-4: Hacı Abdullah Halife Türbesi (Yağlıdere/Tuğlacık Köyü)

Trabzon Sancağı kırsalında faaliyet gösteren bu iki önemli zâviye haricinde küçük çaplı başka zâviyeler de vardır (tablo-3). Bunların bir kısmı Osmanlı öncesi dönemde, özellikle de Çepni akınları ve bölgedeki iskân hareketi sırasında kurulmuş, ancak Yakup Halife Zâviyesi veya Hacı Abdullah Halife Zâviyesi kadar etkili olamamıştır. Bu zâviyelerin çoğu Osmanlı'nın klasik döneminde ya cuma camileri yanında hizmet eden aşevi niteliğine bürünmüş veya doğrudan câmi ya da mescid hâline getirilmiştir. Bir kısmının âkıbeti ise kaynaklarda pek konu edilmemiştir.

Bu noktada son zamanlarda bazı spekülasyonlara konu edilen bir zâviye üzerinde daha durmanın gerekli olduğu kanaatindeyim. Gümüşhane-Kürtün ilçesine bağlı Taşlıca köyündeki söz konusu zâviyenin “Hacı Bektaş-ı Veli'nin halifelerinden Güvenç Abdal tarafından kurulduğu ve bu zatın burada bir süre kalarak yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla Karadeniz Bölgesi'ni manevî yönden fethettiği ve hatta bölgedeki Alevî varlığının bu şekilde ortaya çıktığı” şeklinde iddialı yayınlar ortaya konmuştur.⁴⁰

Oysa bölge hakkında sağlam ve teferruâtli bilgiler ihtivâ eden kaynaklarda, söz konusu zâviyenin Güvenç Abdal tarafından kurulduğuna ve bu zâtın Karadeniz Bölgesi'nin geneline tesir ettiğine dair somut bir karîne mevcut değildir. Ortaya konulan deliller ise son

40 Coşkun Kökel, *Güvenç Abdal Ocaklıları*, I, (İstanbul: 2013), s. 31-49; Alemdar Yalçın, - Hacı Yılmaz, “Güvenç Abdal Ocağı”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (Ankara: 2005), s. 9-36; Necati Demir, *Hacıemiroğulları*, (İstanbul: 2007), s. 7, 55,63,64.

derece tartışmalı ve manipüle edilmiş vaziyettedir. Şu kadar var ki, mevcut zâviyenin Çoruh-Kelkit Vadisi'nde faaliyet gösteren Çağırğanlı cemaatine bağlı Pir Gaib (Çağırğan Baba) adına atfedildiğine dair bazı işaretler mevcuttur.⁴¹ Bu zâviyenin Gümüşhane'ye bağlı Tekke beldesindeki Seyyid Hasan Çağırğan Zâviyesi'nin bir şubesi olma ihtimali yüksektir.⁴²

Öte yandan Osmanlı'nın klasik döneminde Trabzon Sancağı'na bağlı olan Gümüşhane yöresi, derviş yoğunluğu olan bir bölge de değildir. Nitekim 1583 tarihli tahrir defterinde Torul'a bağlı Macara köyünde Şeyh Abdullah; 17. yüzyıl ortalarında düzenlenen avârız defterlerinde de sadece Harşara ve Zirmut köylerinde faaliyet gösteren bazı dervişlerin varlığından bahsedilmiştir. Mesela Harşara köyünde bulunan Tahir Dede için “duâsından istimdat olunacak kimse” olarak bahsedilirken; Zirmut köyündeki İbrahim Şeyh ile ilgili Çağırğan Baba dervişlerinden olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁴³

	Zâviyenin Adı	Kurulduğu Yer	Tarihi*	Açıklama
1	Derviş Hamza	Trabzon-Kordil Köyü		Bu zâviyenin yeri tespit edilememiştir.
2	Mevlana Ede Derviş	Tirebolu-Bada Köyü	1486	Çepni (Kürtün) beyi Melik Ahmed Bey tarafından kurdurulmuştur.
3	Şeyh Kasım	Tirebolu-Boynuyuşun	1486	-
4	Yaraşur Şeyh	Tirebolu-Arageriş Ky.	1515	
5	Menteşe Şeyh	Espiye-Arpacık Köyü	1486	
6	Derviş Murad	Keşap-Tepeköy	1486	Derviş Murad oğlu Derviş Ali'nin Trabzon'a gidip burada bir şube açtığı anlaşılmaktadır. ¹
7	Yakup Halife	Giresun Mrkz Duroğlu Beldesi	1397	Hacı Emiroğlu Süleyman Bey tarafından kurdurulmuştur. ²
8	Hasan Dede	Giresun Mrkz Seyyid Köyü	1515	Yavuz Sultan Selim'in Trabzon valiliği yıllarında Giresun yöresine göç eden Çepni oymaklarıyla gelen dervişlerdendir.
9	Derviş Hamza	Giresun Mrkz. Sarvan Köyü	1515	
10	Derviş Murad	Giresun Mrkz. Kayadibi Köyü	1515	
11	Hacı Abdullah Halife	Giresun-Yağlıdere	1486	Çepni lideri Eşter Bey tarafından kurdurulmuştur.
12	Seyyid Ahmed Çağırğan	Gümüşhane-Köse	1515	Yukarı Çoruh-Kelkit Vadisi'ne yayılmış olan Çağırğanlı Cemaati, Anadolu'nun kuzeyinin İslamlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. ³
13	Seyyid Hasan Çağırğan	Gümüşhane-Tekke Beldesi	1580	
14	Çağırğan Baba/Pir Gaib	Gümüşhane-Kürtün-Taşlıca Köyü	1574	

*Zâviyelerin kuruluş tarihleri tam olarak tespit edilememiştir. **Tablo**'da belirtilen tarih, tahrir defterlerine ilk konu edildiği işaret eder.

Tablo-3: Trabzon Sancağı Kırsalında Kurulan Zâviyeler

41 TK 43, v. 131; Mehmet Fatsa, “Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Vakıf Yoluyla İskân Metoduna Bir Örnek: Alucra'da Çağırğan Zâviyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara: 2011), 36/87-100.

42 Mehmet Fatsa, “Çepnilerin Dini Mensûbiyeti Ve Kürtün'de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (Trabzon: 2012), sy. 13, s. 27-48.

43 TK, nr. 29, v. 158; Bilgehan Pamuk, “XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası”, *Belleten*, c. LXXXIII, s. 129.

Sonuç

Detaya girmeden sunmaya çalıştığımız Trabzon Sancağı genelindeki zâviyelerin ortak bazı özelliklerini de burada ifade ederek bahsi kapatabiliriz. Söz konusu zâviyelerin ortak özelliklerini dört ana başlık altında değerlendirmek mümkündür: Bunlar askerî faaliyetler, kolonizasyon, yol/ulaşım ve kültür hizmetleridir.

Trabzon Sancağının kapsadığı coğrafyada 15 ve 16. yüzyıllarda kayıtlara giren zâviye kurucularının ilk dikkat çekici özelliği, bölgenin fethi ve iskâna açılışında aktif olarak görev üstlenmiş olmalarıdır. Çepni liderlerinden Melik Ahmed Bey'in Mevlânâ Ede Dervîş'i, Eşter Bey'in Kasım Halife'yi, Özlemiş Bey'in ve Hacıemiroğulları hükümdârı Süleyman Bey'in de Yakup Halife'yi fetih ve iskân faaliyetleri sırasında yanında bulundurmış olmaları bu durumu göstermektedir.⁴⁴ Hacı Abdullah Halife'nin babası Kasım Halife'nin bir nevi alperen olarak, başında bulunduğu Âhi topluluğunu Yağlıdere Vadisi'nin orta kesimine yerleştirmesi, buraya da "Âhiçukuru" denilmesi⁴⁵ tipik bir kolonizasyon hareketi olarak karşımızda çıkmaktadır.

Bahse konu zâviyelerin dikkat çekici başka bir özelliği de yol/köprü ve kültür hizmetleri içinde mütâlaa edilmiş olmalarıdır. Bilindiği gibi Osmanlı ulaşım sisteminin doğu kanadını teşkil eden ve Çoruh-Kelkit Vadisi boyunca uzanan umûmî yolun Karadeniz limanlarıyla bağlantısını sağlayan çok sayıda tâli yol vardır. Anadolu'nun iç kesimindeki ilim ve ticaret merkezlerine ulaşmak isteyen kabileler bu yolları kullanır; asker sevkîyatları ve hacı kabileleri bu güzergâhlardan geçerek menzile ulaşırlardı. Kısaca bu yollar Anadolu'nun Karadeniz sahil limanları ve kasabalarıyla ilişkisini sağlayan hayat damarları konumundaydı. İşte bu ulaşım sistemi doğrudan doğruya zâviyelerle ilişkili kabul edilmiş ve her zâviyeye yol hizmeti verilmiştir. Bu durum tahrir defterlerinde ve vakıf kayıtlarında "derbent hizmeti" veya "âyende ve revendeye hizmet" nitelemesi ile ifade edilmiştir.⁴⁶

Osmanlı ulaşım sistemi içinde yapılandırılan derbent ve menzil hizmeti, kültürel alanla da ilişkili olarak gelişme göstermiştir. Anadolu'nun ilim ve irfan merkezlerinden; hatta Kırım, Şam, Bağdat ve Mısır gibi bazı uzak diyarlardan gelen dervîşler, fakihler ve müderrisler bu zâviyelerde konaklayarak Karadeniz Bölgesi'ni gezmişler, bazen de buralarda yerleşerek geldikleri yerin kültürünü buralara taşımışlardır. Bu yüzden Mevlânâ Ede Dervîş, Kasım Halife, Hacı Abdullah Halife ve Yakub Halife örneklerinde olduğu gibi yol güzergâhlarındaki zâviyelerin müştemilâtında birer medrese tesis edilmiştir.⁴⁷ Bu kurumlarda yetişen din adamları, çevreye dağılarak ortak kültürün oluşmasında ve geliştirilmesinde başlıca rolü üstlenmişlerdir.

Burada özetini arz ettiğimiz zâviyelerin dinî temâyülü konusunda ise kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Kasım Halife, oğlu Hacı Abdullah Halife, Yakup Halife ve Mevlânâ Ede Dervîş gibi bazı zâviye kurucusu dervîşlerin Sünnî olduğu çeşitli karinelere anlaşılabilir. Her ne olursa olsun tarih içinde ortak kimliğimizin inşasına katkı sağlayan bu şahsiyetlere vefa borçlu olduğumuzu unutmamak gerekir.

44 Tahrir defterlerindeki "hânedân-ı mefharü'l-ârifin Yakup Halife" şeklindeki beyanlar, Yakup Halife'nin klasik bir dervîş olmadığını, bilakis hânedân sahibi bir lider olduğunu göstermektedir (TT, nr. 52, s. 678; MAD, nr. 828, s. 746-747).

45 MAD, nr. 828, s.891; Barkan, "Kolonizatör Türk Dervîşleri", s. 289.

46 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-16I. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, (Ankara: 2003), s. 173; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, (İstanbul: 1990), s. 9; Mehmet Fatsa, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zâviyeler ve Derbentler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, (Ankara: 2014), s. 37.

47 MAD, nr. 828, s. 712, 746-747, 819; TT, nr. 52, s. 680-681; nr. 387, s.762; nr. 288, s. 753.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA);

Tapu Tahrir Defteri (TT), nr. 52, 53, 288, 387;
Mâliyeden Müdevver Defter (MAD), nr. 828;
Evkâf-ı Hümayûn Evkaf Defteri (EV. d), 12206;
Cevdet-Evkaf, nr. 2608;

Tapu Kadastro Kuyûd-u Kadîme Arşivi;

Tapu Tahrir Defteri (TK), nr. 29, 43

Vakıflar Genel Müdürlüğü;

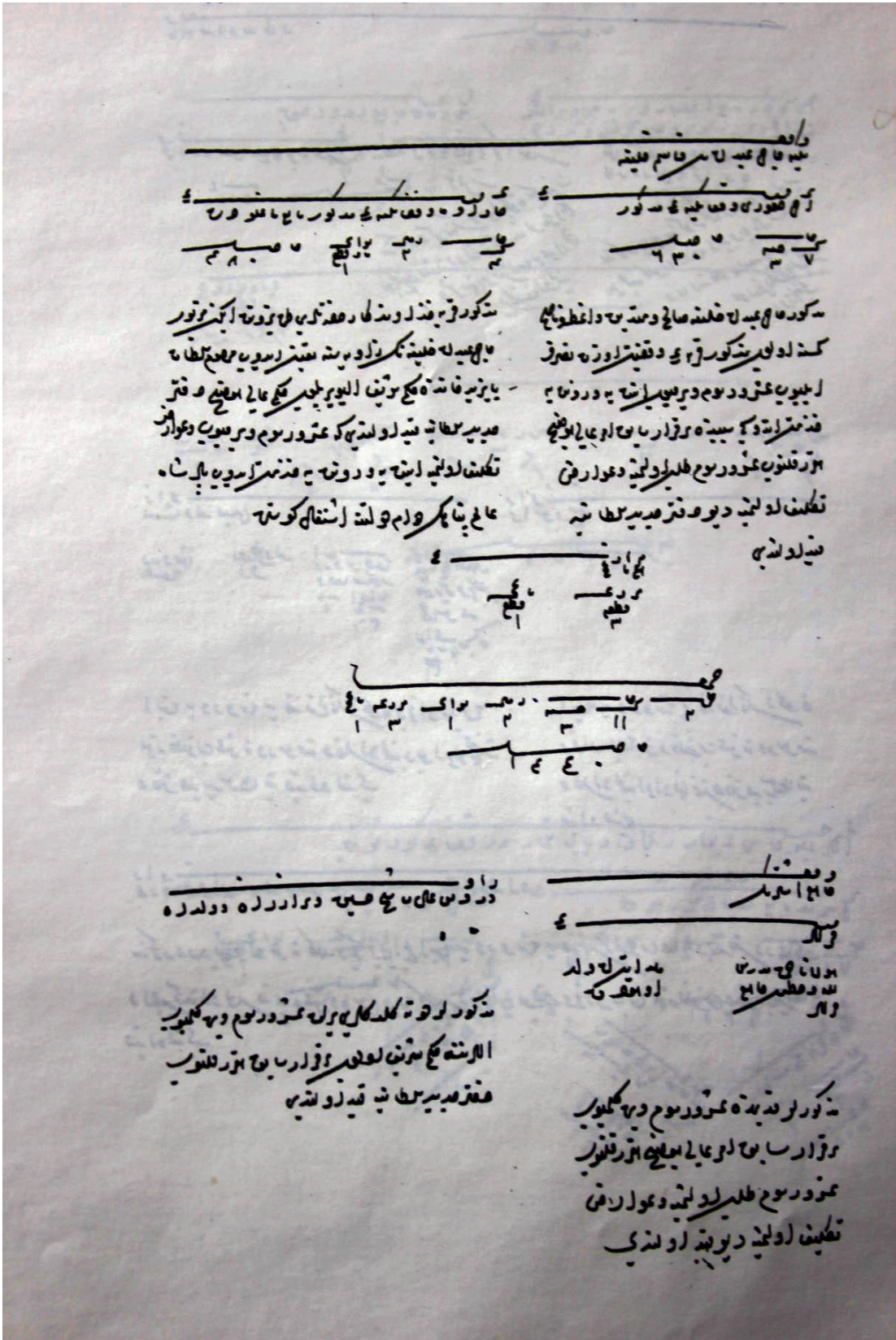
Vakıf Defteri (VD), nr. 651, s. 110/13-126

Diğer Kaynaklar;

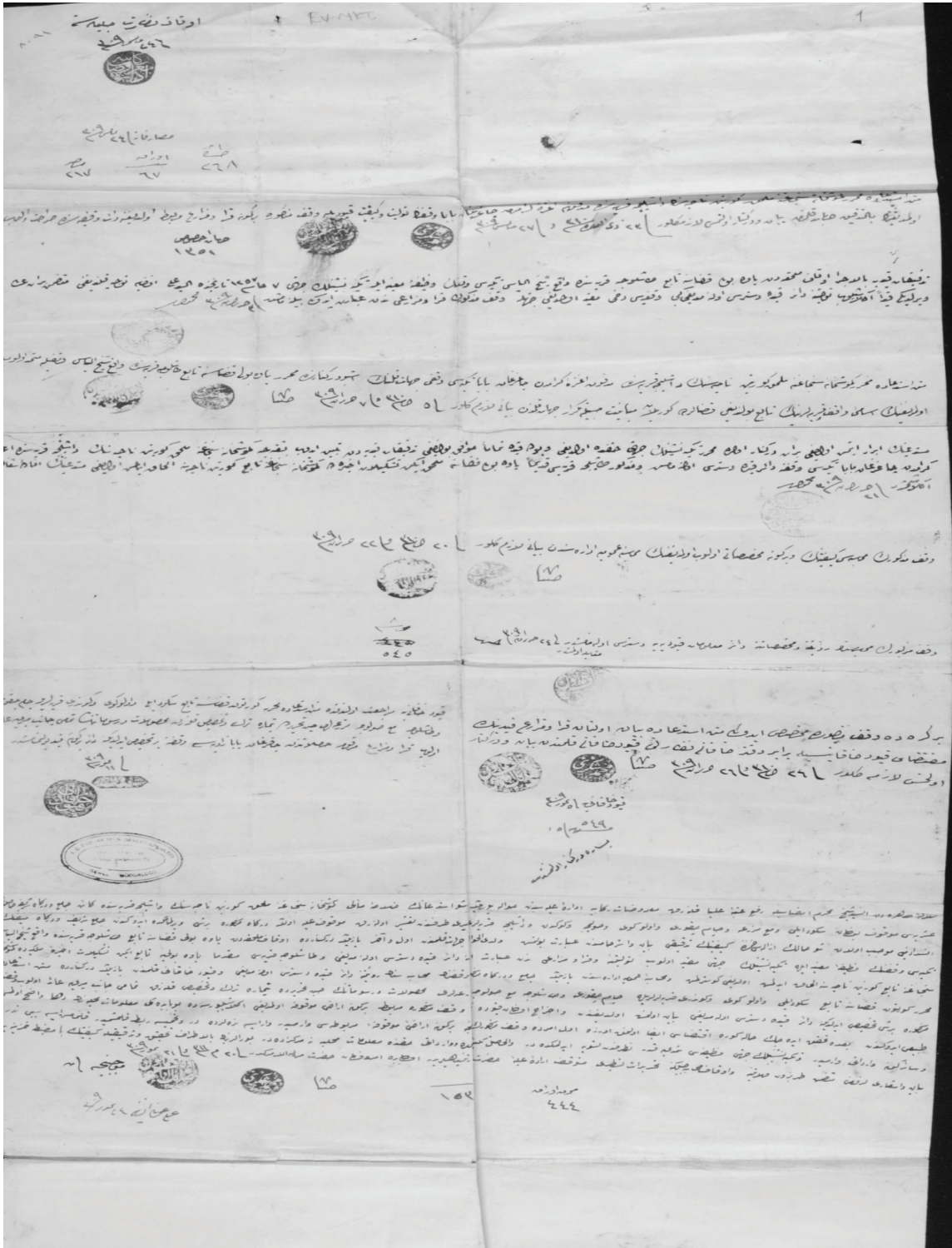
Akbulut, Ömer, *Trabzon Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, Trabzon 1955
Barkan, Ömer Lütfi, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.346
Bostan, M. Hanefi, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002
Bozalioğlu, İsmail, "Giresun'da Osmanlı Dönemine Ait Tekke ve Zâviyeler", *Giresun Tarihi Sempozyumu 24-25 Mayıs 1996*, İstanbul 1997, s. 400-401
Demir, Necati, *Hacıemiroğulları*, İstanbul 2007
Fatsa, Mehmet, *XV ve XVI. Yüzyıllarda Giresun Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara 2010
-----, "Çepnilerin Dinî Mensubiyeti Ve Kürtün'de Bir Tekke: Güvenç Abdal Meselesi", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Trabzon 2012, sy. 13, s. 27-48
-----, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nde Vakıf Yoluyla İskân Metoduna Bir Örnek: Alucra'da Çağırğan Zâviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 2011, 36/ 87-100
-----, "Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy: 18, Bahar 2015, s. 61-72
-----, "XV ve XVI. Yüzyıllarda Doğu Karadeniz'de Yol Hizmeti Veren Zâviyeler ve Derbentler", *Vakıflar Dergisi*, sy. 41, Ankara 2014, s. 37
-----, "XV.-XIX. Yüzyıllarda Maçka Kazasında Nüfus Hareketleri", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 09-11 Ekim 2008, c. I, s.197
-----, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992
Gökbilgin, M. Tayyib, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TT Belleten*, XX/102, (1962), s. 293-337
Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-16I. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara 2003.
İlhan, Mehdi, "Bıyıklı Mehmed Paşa", *DİA*, c. 6, s. 116-117;
Karpuz, Haşim "Trabzon'da Yok Olan Türk Devri Yapıları", *Sanat Tarihi Yıllığı*, sy. 12, İstanbul 1982, s. 95-115
Kökel, Coşkun, *Güvenç Abdal Ocaklıları*, I, İstanbul 2013
Lovry, Heath W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, İstanbul 2010
Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul 1990
Pamuk, Bilgehan, "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası", *Belleten*, c. LXXIII, s. 129
Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976
Yalçın, Alemdar- Yılmaz, Hacı, "Güvenç Abdal Ocağı", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, s. 9-36
Yücel, Yaşar, *Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmet, Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1989

Notlar:

- 1 Mehmet Fatsa, "Trabzon Yöresinin İslamlaşma Süreci ve Zâviyeler", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy. 18, (Bahar 2015), s. 61-72.
- 2 TT, nr. 52, s. . 678.
- 3 TT, nr. 53, s. 1-177; TK, nr. 43, s. 198a-198b.

Belge-4: Hacı Abdullah Halife Vakfi'na Ait Muhasebe Kaydı (TT, nr. 387, s. 762)

Belge-5: Çaçırgan Baba Zâviyesi'ne Ait Bir Belge (EV. MKT, nr. 2026/0177)

TRABZON FETVAHANESİ VE TRABZON ŞEHİR HAYATINA KATTIĞI DEĞER

Nevin MERİÇ*

Kültür sistemleri, yaşama biçimini görünür veya saklı bir semboller dizgesiyle yansıtırlar. Bu görünür sembollerin başında, mekân anlayışı ve onun kullanılışı gelmektedir. Mekân kavramı, mimar için inşa edilecek, yaratılacak bir değişken olduğu halde, eğitimci ve antropolog için sosyal yapıyı, ilişkileri ve kişiliği belirleyen bir eğitim ortamı ve sürecidir. Avam kamarasının tamiri sırasında, *biz yapılarımıza, yapılarımız da bize biçim veriyor* diyen Curcil de bir anlamda bunu kastetmektedir.¹

Trabzon fetvahanesinin şehre kattığı değeri anlamak için yazdığımız bu metin birçok bileşenlerin yan yana gelmesini içermektedir. Tarih, kentin düzenlenişi, siyasi yapı, etnik – dini kimlik/ler, mekân, mimari yapı, mekânın farklı bireysel kimliklerde işleyiş ve algılanış şekilleri vs. Tabii bu kadar kapsamlı bir konuyu bu metinde bütün yönleriyle ele almak mümkün görülmemektedir. Biz burada mekânın kısa bir tarihi, mekânda çalışan kişiler üzerinden mekân içi dikey hareketlilik, mekân ile şehirdeki diğer ilişkiler arasındaki yatay hareketlilik ve sosyo-kültürel bağlamda kabul ve algılanış biçimlerini ele almayı uygun görmekteyiz. Şehrin düzenlenişinde diğer kurumlar, idarecileri, aileleri ve fetvahane personeli özellikle müftünün şehrin sosyo-kültürel hareketliliğinde konumu, yeri de fetvahanenin şehre kattığı değerle ilişkili bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla müftü/lerin fetvahane dışında yaptığı faaliyetler ve ilişki biçimleri de mekân - değer ilişkisi bağlamında önemli bir izlektir diyebiliriz.

Araştırmamızın problem alanı, mekân içi hareketlilik ve mekânın kente kattığı değeri en sağlıklı ve kapsamlı biçimde ortaya çıkartacak arşiv kayıtlarının imha edilmiş olmasıdır. Araştırırken rastladığımız ve kullandığımız birçok kitap ve makalede mekânın tarihiyle ilgili farklı bilgilerin bulunması da önemli bir problemdir. Ve fakat I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat (Ekim 2015) Sempozyum'a Jurnal Defterinde Trabzon tebliğiyle katılan Doç. Dr. Mehmet Zahid Yıldırım hocamızın bulguları konuyu netleştirmiştir. Bu bilgiyi benim de istifade etmeme izin veren hocamıza müteşekkirim. Bununla birlikte metnim daha çok mekân-Merkez ilişkisi bağlamında Meşihat ve Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtları üzerinden çalışılmıştır. Osmanlı Döneminde görev yapan müftülerin kaydedildiği defterde² Trabzon Müftüleri ile ilgili iki sayfa bulunmaktadır. Bu sayfalar ek olarak da verilmiştir. (bkz. Şema II a ve b)

* İlahiyatçı/Yazar, İstanbul İl Müftülüğü.

1 Bozkurt Güvenç, "Mekân ve Eğitim Sorunları ve Bir Mekân Antropolojisine Doğru", *Mimarlık*, 87/1, (1971), s. 40-44.

2 Bilgin Aydın v.dğr., *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2006), s. 17.

Ayrıca kente dair birçok yayınlar da çalışmamıza destek olmuştur. Mekân-çevre ilişkisinde Fetvahane'nin şehre kattığı anlamı, değeri anlamamıza neden olacak verilerden biri de Trabzon sicilleridir. Sicillere bakarak müftülerin vasi, şahit vs. olma dereceleri tespit edilebilir ve karşılıklı ilişki kurularak sonuca gidilebilir. Trabzon sicilleri defter defter çalışılmakla birlikte henüz tamamlanamamıştır. Dolayısıyla biz de çalışmamızda bu veriden yararlanamadık. Bu bağlamda çalışmamızla, son sözü söylemek yerine bir farkındalık oluşturmak ve Trabzon Fetvahane'sine dair çalışmalara hız kazandırmak hedeflenmektedir.

Mekân Çalışmalarının Nasıllığı:

Mekân kavramı, geçmişten günümüze tartışıla gelen bir konudur. Tartışmaların başında mekânın farklı tanımlarıyla, mekânın farklı algılanış biçimleri gelir. Mekânı araştırmak, aynı zamanda o mekânın yapılmasını, devam etmesini gerekli kılan anlam ve onu tekrar tekrar üretmeyi sağlayan menfaatler ve mücadeleleri anlatmaktır. Böylece mekân sadece sosyal bir fenomen olmayıp aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir mevzu şeklinde de tanımlanabilmektedir.³

Mekân çalışmalarında üç bileşenin açığa çıkartılması gerekmektedir. Fiziksel ortam, aktiviteler ve anlamlar. Mekânın konumlandığı fiziki çevre, mekân - anlam ilişkisinde önemli bir değerdir. Mekân ve hareket bağlamında da hem mekân içi hareketlilik hem de aktiviteler olarak da tanımlayabileceğimiz mekândan çevreye, çevreden mekâna karşı yapılan davranışlar karşımıza çıkar. Mekân çalışmasında nüfuz kuşakları, yerimseme uzamı endeksi ve baskı şeklinde üç noktanın gözlenmesi gerekmektedir.

Mekân - nüfuz kuşakları ilişkisi: Mekâna giren kişilerden her birinin, hangi etkinlikte bulunduğu ve bu etkinliğin, alanın işlevini sürdürmesindeki önemine bağlı olarak gelişir ve değişir. Fetvahane olarak meseleye baktığımızda Müftü ve personelin mekân içi hareketliliği karşımıza çıkmaktadır.

Mekândan çevreye, çevreden mekâna hareketlilik: Nüfuz kuşağı kavramı bize bir kişinin alanla ilişkisinin derinliğini anlatırken, yerimseme uzamı aynı kişinin çevre alanları üzerindeki etkisinin genişliğini anlatır. Mekânı kullanan kişilerin çevre/de ki hareketlerinin çokluğu yanında, anlam ve önemi olarak da düşünülebilir. Bu durum Müftü bağlamında şemamızda gösterilmeye çalışılmıştır. (bkz EK.I) Mekânın çevre açısından kabulü ve kullanım sıklığı/azlığı olarak da ele alabileceğimiz konu fetvahaneye sorulan sorular bazında da değerlendirilebilir. Gerek çevre kurum idarecileri, gerek halk tarafından sorulan sorular mekândan çevreye, çevreden mekâna doğru hareketi gösterir. Bu durum mekâna karşı toplumsal algıda olumlu ve doygunluk sağlayan duygu durumlarını da ifade eder. Dolayısıyla Fetvahane hem duygu durumlarında hem de mekân-hareketlilik bağlamında topluma değer kazandırmaktadır.

Baskı, alandaki güçlerin bir kişinin bir davranış alanına yaklaşması, girmesi ya da tam tersine alandan uzaklaşması için yaptığı etkidir.⁴ Fetvahane-personel hiyerarşisi bir diğer ifadeyle kurumsal ast-üst durumları/mekân – güç ilişkisinde önemli bir tasarruftur diyebiliriz.

Mekân çalışmalarıyla ünlenen Canter da mekânı üç açıdan değerlendirmektedir. Yerin sosyal, mekânsal ve hizmet açısından sundukları; yerle etkileşimin düzeyi ve yerle kurulan ilişkinin kişi için ne kadar odak noktası oluşturduğu ve belirgin olduğudur. İnsanın davranışı, dolaysız olarak doyumundan, dolaylı olarak da çevreden gelen objektif özelliklerden ve bunların bireyce algılanan, değerlendirilen biçimlerinden etkilenmektedir.⁵

3 Simon O'Meara, *Mekan ve Müslüman Şehir Hayatı*, (İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2014), s. 16.

4 Melek Göregenli, *Çevre Psikolojisi İnsan Mekan İlişkileri*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 151.

5 Göregenli, *Çevre Psikolojisi İnsan Mekan İlişkileri*, s. 159.

Mekân-fiziki çevre ilişkisinde ele alınan bir başka boyut da duygulardır. Duygular bir yanda çevre - birey, diğer yanda davranışın bulunduğu bir bağlamda ara değişkenler olarak tanımlanabilir. Bunlar hoşlanma, uyarım ve başatlık/tır. Çevresel değişkenler ve bireysel özellikler, bireyin belirli bir ortamda hissettiği hoşnutluk, uyarım ve başatlık duygularını etkilerken düzeylerini de belirlemektedir. Bu duygular ortamı reddetmeye ya da keşfetmeye yönelik davranışları, performansı ve ortamdaki sözel iletişimleri, bunlara benzeyen temel aktiviteleri güçlü bir biçimde şekillendirmektedir. Yaklaşımdan hareketle, yerin/mekânın ortaya çıkardığı duyguların, mekâna ilişkin genel bilişin oluşmasında etkili olan affektif yanı, hoşlanma, uyarım ve başatlık boyutları bağlamında değerlendirilmektedir.⁶

Hillier ve Hanson toplumsal bilimlerde pek de fark edilmeyen bir tarafın, mekânın toplumu şekillendirmedeki rolünün yabana atılmayacak kadar yönlendirici ve etkin olduğunu açıklarlar. “*Mekânın toplumsal mantığı*”nın anlaşılması için, hareketlerin nedenlerine bakılmalıdır. Toplumsal bilimlerde incelenen “*mekân*”, toplumsal anlamları, kabulleri, zihin-mekân kurgusunu, sakinlerin belleklerindeki “*yer*” kurgusunu anlamaya çalışır⁷ demektedir.

Mekânsal davranışlar, insanın mekâna ilişkin imajlarından etkilenmektedir. Çevre insan etkileşimi sonucu oluşan algılarımız, kentsel alanların bilişsel haritalama çalışmaları bu olgulara açıklık kazandırabilmeyi amaçlamaktadır.⁸

Trabzon Fetvahanesi

A) Mekâna Dair Görüşler

a) Fetvahane-Müftülük İsimlendirmesi: Trabzon ile alakalı birçok yayında Fetvahane ile ilgili farklı görüşlere rastlanmaktadır. Bir kısım araştırmacılar fetvahanedan bahsederken, bir kısım araştırmacılar da bu ifade hiç bulunmamakta ve fakat hemen hemen her araştırmacı bir Fetvahane Kütüphanesi'nden bahsetmektedir. Bu durum Fetvahane'nin ayrı bir bina mı, yoksa Ortahisar Cami içindeki odalardan birinin tanzimi mi? sorusunu akla getirmektedir. Önemli bir Trabzon tarihçisi olan Hüseyin Albayrak ile yaptığım telefon konuşmasında Fetvahanenin ilk dönemde Ortahisar Caminin içindeki odalardan biri olduğu söylemiştir.⁹ Trabzon Milli Eğitim Tarihi'nde¹⁰ de bu konuyu yazdığını belirten Albayrak, Trabzon Fetvahanesi veya Müftülüğü'nün fotoğrafına da rastlamadığını söylemiştir.

Bununla birlikte süreç içinde müstakil bir bina yapıldığını düşünmekteyiz. Nitekim bazı yayınlarda rastladığımız şehir *halkı Ortahisar'da Müftülük Binası* önünde toplandılar şeklindeki ibareler bizde bu kanaati oluşturmaktadır.¹¹ Yine başka bir kaynaktan *Merkez-i Vilâyet Fetvahanesi*

6 Göregenli, *Çevre Psikolojisi İnsan Mekan İlişkileri*, s. 149.

7 Ezgi Tuncer, “Mekan Dizim Mekan Okumaya Yeter mi? Default Yönteme Eleştiri”, *Arredamento Mimarlık*, 242, (Aralık 2010), s. 114-119 .

8 Göregenli, *Çevre Psikolojisi İnsan Mekan İlişkileri*, s. 51.

9 27 Haziran 2015 tarih ve 13.30 yapılan telefon konuşması: Orada odalar vardır. Bir odayı fetvahane olarak düzenledikleri anlaşılmaktadır. Ortahisar cami minaresinden güney tarafa bakıldığında üçgen şeklinde bir bina/boşluk görülür. Burası uzun yıllar vakıflar bölge müdürlüğü olarak kullanıldı. Arşivlerini de caminin üst katındaki odalara koyuyorlardı. Fetvahane'ne ve fetvahane kütüphanesi olan yer olduğunu düşünüyorum. Çünkü kitaplar oradaydı hocalarda oradan halka fetva veriyor olabilirler.

10 Hüseyin Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*, (Trabzon: Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2008), I, s. 135.

11 Trabzon'un Rus işgalinden (18 Nisan 1916-24 Şubat 1918) kurtuluş gününde Türk Ordusu öğleden sonra şehre girecekti. şehir halkı Orta Hisar'da Müftülük binası önünde toplandılar. Yavuz Sultan Selim Han devrine ait olup evvela Gülbahar Hatun ve bilahare Ortahisar Cami'nde muhafaza edilen üzerinde Lafza-i Celal bulunan Türk bayrağını açtılar. Önde Müftü Efendi olmak üzere tekbirler getirerek Kavak Meydanına doğru ilerlediler. Cumhuriyet Odaşoğlu, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, (Ankara: İlsan Matbaası, tzs), s. 93.

faaliyette idi¹² şeklide yazılmıştır. Ayrıca bölgenin de Fetvahane olarak isimlendirildiği, adres defterlerinde rastladığımız *Fetvahane karşısında*¹³ ifadesinden anlaşılmaktadır.

Fetvahane-Trabzon Müftülüğü isimlendirilmesi de yayınlarda karşımıza çıkmaktadır. Bugün ise mekân anlamında Trabzon Fetvahanesi'nin görünürlüğüne sağlayacak hiçbir iz, emare yoktur. Bu durum Trabzon Kent düzenlenişinde ve hafızasında ciddi bir kayıp, yoksunluktur. Bu yoksunluk Fetvahane arşivinin daha dün denilecek zamanda (1982) yakılıp imha edilmesiyle iyice derinleşmektedir¹⁴ (bkz. EK III). Günümüzde Müftülük sitesi Ortahisar Amasya Sokak'ta bulunmaktadır.¹⁵

b) Trabzon Fetvahanesi'nin Kuruluşuna Dair Görüşler: Ortahisar Cami Trabzon'un fethinden sonra kılıç hakkı olarak kiliseden camiye çevrilmiştir. Bu süreçte mekândaki odalar yeniden düzenlenmiş ve imam odaları, fetva verilen bir oda ve cami kütüphanesi vs. gibi yeni mekân tanzimleri yapılmıştır. Fatih tarafından yaptırılan ve fakat bugün ayakta olmayan Ortahisar Cami'ye muttasıl Ebu'l-Feth Mehmet Medresesi günümüze kadar gelememiştir.¹⁶ Sonraki yıllarda Ortahisar Cami'nin iç ve etrafına yapılan düzenlemeler medrese, şadırvan, çeşme, çarşı, kahvehane vs. gibi şehrin iktisadi ve sosyal hayatının yaşandığı mekânlar aynı zamanda bir meydan ilişkisinin varlığını da göstermektedir.

Trabzon Valisi Hazine Darzade Osman Paşa zamanına gelince önce aynı aileden gelen valilerin uzun yıllar görevde kalmasıyla şehrin düzen ve huzuru sağlanmış, akabinde de bazı imaret faaliyetleri yapılmıştır. Nitekim Ortahisar Cami'nin onarımının da Osman Paşa tarafından 1253-1837 yapıldığı, doğu cephesindeki kapı üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır. Caminin doğu bölümündeki odanın üzerindeki kitabeden de yine Osman Paşa'nın vasiyeti üzerine Abdullah Paşa tarafından 1258/1842 kütüphane/Fetvahane Kütüphanesi yapıldığı, Batı cephesindeki kitabeden Recep ayının başında 1295/1878 Temmuz bu kapının açıldığı, mihrabın üzerindeki ayetin sonundaki tarihten 1319/1901 yılında onarım gördüğü anlaşılmaktadır. 1254-1838 yılında sonradan yıkılan bir sebil yaptırıldığı da bilinmektedir.¹⁷

12 İkinci Tarih boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: 1-3 Haziran 1988, Uluslararası I, ed. Mehmet Sağlam v.dğr, (Samsun: Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990), s. 19.

13 Haber Babası, 1325/1909 Haftada bir Yayınlanır, Müdiri Mehmet Ziya, Orta Hisâr'da Fetvahane Karşısında No 30, Basıldığı Yer, Serâsî Matbaası; Mehmet Uzun, "Trabzon Basın Tarihinden Haber Babası", *Kebikeç*, 3 (1996), s. 50-51; Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi: Batum, Gümüüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Samsun basını: 1869-1928*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), I, s. 56.

14 Trabzon'da tahrip edilen yalnız vilayet evrakı mı? Ne gezer şehrin en büyük kültür malzemesi Ortahisar'da bulunan Fatih Cami'nin üst katındaki bölmelerde saklanıyordu. M Akif Alemdar'a göre Fatih Caminde bulunan arşiv malzemesi için Fetih'ten 1461 bu yana bütün şer'î siciller, adliye ve kadılık kayıtları, medrese ve eğitim hareketleri, Müftülüğün ve Vakıfların eski belgeleri bulunmakta idi. Büyük kıymete haiz malzeme 11 Nisan 1982 günü kamyonlarla sahile götürüldü bir kısmı denize döküldü bir kısmı da eski fuarın bulunduğu yerde yakıldı. Ali Kılıç, "Vilayet Arşivleri ve Trabzon'un Yok Edilen Hafızası Trabzon Vilayet Arşivi", *Başlangıçtan 20. yüzyıla Karadeniz Tarihi Sempozyumu 2005: Trabzon*, ed. Kenan İnan v.dğr, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2007), II, s. 1050; M Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, (İstanbul: Nöbetçi Yayınları, 2012), s. 442.

15 Hüseyin Albayrak, *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, (Ankara: 1998), s. 141.

16 Bu Ortahisar alınmazdan evvel Hıristiyanların elinde kilise iken, alındıktan sonra Sultan Mehmet Gazi cuma namazı kıldığı eski bir ulu cami vardı. Bu caminin güney duvarı, batı duvarı ve kuzey duvarı bitişik, caminin içinde üstte geniş yerler vardı. Bu camiye bitişik sonradan yapılmış hücrelerle bir güzel medrese vardır ki cami de medrese de adı geçen Sultan'ın hayır işlerindedir. İ. Gündoğ Kayaoglu v.dğr., "Trabzon – Mehmet Aşık", *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 87*, (İstanbul: 1987), s. 487.

17 Fetvahane kütüphanesi: 1842 yılında Vali Hazine Darzade Osman Paşa tarafından, Ortahisar'da Fatih Cami'ne bitişik odalarda kuruldu. Osman Paşa'nın 451 kitap bağışladığı bu kitaplık kendisinden sonra Trabzon Valisi olan kardeşi Hazine Darzade Abdullah Paşa tarafından hizmete açıldı. Rasim Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi I/Osmanlı Dönemi*, (Trabzon: Trabzon Belediye Yayınları, 1993), s. 148.

Fetvahane ile ilgili bilgiler de Vali Osman Paşa dönemine rastlamaktadır. Trabzon tarihçilerinden Naci Yüngül; Osman Paşa valiliği sırasında Ortahisar Cami'ni onartmış, içerisine Fetvahane kurdurmuş derken,¹⁸ Cumhuriyet Odabaşoğlu 1842 yılında Ortahisar Fetvahanesi'nde açılan kütüphaneden bahsetmektedir.¹⁹ Murat Uraz ve Veysel Usta ise Fetvahane Kütüphanesi'nin Ortahisar Cami'nin batı yönündeki bitişik odada açıldığını belirtirken, Fetvahane'den söz etmemektedir. Ömer Akbulut ise "Trabzon Kitabeleri" isimli eserinde Ortahisar Cami'nin güney cephesi bitişikindeki binanın (sonradan yıkılmıştır) başlangıçta medrese ve sonra da Müftülerin ikametini/Fetvahane tahsis edildiğini belirtmektedir. Bu bina daha sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü olarak hizmet vermiştir.²⁰

Trabzon Fetvahanesi'nin kuruluşuyla ilgili bu farklı görüşler Anadolu Jurnal Defteri'nden çıkan yeni bilgiyle izale edilmiştir. 1837 yılında Medine-i Trabzon'da vâkî Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han Cami-i Şerîf-i ittisâlinde olan medrese külliye mündehim olduğundan sâye-i ihsân- vâye-i şâhânedede ashâb-ı hayrât tarafından fevkânî ve tahtânî yedi aded oda ve bir aded fetvâhâne ilâvesiyle müceddiden bina olundu. .²¹ Bu bilgi ışığından devam edersek Ortahisar Cami - belge o dönemde Cami ismi olarak Fatih'in kullanıldığına da işaret etmektedir- yanında inşa edilen medreselerin zamanla harap olması üzerine hayır sahipleri tarafından hem medrese tamir edilmiş hem de büyükçe bir oda Fetvahane olarak tanzim edilmiştir. Takvim olarak 1837 yılını gösteren belge Fetvahane'nin Vali Hazinedarzaade Osman Paşa döneminde olduğuna da açıklık getirmektedir. Dolayısıyla Trabzon Fetvahanesi Osmanlı döneminde Tanzimatla başlayan yenileşme hareketlerinin sonucu olarak yeniden düzenlenen *Taşra İdari Yapısı* bağlamında ele alınmalıdır. Bu anlamda Tanzimat- yenileşme hareketleri çerçevesinde idari düzenleme bağlamında vilayetlerde kurulan Merkez Fetvahane uygulamasına Trabzon'da katılmış ve uzun yıllar Trabzon İl Müftülüğü olarak hizmet vermiştir diyebiliriz. Günümüzde Eski Trabzon İl Müftülüğü olarak bilinen mekâna ise Cumhuriyetten sonra geçilmiştir.

Ortahisar Cami karşısında yapılan Fetvahane Kütüphanesi de hem isimlendirilme hem de faaliyet biçimi olarak dikkat çekicidir. Hüseyin Albayrak, Fetvahane Kütüphanesi için; "halkın dini müşküllerini gidermek nedeniyle başvurdukları bir merkezdi. Kütüphanedeki kaynak kitaplardan faydalanılarak fetva verildiğinden, zihinlerde Fetvahane Kütüphanesi olarak yer etti, halka kitap verme veya okuma şeklinde hizmet verilmezdi. Kendine has bir hizmet şekli vardı"²² diyerek mekânın kullanım tarzına açıklık getirmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkıldığında Fetvahane-Fetva verilen mahal, ilişkisinde farklılaşmaya gidildiği de söylenebilir. Müftülüğün en önemli hizmeti olan fetvanın Müftülük binası dışında bir mekânda yapılması, kurumsal icraat bağlamında önemli bir gelişmedir. Böylece halkın mekâna giriş çıkışı kolaylaşırken, Fetvahane'ye yapılacak ekstra giriş çıkışlar da önlenmiş, hepsinden önemlisi kurum-halk arasındaki mesafeli ilişki de giderilmiş olmaktadır diyebiliriz. Dolayısıyla dönem açısından çok modern bir yapılanma diyebiliriz. Bir başka açıdan ise halkın Fetvahaneyi kullanım biçimi ve sıklığını olumsuz anlamda etkilerken, Fetvahane'nin daha resmi ve kurum içi işleyiş bağlamındaki icraatlarla sınırlandırılması söz konusudur diyebiliriz.

18 Naci Yüngül, "Trabzon'daki Hazinedârzaade Abdullah Paşa Çeşmesi", *Vakıflar Dergisi*, c. XIX, (Ankara: 1985), s. 261.

19 Dündar Ali Kılıç, "Tarih Boyunca Trabzon Havalisinde Kütüphaneler", (Erzurum: A Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2001), S. 17, s. 309-310.

20 Alt katında üç dükkân, üst kısmında üç oda ve bir sofa vardı. Şimdi ise bu bina yıkılmış, bir kısmı yola katılmış uzunca bir bölümü de caminin (Ortahisar) avlusu olmuştur. Buraya bakan bir pencere de kapı haline getirilerek güneyden giriş - çıkış sağlanmıştır. Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi I*, s. 134.

21 Anadolu Jurnal Defteri I, s. 41. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kamil Kepekçi defteri, 7520 Bu bilgi I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu'na (Ekim 2015) "Jurnal Defterlerinde Trabzon" tebliği ile katılan Doç. Dr. Mehmet Zahid Yıldırım tarafından verilmiştir.

22 Albayrak, *Trabzon Milli Eğitim Tarihi I*, s. 135.

Mekân – Hareketlilik Bağlamında

B) Trabzon Fetvahanesi/Müftü Faaliyetleri:

a) **Vilayet Fetvahanesi:** Şerefu'l mekân bi'l mekin fetvası üzerinden meseleye baktığımızda Trabzon Fetvahane'sinde çalışanların ele alınması gerekmektedir. Bu anlamda mekânın en üst düzeyde yetkilisi müftülerin önceliği bulunmaktadır. Müftüler, bütün hukuk literatürünü inceleyerek, ortaya çıkan sorunlar hakkında görüş bildiren, ilmiye sınıfına ait kişilerdir. Müftüler, belirli davalarda hukuk otoritelerine gerek duyan kadılar, memurlar veya özel kişilerin sorularına cevap olarak görüş hazırlamaktadırlar ki bu görüşe *fetva* denilmektedir.²³ Fetvalar müftülere halkın saygısını kazandırmaktadır. Kadılar, müderrisler, şeyhler, imamlar, hatipler en müşkil dini meselelerde müftülerin malumat ve faziletlerinden istifade için fetva almak durumundadırlar.²⁴ Müftülük- ifta hizmetinin hem mekân – çevre hem de mekân- halk boyutu bulunmaktadır. Ticaret, vergilendirme, miras paylaşımı vb. konulardaki davalarda ilgili fetvalar, Şer'î Mahkeme'ye delil olarak sunulmakta ve kabul edilmektedir. Müftülerin verdikleri fetvalar, kadılar tarafından sicile kaydedilmekte ve davaların çözülmesinde kullanılmaktadır. Bireyler arasındaki anlaşmazlıklara ya da çatışmalara ilişkin görüş bildirme mevkiinde olan müftüler, toplumda sorun-çözme gereksinimini dini anlamda karşılayan başvuru kapısı olarak da tanımlanabilir. Trabzon Fetvahanesi fetva defterlerine ulaşırsa bu konu daha detaylı açığa çıkartılabilir.

İlmiye Sınıfı, Vilayette eğitim, dini hayat, asayiş, ticarete kadar birçok alanın düzenlenmesinde etkin olan sınıftır. Bu bağlamda kadı, müderris, müftü arasında karşılıklılık ilişkisi bulunmaktadır. Müftüler görev öncesi ve sonrasında Kadılığa getirildikleri gibi, Kadılar da ifta yetkisi verildiğinde fetva vermektedirler. Trabzon Kadısı Osman Mecdi Efendi görevinden ayrıldıktan sonra yerine Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi vekalet etmiştir.²⁵ Müderrislik yapan bir çok müftü veya müftülüğe getirilen bir çok müderris bulunmaktadır.²⁶ Müftülerin naib olarak da görevlendirildiklerini görmekteyiz. Beldenin ulemasına başkanlık ederek medreselerde görev yapan müderrislerin görevlerinin en iyi şekilde yapması için kendilerine öncülük ederlerdi.²⁷ Müftülükten sonra müderrisliğe geçenler de oldukça fazladır. Trabzon Müftüsü, Hacı İsmail Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir.²⁸ Bu durum hem mekân - çevre hareketliliğine üst düzey bir katkı sağlamakta, hem de toplumsal algı düzeyini olumlu anlamda yükselmektedir. Ayrıca şehir dokusunda sosyal yapıya katkı anlamında müftülere önemli bir mevki vermektedir de diyebiliriz.

Müftülerin, hem personelle hem de şehrin diğer idareci kesimi arasındaki ilişki ve iletişim biçimleri, mekânın hareketliliği ve mekâna ait algının nasıllığını öğrenmemizi sağlayan önemli bir veridir. Tablo (Ek.I)da da göstermeye çalıştığımız gibi meclis azasından, ticari hayata, tüketici hakkının korunması bağlamında narhın tayinine, mahkemelerde şahit olarak kabul edilmelerine, vasi ve vakıf mütevellileri olmalarına kadar toplumda bir çok işi üstlenmeleri, diğer bir ifadeyle bu işler için aranan, talep edilen kişiler olmaları, müftü- toplumsal algı

23 Bekir Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: 1994), C. I, s. 461.

24 Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Of Çaykara Müftüleri Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri", *Uluslararası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, (Trabzon: 2002) C. I, s. 442- 447.

25 Trabzon Kadısı Osman Mecdi Efendi'nin infakından/ayrılma halefinin muvasalatına kadar vekaleten vazifeyi ifa eden Trabzon Müftüsü Ahmed Mahir Efendi'ye verilecek vekalet maaşı Meşihat. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO). 75/9.

26 Ali Efdal Özkul, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7 Summer 2013, 462. http://www.turkishstudies.net/Makaleler/283708811_27%C3%96zkulAliEfdal-459-485.pdf.

27 Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri/Tanzimat ve sonrası*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2004), s. 285.

28 BOA, Cevder Maarif (C..MF) 176.

düzeyini olumlu anlamda etkileyen ve belirleyen bir göstergedir. Mekân çevre tarafından kabul gördüğünden, sürekli içten dışa, dıştan içe doğru hareket akışı olmaktadır. Dolayısıyla mekânın kullanıcıları, toplumsal algı ve kabulde üst derecede bir konuma sahiptirler. Bu durum mekânın değeri yanında kente kazandırdığı anlam ve zenginliği de açığa çıkartmaktadır.

Mekân içi hareketlilik açısından müftülerin faaliyetlerine baktığımızda en önemli kalemi atamalar oluşturmaktadır. Nitekim Trabzon Müftüsü'nün, hitabet kadrosu boşalan Hacı İsmail Efendi Cami'ne hatip olarak Abdullah Halife'yi seçtiği²⁹ bu konuda arşiv kaynaklarından bize intikal eden birçok belgeden sadece biridir. Müftülerin fetvahanede çalışan veya fetvahaneye bağlı olarak çalışan personelin vazifelerini gözetmesi ve sonuçları üzerinden Kadı ve Meşihat'la yazışması da mekân içi hareketlilik olarak değerlendirilmelidir. Trabzon'un Hacı Kasım mahallesinde bulunan Trabzon Müftüsü, Hacı İsmail Efendi Cami mahlul hitabetinin Abdullah Halife'ye tevcihini³⁰ gösteren belge, mekân içi hareketlilik bağlamında değerlendirilmelidir. Ayrıca Kaza Müftülükleri ile olan yazışma ve görüşmeler de mekân-İçi hareketlilik açısından değerlendirilmelidir. Bu anlamda Fetvahane Meşihat'tan Trabzon'a, Vilayet'ten Kaza'ya doğru resmi akışın ortasında durmakta ve bunu düzenlemektedir diyebiliriz.

Müftüler Kadıların yanında şehrin idari yapısında da etkin durumdadırlar. Tanzimat'tan sonra da bu durum gözetilmiş ve Vilayet Meclisi'nin tabi üyesi yapılmışlar. Bununla birlikte Müftülerin şehrin idari yapısında etkin olarak rol almaları bazı durumlarda aleyhlerine olmuştur. Özellikle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Saray'a bağlı olan ve onun yanında yer alan Müftüler, ittihatçılar tarafından tespit edilip aleyhlerine işlem yapılmıştır. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Trabzon'daki Hürriyet ve İtilafçı kesime yönelik ağır ithamlarda bulunurken, Müftü Mahir ve Abanozzade Hüseyin Efendi'nin Padişahçı olduklarını, vaktiyle saraya bağlılık telgrafı çektiklerini zamanında Müftü'nün Anadolu telgrafını imzalamaktan kaçındığını söylemiştir.³¹ Bu durum Fetvahane siyasi yapı arasındaki dolaysız ilişkiyi gösterirken, Merkez'e bağlılığın düzeyine de işaret etmektedir diyebiliriz.

Fetvahanede müftüden başka görevliler de bulunmaktadır. Fetvahane müsevvidliği vs. gibi. Trabzon'da fetvahane müsevvidliği yapan Ahıska muhaciri İbrahim Şükrü Efendi'ye Sadaka Tertibi'nden maaş tahsisini gösteren belge³² aynı zamanda fetvahanenin şehirde varlığından ve kabulünden de haber vermektedir. Kaza müftülükleri ile yapılan işlemler de Fetvahane- içi hareketliği göstermektedir.

b) Meşihat/Merkez- Vilayet/Müftü İlişkisinde Trabzon Fetvahanesi: Osmanlı Devleti'nde iftâ (müftülük), kazâ (kadılık), tadrîs (müderrislik) hizmetlerinde istihdam edilen ilmiye zümresi, merkezî yönetimin birer unsuru olduklarından, kadılar, müderris ve müftüler taşrada Padişah'ın kendilerine tanıdığı görevleri, yerine getirmektedirler. Bununla birlikte Müderris ve Müftüler eğitim ve ifta hizmetlerini yürütmeleri sebebiyle Kadılara nazaran bürokratik işlemlerin biraz daha uzağında bulunmaktadırlar. Merkeze bildirimler, kadılar, vakıf nazırları ve mütevellileri aracılığıyla yapılırken, Kadılara daima merkezden emirler gönderilmekte, onlar da iletilmesi gereken hususları İstanbul'a bildirmektedirler.³³ Bu durum Vilayet Fetvahanesi'nin/mekân, hem Merkez ile olan hareketinde dikey boyutu hem de Fetvahane personel ilişkisinde ki yatay boyutu açığa çıkartmaktadır. Bir diğer ifadeyle Meşihat – Vilayet Fetvahanesi arasında ki hareketlilik, Vilayet- Kaza müftüleri ve personeline doğru bir akışa neden olmakta ve dola-

29 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1540.

30 BOA, HAT, 1540.

31 İsmail Akbal, *Milli Mücadele döneminde Trabzon'da Muhalefet*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2008), s. 392.

32 BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH: MKT), 1692.

33 Fatih Sultan Mehmed, *Kanunname-i Ali Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, ed. Abdülkadir Özcan, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2003), s. 7.

yısıyla mekân – hareketlilik yanında, mekân toplumsal kabul ve duygusal doyum ilişkisini etkilemekte ve belirlemektedir.

Cumhuriyet Dönemine kadar Trabzon Merkez Fetvahanesi'nde görev yapan müftüleri öğrenmek için Meşihattaki Müftü defterlerine baktığımızda on üç müftü görülmektedir. Bu müftülerden Ahıskavi Mustafa Efendi 34 yıllık görevi ile dikkatleri çekerken mebus seçilen Hatıpzade Mehmet Emin Efendi ancak birkaç ay görev yapabirmiştir. Yine bu defterden müftülerin çoğunun görevden ayrılma nedeninin vefat olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. EK 2)

Görevindeki başarıları idari yapı tarafından olumlanan müftüler nişanlar, iltifatnamelerle taltif edilmişlerdir. Bu durum, müftülerin hem kullandıkları mekânda hem de şehrin sosyal dokusunda üst düzeyde kabul görmesine katkıda bulunmuştur. Bu anlamda Fetvahane, toplumsal algıda, içinde barındırdığı kişilerin durumları üzerinden de olumlanmaktadır diyebiliriz. Trabzon müftülerinden Mustafa Efendi³⁴ bu şekilde taltif edilirken, durum hem kişi bazında hem de sosyal çevre algısında olumlu etki yapmıştır. Bu algıya Meşihat/idarî yapı da önem verdiğiinden taltiflerin gerekliliği ve hak edenlere verilmesini hem tavsiye etmiş hem de hassasiyetle takip etmiştir. Ayrıca Müftü - merkez ilişkisini sağlamlaştıran bu durum, Trabzon'da şehrin efkar-ı umumiyesinde de olumlu kanaatleri pekiştirmiştir. Bu anlamda hem mekân içi hareketlilik hem de mekân – şehir algısında itibar bir derece daha yükselmiştir. Maaşa yapılan zamlar da³⁵ bir anlamda müftünün taltifi, faaliyetine dair olumlu bir durumu göstermektedir. Böylece şehrin gündelik hayatına yaptığı katkı yanında, yönetici çevreler açısından da denge ve memnuniyetin getirdiği moral motivasyon sağlanmaktadır.

Müftülerin kent algısında hem yaptıkları iş hem de ahlaki donanımlarına havi olumlu tesirleri yanında farklı idari görevlerde de rol aldıklarını görmekteyiz. Mehmet Efendi 'nin müftülük görevindeyken mebus seçilmesi³⁶ gibi. Görevinden ayrılınca, yerine Hafız Ahmed Mahir Efendi'nin tayin edilmiştir.³⁷

İlmiye zümresinin Merkezle iletişim nedenlerinden biri de kariyerleriyle ilgilidir. Görev yaptıkları süreçte, görev yeri değişikliği/tebdil, kariyerde yükselme/terakki, görevden çekilme/feragat gibi özlük işleri için merkez ile iletişime geçilmektedir. Zümre mensupları isteklerini merkezde ilişki halinde buldukları yüksek dereceli görevliler, görev mahallindeki ehl-i örf, mütevelliler ve diğer ilmiye zümresi mensupları aracılığıyla da bildirmektedirler. Bu bildirimler dışında görevli olan kadı, müftü hakkında halkın memnuniyeti de önem taşımaktadır. Halktan gönderilen mahzarlar Kadiaskerlikler ve Divan-ı Hümayun tarafından değerlendirilmektedir. İlmiye bürokrasisi açısından bakıldığında şikayetler merkez ve çevre arasındaki iletişimin önemli bir unsurunu oluşturmaktadır diyebiliriz.³⁸ Taşrada görevli ehl-i örf defterdarlar ve diğer ilmiye zümresi de Fetvahane mensupları hakkında arzlar gönderip şikayet ederek, görevden alınmalarında etkili olmaktadır. İdari konularda sancakbeyleri, beylerbeyi, çevredeki diğer kadılar, mali konularda defterdarlar, müfettiş ve mültezimler merkeze bildirim yaparak zümre mensuplarının görevden alınmasını, görev yerinin değiştirilmesini isteyebilirler.

Şikayetler Merkez- Fetvahane ilişkisinde önemli bir konuma otururken, haksızlığa uğrama imkanı da söz konudur. Kendi istekleri ile görevlerinden feragat yoluyla çekilen

34 BOA. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemî Evrakı (A.)MKT.MHM), 412.

35 Trabzon Müftüsü Seyyid İmadeddin Efendi'nin maaşına zam yapılması. BOA, İrade Maliye (İ..ML), 47.

36 Trabzon Müftüsü Emin Efendi mebus seçilmesi üzerine müftülüğün mebuslukla bir arada yürütülemeyecek memuriyetlerden olup olmadığının Trabzon Valiliğince sorulduğundan Meşihat'ın konuyla ilgili mütalaasını bildirmesi- Emin Efendi (Trabzon Müftüsü ve Mebusu) BOA, DH:MKT, 2687.

37 BOA, DH. MKT, 2708.

38 Hülya Taş, "Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler", (*Memleket Dergisi*, 2007/3), II, s. 186-203.

ilmiye zümresi mensupları, Ferağname adı verilen mektupları Kadıaskerliğe ulaştınca yerlerine başkaları atanmaktadır. Bununla birlikte feragatların her zaman gerçeği yansıtmadığı, ferağ ile görevden alınan kişilerin İstanbul'a gelerek yaptığı beyanlardan anlaşılmaktadır.³⁹ Benzeri duruma gerçek dışı vefat beyanlarında da rastlanmaktadır. Bu anlamda Merkez- Vilayet Fetvahanesi arasındaki hareketlilik birçok belgenin incelenmesini gerektirmektedir.

Kadı ve naiblerde olduğu gibi Nakîbü'l-eşraf Kaymakamlığı yapan kişiler de belli bir süre sonra müftülük yapabilmekteydiler. Tanzimat'tan sonra seçimle tayin edilen müftülerden biri de İmadeddin Efendi'dir. Trabzon Nakibu'l Eşrafi İmamdüddin Efendi 18 Cemaziyelevvel 1306- 20 Ocak 1889 tarihinde Meclis-i İdare-i Vilayetten mevrud mazbata-i telgraf ile göreve gelirken, azl ile görevine son verilir.⁴⁰ Bu anlamda mekân- hareketlilik ilişkisinde Merkez-Taşra bağlamında dikey hareketlilik olmakta ve bunlar da atama, görev değişikliği şeklinde görülmektedir diyebiliriz.

Yeni görevlendirmeler üzerinden iz sürüldüğünde ise ilmiye sınıfının toplumsal alanda eğitim ve idareci misyonuna sahip olduğunu görmekteyiz. Nitekim Müftü Ahmed Mahir Efendi'nin mebus seçilmesi de bu konuya güzel bir örnektir.

C) Fetvahane/Müftü – Çevre / İlişkisi

a) Vilayet Fetvahanesi-Çevre Arasındaki İlişki: Fetvahane/mekân–çevre hareketliliğinde en önemli gösterge alanı halkın dini soru ve sorunlarına cevap verme anlamına gelen ifta hizmetidir. Günlük hayatta karşılaşılan veya tartışma konusu edilen meselelere verilen cevapları içeren fetva literatürü, modern araştırmacılar tarafından, o dönemin Osmanlı toplumunun dinî, ahlâkî, hukukî, siyasî ve toplumsal yapısını yansıtmaya bakımından son derece önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir.⁴¹

Trabzon Fetvahanesi şehrin diğer kurumlarıyla da yakın ilişki içindedir. Görevlileri şehrin işleyiş mekânizmasında her an gözetilmekte, hassasiyetle takip edilmektedir. Müftü çevre ilişkisinde öncelikle aynı şehirde yaşayan ve şehrin imkanlarından yararlanan, kurumlarından istifade eden halk gelmektedir. Halk fetva, medrese, vakıf, nikah, boşanma, miras gibi bir çok taleplerle Fetvahaneye/müftülere başvurmaktadır. Bu hareketlilik çevreden – Fetvahaneye doğru bir akışı gösterirken, mekânın toplum nazarında olumlu algı ve kabulünü de açığa çıkartmaktadır.

Şehirdeki kurumlardan da Fetvahane'ye fetva sorulmaktadır. Genelde Kadıların müşkil davalarda Fetvahane'den fetva aldığını biliyoruz. Diğer kurumlar da bir başka ifadeyle, şehir ile ilgili birçok konuda Fetvahane'den fetva istemektedirler. Trabzon bir liman kentidir. Liman ise şehre giren, çıkan, transit geçen mal akışını gösterir. Bu mallarla ilgili veya ticaret esnasında karşılaşılan sorunlarla ilgili Fetvahaneye fetva sorulmaktadır. Nitekim Avrupa'dan İran'a gönderilen transit ticaret mallarının resimli eşyalar olduğu Trabzon Limanı'nda fark edilmiş ve nasıl muamele yapılacağı Fetvahane'ye sorulmuştur.⁴² Bu anlamda Fetvahane- fetva ilişkisi, şehrin diğer kurumlarını da kapsarken, Fetvahane'den çevreye doğru yapılan hareketliliği de içermektedir.

39 Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Merkez- Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI yy)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara: 47/29, (2010) s. 169. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1574/17079>.

40 Şema II. Meşihat Müftü defterlerinde Trabzon Müftüleri, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA. Y..A...HUS), 222.

41 Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/3, (2005) s. 249-378.

42 BOA.DH.MKT.511/55.

Bu kadar yoğun hareketliliği koruyan ve devamını sağlayan imkanlardan birini de şikayetler olarak tanımlayabiliriz. Osmanlı bürokrasisinde önemli bir yeri olan şikayetler, hem personel hem diğer idareciler hem de halk tarafından doğrudan ve dolaylı olarak yapılmakta ve Merkez tarafından dikkate alınmaktadır. Nitekim Çarşı Müderrisi Seyfeddin Efendi ve arkadaşlarının yeni tayin olunan müftü hakkında olumsuz beyanları, Fetvahane görevlilerinin şehir açısından taşıdığı öneme işaret etmektedir. Müderris Seyfeddin Efendi şehre yeni tayin olunan Müftü'nün liyakat sorunu olduğu ve imtihanı kazanan müftüye görev verilmediğinden şikayete Meşihata telgraf çekmekte, Meşihat de yaptığı değerlendirme sonucunda şikayeti yerinde bularak ifası için vilayete yazı göndermektedir.⁴³ Bu anlamda şehrin önemli odaklarından olan Fetvahane ve özellikle Müftü/ler çok iyi takip edilmekte olumsuz bir durum hemen İstanbul'a bildirilmektedir. Dolayısıyla Vilayet Fetvahanesi'nin iç işleyişini, çevresel faktörler de takip etmekte, ortaya çıkan olumsuzluklar en üst mercie bildirilerek giderilmeye çalışılmaktadır. Bu anlamda Fetvahane şehrin gerek resmi gerek sivil algısında olumlu bir değer olarak yer etmektedir.

Müftüler, yaşadıkları şehirde hem dini hem ahlaki anlamda olumlu değer içeren algı oluşturmalarına rağmen zaman zaman zaaflarına yenildikleri de görülmektedir. Osmanlıda ilmiye sınıfının problemleri, zayıflamasına etki eden faktörlerden olarak da değerlendirilebilecek olan bu durum arşiv kayıtlarına yansımaktadır. Halk tarafından Meşihat'te gönderilen, Trabzon Müftüsü İmadüddin Efendi'nin vazifesini yerine getirmediği, haksız yere para aldığı ve ehliyetli biri olmadığından değiştirilmesi⁴⁴ istendiğini gösteren belge bu konuda önemli bir evraktır. Ne var ki aynı Müftü ile alakalı şikâyetin yapılan tetkik sonunda haklı bulunmadığı ve husumetten kaynaklandığı ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Şikâyetler resmi kurumlardan olduğu gibi şahıslar kanalıyla da olabilmektedir.⁴⁶ Bu anlamda şikâyetler, Fetvahane-çevre, Fetvahane-Merkez ilişkisindeki hareketliliği gösterirken, toplumsal algının biçimi ve işleyiş tarzını da açığa çıkartmaktadır. Merkezin şikâyetler konusundaki hassasiyeti ise kurumsal kabul-işlevsellik bağlamında değerlendirilmelidir. Ayrıca Vilayet ilmiye sınıfı ile Vilayet Fetvahanesi arasındaki korelasyon da dikkat çekicidir.

Müftüler gündelik hayat-insan ilişkileri açısından yaşadıkları beldelede önemli misyonlar üstlenirken zaman zaman da ciddi muarızlarla karşılaşmışlar, onlarla baş etmek durumunda kalmışlardır. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin oğlunun Trabzon Müftüsü'ne gönderdiği muzır kartpostalı⁴⁷ bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu gibi olayları, mekâna yansıma ve mekân-içi hareketlilik ve duygusallık bağlamında olumsuz değer olarak değerlendirebiliriz. Bu anlamda Fetvahane, personelinin-çevre ilişkilerine kattıkları olumlu/olumsuz değerle iç içe bir yaşamı da barındırmaktadır. Bununla birlikte Fetvahane'ye karşı yapılan olumsuz yaklaşımları, hem personel hem de çevre/halk, ahlaki zafiyet olarak tanımlayıp dışarıda tutma yoluna da gitmektedir. Nitekim gönderilen kartpostala karşı oluşturulan duygu durumunun *hainane* olarak nitelenmesi Fetvahane-çevre/ilişkisinde ki güçlü bağa işaret eder. Bu anlamda çevre her olumsuzlamayı kabul etmemekte, araştırıp öyle sonuca gitmektedir diyebiliriz ki bu da mekânın çevre tarafından kabul ve algısındaki olumlu konumu gösterir.

43 Trabzon Müftülüğü'ne, imtihanı kazanan Zühtü Efendi'nin tayin edilmeyip, ehliyeti olmayan Mahir Efendi'nin tayini ile intihab usulünün muhafaza edilmediğine dair. Çarşı Müderrisi Seyfeddin ve rüfekaları tarafından Trabzon'dan çekilen telgrafnamenin iktizasının ifası. BOA, Babiali Evrak Odası Evrakı (BEO), 3547.

44 BOA , Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ), 51. Başka belgede Trabzon Müftüsü hakkında bazı ifadeyi havi Seyfeddin ve rüfekası imzalı telgraf bulunmaktadır. BOA; BEO, 2816.

45 BOA.DH: MKT. 2738.

46 Münire adlı kadının, arsa anlaşmazlığı yüzünden mahkemelik olduğu hasmının vilayet müftüsünün akrabası olması hasebiyle davanın adil bir şekilde görülmeceği endişesini havi arzuhalinin, gereği yapılmak üzere, Trabzon Vilayeti'ne gönderilmesi. Trabzon müftüsü BOA, DH.MKT, 403.

47 BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH. SYS); 111.

b) Vilayet Fetvahanesi/Müftü - Şehir İdari Yapısı Arasındaki İlişki: Tanzimat'tan sonra Müftüler, Şehir Meclisinde yer alarak, idari yapının bir üyesi oldukları tescillenmiştir. Bu durumda Müftüler, Vilayet Meclis-i İdaresi'nin tabi üyesidir. Daha önceki süreçte de Kadıların yanında şehir ile ilgili düzenlemelerde rol oynadıklarını bilmekteyiz. Nitekim Trabzon'da da Vilayet İdare Meclisi'nin Müftü Başkanlığı'nda biri Müslim biri gayrimüslim iki üye ve bir kâtipten oluşan "Heyet-i ithamiye", Meclis Müddeiumumiliği Müstentaklığı kurulmuştur. O dönemde Merkez-i Vilayet Fetvahanesi de faaliyettedir.⁴⁸ Arşiv kayıtlarındaki bir belgeden Trabzon sabık Müftüsü İmameddin Efendi'nin Meclis-i Mebusan azası olduğunu öğrenmekteyiz.⁴⁹ Bu durum şehir idari yapılanmasında Müftü'nin etkin konumunu gösterirken, mekândan çevreye hareketliliğe de işaret eder. Ayrıca toplumsal algıda üst seviyede olan olumlu duygu durumunu da açığa çıkartmaktadır.

Müftüler şehrin bayındırlık işlerinde de idari mekânizmada yer almaları hasebiyle rol almışlardır. Nitekim arşiv kayıtlarından, Trabzon-Erzurum demiryolu ve Gümüşhane-Bayburt bağlantılarına dair tetkikler hususunda Arzuhal sahibi ve Trabzon Müftüsü Tahir Efendi'nin⁵⁰ birlikte hareket ettikleri öğrenmekteyiz. Bu durum Fetvahane-çevre ilişkisinde yatay hareketliliği açığa çıkartan önemli bir örnektir.

Şehrin asayiş ve güvenliği konusunda da halka yardımcı olma anlamında, merkezi haberdar etme rolünü, müftülük personeli, imamlar, eşraf üstlenmektedir.⁵¹ Şarkikarahisar Sancağı Tomarza Manastırı'nda katledilen Ermeni kocabaşı, piskoposu ve hizmetlilerinin katillerinin araştırılması için memur tayin edilen Mehmet Reşid'in yaptığı araştırma ve soruşturmalardan memnun kalan Trabzon Müftüsü sabık Ahmet Efendi, göreve devam etmesi hususunda iradesini beyan etmiştir.⁵² Halkla kurulan dolaysız ilişki mekânın toplum tarafından kabullenilme algısının yüksekliği yanında şehre dair birçok konuda söz sahibi olabilmek de, mekân- hareket ilişkisini üst seviyelere taşımakta ve değerinin artmasında önemli olmaktadır.

Trabzon şehir hayatına dair birçok konuda irade hakkına sahip olan müftüler şehirde ikamet eden veya ayrılanlarla ilgili de işlemde bulunabilmektedirler. Trabzon'da maişetlerini temin edemediklerinden Dersaadet'e gitmeleri için ruhsat isteyen İmaret Mahallesi'nden Sandıkçı Ömer'in eşleri Hacı Ayşe ve Emine ile kızları hakkında Trabzon Kadı'sının ilamı yanında Fetva Emini'nin oluru da bulunmaktadır.⁵³ Uygulama müftü kadar personelinin de şehrin idari yapısında etkili olduğunu göstermektedir. Bu durum mekânı kullananlarla - şehrin idari yapısındaki ilişki yanında, şehir sakinlerinin mekânı kullananlar nazarındaki itibari ve olumlu nazarıları kuvvetlendirmekte ve dolayısıyla Fetvahane şehre olumlu anlamda değer kazandırmaktadır.

Şehrin diğer idarecilerine dair tasarruflara muhalefette de müftüleri halkın yanında görmekteyiz. Nitekim Hamit Bey'in Trabzon'daki valiliğinin ilk haftasında görevden alınmasına Trabzon halkı tepki göstermiş ve başta Müftü Mahir olmak üzere Belediye Meclisi Üyeleri,

48 Musa Çadırcı, "19.yy İkinci Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon-Samsun)", İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri :1-3 haziran 1988, Uluslararası I , ed. Bayram Kodaman v.dğr, (Samsun: Eğitim Fakültesi Yayınları 1990), s. 18-19.

49 BOA.DH:MKT. 2738.

50 Trabzon'un, demiryolu ile Erzurum'a rabtı ve bu yolun Gümüşhane ve Bayburt'tan geçmesinin mümkün olup olmayacağı izam olunacak heyet-i fenniye'nin tetkikinden sonra bildirileceği. Tahir (Trabzon Müftüsü, Arzuhal sahibi) BOA. Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), 209.

51 Trabzon'da İmam Abbas ve arkadaşları imzalarıyla çekilen telgrafta Rize kazasında eşkıyaya karşı ilgisiz kalındığı ve asayişin temin edilerek başka yere hicretlerinin önlenmesi istendiğinden tahkikat yapılarak icabının icrası gerektiği, BOA, DH:MKT, 2741.

52 BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT), 35.

53 BOA. Bab-ı Asafi Mektubi Kalemi (A.ıMKT),105.

Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri, tüccar ve eşraf topluca imzaladıkları elli dört imzalı bir dilekçeyi BMM göndererek Hamit Bey'in Trabzon'da bırakılmasını istemişlerdir.⁵⁴ Bu anlamda Müftü şehir halkıyla birlikte hareket ederek, Fetvahanenin toplumsal algı ve kabulde derecesini yükseltmektedir diyebiliriz.

c) Vilayet Fetvahanesi ve çevre İlişkisinde Şehirde Dini Hayat: Fetvahane şehrin dini hayatını sevk ve idareye de memurdur. Metnin başından itibaren anlatılmak istenen biraz da budur. İlmiye sınıfı halkın dini bilgi ve gündelik hayatın dini ilkeler üzerine inşasına çalışmaktadır. Eğitim-öğretim, sivil yargılama, hukuki ve dini danışmanlık ve şehirlerin yönetimi gibi konular ilmiye sınıfının elinde bulunmaktadır.

Dini hayatın düzenlenmesinde, eğitim kadar ibadetlerin doğru ve zamanında yapılması da önemlidir. Bu bağlamda toplu ibadet mekânı olan camiler, Fetih'ten itibaren Trabzon'da ihtiyaca göre düzenlenmiş ve gerektiği durumda yenileri yapılmıştır. Camilerde görevli personel de dini hayatın düzenlenişinde ve uygulanmasında etkindirler. Personelin Fetvahane ile ilişkisi doğrudan olduğu gibi, halkla kurulacak ilişkisi de doğrudandır. Bir diğer ifadeyle Fetvahane dini gündelik hayatı ibadet mahallerinde görev yapan personeli vasıtasıyla yürütmekte, düzenlemektedir. Vaiz, imam, müezzin, duahan, cüzhan... Bu düzenleme de imamlar Fetvahane ile halk arasında köprü olabildiği gibi, halk, özellikle fetva hususunda doğrudan Fetvahaneye de başvurabilmektedir.

Fetih'ten sonraki ilk yüz yıllık süre içinde Trabzon halkının neredeyse dörtte üçünün Müslümanlaşmış olmasında ilmiye sınıfının katkısı yadsınamaz. Bu durum gündelik hayatın dini ilkeler çerçevesinde düzenlenmesine dair talep ve ihtiyaçları da artırmıştır. Trabzon valilerinin durumun farkında olduğu ve bunun için bazı camileri onartıp genişletirken, bazen de yeni camiler inşa ettikleri görülmektedir. Nitekim konumuzda önemli bir yer işgal eden Ortahisar Cami'nin onarım ve genişletilmesi ve yanına Fetvahane, Kütüphane yapılması da Trabzon Valisi Hazine Darzade Osman Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir.

Şehrin dini hayatında önemli bir mihenk olan ibadet hayatının düzenlenmesinde Fetvahane tek yetkili mercidir. Trabzon halkının doğru ibadet etmesi için önemli hizmetlerde bulunmaktadır ki Ramazan'ın başlangıç tarihini belirlemek bunlardan biridir. Ay takvimine göre işleyen mekânizma her sene bir dizi uygulamayı da beraberinde getirmektedir. Havanın açık veya kapalı olması da ibadet zamanını belirlemeyi etkilemektedir. Nitekim Trabzon'da 1924 yılında Ramazan'ın başlangıcını tespit etmek çok zor olmuş ve tabii bu durum bayramın tesbitini de etkilemiştir. Trabzon Fetvahanesi bayramın hangi gün olacağını belirleyebilmek için 3 Mayıs akşamı motorla denize adam çıkarmış ve fakat Ay'ın görülmesi mümkün olamamıştır. Bunun üzerine Müftü Vekili Mesut Ahmet Efendi, Fetvahaneden görüş isteyen Vakıfkebirlihlere, Ay görüldüğü takdirde Pazartesi, görünmezse ikmâl-i selâsin/otuza doldurma gereği 6 Mayıs Salı günü bayram yapılacağını bildirmektedir.⁵⁵ Trabzon şehrinin dini hayatında Fetvahane'nin rolü kadı sicillerinden, hatıratlardan da çıkartılabilir.

Fetvahane, müftü ve personelinin yayın faaliyetleri de şehrin dini hayatını etkileyen, belirleyen verilerdir. Bunun yanında sosyo-kültürel anlamda olumlu algı oluşmasını sağlamaktadırlar. Trabzon Vilayet ve Kaza Müftülerinin birçok telifi olduğunu görmekteyiz.

54 Halk toplanarak Vali Hamit Bey'in ikametgahına kadar giderek istifa etmesini ve Trabzonluların başında kalmasını istemiş ayrıca geçimini sağlamaya hazır olduklarını söylemişlerdir. Akbal, *Milli Mücadele döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 237.

55 Rüyat-i Hilal'den dolayı bayram Trabzon'da Akçaabat'tan iki gün geç başladı. Diyanet Reisinin rüyat-i hilal'i telgrafla bildirmesi üzerine Akçaabat'ta Ramazan 5 Nisan'da ilan edilmiş, bayram da 4 Mayıs Pazar günü başlamıştı. Mesut Çapa, Rahmi-Çiçek, *Yirminci Yüzyıl başlarında Trabzon'da Yaşam*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2004) s. 29-30.

Bu durum Müftülerin şehrin entelektüel hayatına katkı bağlamında değerlendirilmelidir. Fetva kitaplarına düştükleri şerhlerin⁵⁶ bile ayrı bir çalışma konusu olacak düzeyi Müftü-çevre ilişkisinde ki olumlu algıyı hem besleyen hem de devam ettiren bir yapıya da süreklilik kazandırmaktadır. Şehrin ileri gelenlerin konaklarında yapılan ilmi toplantı ve sohbetlerde de Müftü/ler aranılan kişilerdir. Şair olan Müftüler, hem Fetvahane çevre ilişkisinde yatay hareketliliği hem de Trabzon şehir hayatının kültürel düzeyine yaptıkları katkıyı göstermektedir. Bu durum Fetvahane'nin de şehre kattığı değeri ve anlamı açığa çıkartmaktadır. Akçaabat Müftüsü'nün yazdığı Meşrutiyet Risalesi⁵⁷ ise taşrada yeni dönemi kabullenme ve çevreye benimsetme yolunda Müftülük/Fetvahane'nin duruşunu gösterir. Bu anlamda Fetvahane ve Müftüler toplum hayatının entelektüel seviyesini hem etkilemiş hem de belirlemiştir diyebiliriz.

d) Vilayet Fetvahanesi'nin Şehrin Fiziki Yapısındaki Konumu: Fetvahane fiziki konum açısından şehrin merkezinde bulunmaktadır. Ortahisar Cami'nin fetihten sonra camiye çevrilen ilk bina olmasında da, bu özelliği dikkatleri çeker. Etrafında Müslüman mahalleleri bulunur. Bu durumda Fetvahane ve Ortahisar Cami şehrin merkezi konumunda olup, toplanma, şehir ile ilgili sevinç ve hüznlerin paylaşıldığı bir meydan olma özelliğine de sahiptir diyebiliriz. Nitekim okuduğumuz birçok kaynak da bunu açığa çıkarmaktadır.

Halk, şehrin idarecileri ve eşrafın da, Ortahisar Cami'ni ve önünü toplanma yeri olarak kullandıklarını görmekteyiz. Toplum açısından sevinç günü olan bayramlara, halk ve şehrin ileri gelenleri tarafından Ortahisar Cami'nde bayram namazı kılınarak başlanması da mekân/Fetvahane görünürlülük ilişkisini arttırmakta ve toplumsal algıda derecesini olumlu anlamda etkileyerek yükseltmektedir. Bir resmi evrakta; Bayram namazının Ortahisar Cami'nde kılınmasından sonra "Hükümet Dairesinde tebrik merasimi yapılacağı Makâm-ı Vilâyetten huzura mutad zevata resmi tezkerelerle bildirilirken, törene sırasıyla eski Trabzon Valisi Hamit Bey, Tümen Komutanı Bahriye Müfrezesi Komutanı, Jandarma Komutanı Seyyar Jandarma Komutanı maiyetleriyle, Kadı, Müftü, Ulema, Eşraf ve Tüccar, Belediye heyeti, İdare Meclisi ve Vilayet Encümeni heyeti ve kulüp heyetleri katıldılar"⁵⁸ şeklinde yazmaktadır. Trabzon Müftüsü'nün protokolde olması mekân – itibar anlamında olumlu algıyı etkileyen ve yükselten bir durumdur.

Fetvahane'nin bulunduğu bölgenin şehrin fiziki haritasında meydan, toplanma yeri olarak kullanılma biçiminden biri de sıkıntı zamanlarında olmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda Rus İşgali altında iki yıl geçiren şehir halkı çok ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Halkın ileri gelenleri daha güvenli bölgelere göç ederken önemli bir miktar Müslüman nüfus da şehirde kalmış ve yoksulluk, açlık, işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bu süreçte Rus idaresi öncelikle Kiliseden camiye çevrilen binalarda namaz kılınmasını yasaklamış, bazı camileri de depo olarak kullanmıştır. Ayrıca Fetvahane Kütüphanesi'ndeki yazma eserlerden önemli bir kısmı Rusya'ya götürülür.⁵⁹ Bu dönemde Fetvahane Kütüphanesi'nin nasıl hizmet verdiğini de araştırmak gerekir.

56 Hacımüftüoğlu, "Of Çaykara Müftüleri; Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri", s. 449.

57 İsmail Kara, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003) s. 502; Fethi Gedikli, *Akçaabat Yazıları*, (İstanbul: Yedi Renk Yayınları, 2004), s. 25-26.

58 Çapa-Çiçek *Yirminci yüzyıl başlarında Trabzon'da Yaşam*, s. 29-30.

59 I. Dünya Savaşı'nda Trabzon Ruslar tarafından işgal edilince, savaştan önce İstanbul'da Rus Âşâr'ı Atikâ Müzesi müdürü ve Rus Akademisi üyelerinden arkeolog profesör İvanovitch Ouspenski ilki 1916 Haziran ayından-kasım ayına kadar, ikincisi de 1917 Mayıs ayından Ağustos ayına kadar iki kere Trabzon'a gelmiş ve bir takım tarihi eserlerle birlikte Fetvahane Kütüphanesi'nden 479 kitap seçerek, hepsini on büyük sandık içinde Rusya'ya götürmüştür. Ouspenski' daha çok Hatuniye Kütüphanesi'nden gelen kitapları aldığı öğrenilmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra bu kitapların bir kısmı il Halk Kütüphanesi'ne devredilmiş bir kısmı da Trabzon Müftülüğü'nün Kitaplığı'nda bırakılmıştır. Albayrak, *Trabzon Ortahisar ve Çevresi*, s. 66-67.

Rusların şehirde yaptıkları imar faaliyetleri çerçevesinde Ortahisar Cami ile eski hükümet konağı arasındaki adada mevcut binalar kâmilten yıkılarak yerleri tasfiye edilir. Bu meydana bulunan Hoşoğlan Türbesi ile Kulaklıçeşme denilen tarihi eserler ortadan kaldırılır ve yine aynı mahalde bir hamam ve Askeri Rüştîye Mektebi’de yıkılır.⁶⁰

Bu yıllarda Trabzon şehrinin ileri gelenleri bir araya gelerek Trabzon’u müdafaa için birkaç cemiyet kurma faaliyetine başlarlar. Trabzon Müftüsü Cudi Efendi de, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin kurucuları arasında bulunduğu gibi bir süre cemiyetin reisliğini yaparak Milli Mücadele’nin hazırlanmasında faal rol oynamıştır.⁶¹

İngiliz donanmasının Trabzon kıyılarında cirit attığı sıralarda Vali Hamit Bey ve TMHC tarafından gizlice örgütlenen eşraf, Fetvahanede toplanarak bir heyet seçerler. Müdafa-i Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti, ilk toplantısını şehrin ileri gelenlerinden olan Nemlizadelerin evinde yapar. Toplantıya, Trabzon Müftüsü İmadeddin Efendi Başkanlık etmiştir.⁶² Erzurum Kongresi’ne Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Trabzon temsilcisi olarak katılan kişi de Of Müftüsü Politoğlu Yunus Sıdkı Efendidir.⁶³ Trabzon Muhafaza-i İslamiye Cemiyeti’nde de müftülerin aktif olarak rol aldıklarını görmekteyiz. Bu durum Müftüleri şehir idari yapısındaki rolleri yanında şehirle ilgili sıkıntılı durumlarda da öne çıktıklarını göstermektedir. Bu anlamda Fetvahaneye-çevresel hareketlilikle iç içe bir korelasyonu göstermektedir diyebiliriz.

Bu yıllarda Trabzon Fetvahanesi, Müftü, imam ve diğer personel, halkın moralini yüksek tutmak için çaba harcadığı; gizli ve açık ibadet ve dualarla sürecin salimen geçirilmesine katkıda buldukları aşikârdır. Nitekim işgal bitip, Ruslar şehri terk ederken, halk da büyük bir sevinçle Ortahisar’da Fetvahaneye /Müftülük binasının önünde Yavuz Sultan Selim devrine ait orta ebatta, âleminin ucunda sarı madenden mamul ufak bir Ay’ın ortasında Lafza-i Celal adı bulunan Türk bayrağının altında toplanmıştır. Akabinde Müftü’nün başkanlığında tekbir sesleriyle Kavak Meydanı’na doğru ilerleyip⁶⁴ zaferi kutlamışlardır. Bu örnekler Fetvahaneye/Müftü-çevre ilişkisinde şehrin duygu durumlarında da önde olan yapısını açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla şehir hayatına ve sosyal yapıya olumlu katkı sağlarken, üst düzeyde olan kabul ve derecesinde süreklilik de sağlamaktadır.

İki yıl süren Rus işgali ve zulmünden kurtulan Trabzon İdaresi’nin ilk yaptığı işlerden biri de, 1 Mart 1334 tarihinde yayınladığı tebliğde belirtildiği gibi Cenab-ı Hakk’ın inayetiyle Trabzon’un Ortahisar Cami’i şerifinde ilk Cuma namazını kıldıktan sonra şehitlerin ruhuna ithaf olunmak üzere Mevlid-i Nebevi kıraat ve hükümetin⁶⁵ selameti için dua etmek olmuştur. Bu anlamda şehrin/halkın acı ve sevinç günlerinde halkın önünde onlara rehberlik eden konumda gördüğümüz Fetvahaneye/Müftüler mekân duygu algısını olumlu anlamda etkilemektedir.

Sonuç

Trabzon Fetvahanesi’nin, yeri, mekân içi hareket, mekân-çevre, mekân-merkez ilişkisi bağlamında düzenlemeye çalıştığımız metnimizin eksiklikler ihtiva ettiği bir gerçektir. Bununla birlikte mekânın yapılaşma takviminde kesin bilgiye ulaşmak önemli bir kazanımdır. I. Dünya Savaşı’nda Rus işgalinden korumak için Samsun’a kaçırılan arşivin, daha dün diyeceğimiz 1982 yılında imha edilmesi de akla ziyan bir durumdur. Bu kayıp Trabzon’un dini geçmişi öğrenmeyi

60 Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi*, s. 105.

61 Mustafa Uzun, “Cûdî Efendi, Trabzonlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 81.

62 Mehmet Akif Bal, *Trabzon Hatıraları*, (İstanbul: 2009), s. 271.

63 Hacımüftüoğlu, “Of Çaykara Müftüleri; Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri”, s. 447.

64 Bal, *Trabzon Hatıraları*, s. 227.

65 Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi*, s. 105.

de ciddi anlamda engellemiştir. Ayrıca bu eksiklikten dolayı metnimiz için gerekli olan, mekân içi, merkez ve çevre hareketliliğine dair bilgilenmeler de yeterli düzeyde yapılamamıştır. Dolayısıyla metnimiz sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleriyle örneklendirilebilmiştir. Şehir İmar planı gereği sürekli yeniden inşa edilen Trabzon'da bu eylemlerin birinde Ortahisar Cami yanındaki Fetvahane'de yıkılmıştır. Binanın fotoğrafının bulunamaması da önemli bir eksikliklerdir. Günümüzde eski Trabzon İl Müftülüğü olarak bilinen mekân Ortahisar Cami'nin karşısındadır. Buraya ne zaman geçildiği tespit edilememiştir. Restore edilerek Trabzon İl Müftülüğü'nün hizmetine verilmiştir.

Günümüzde Trabzon şehir tarihi çalışmaları oldukça kapsamlı ve yoğun bir biçimde devam etmektedir. Bununla birlikte birçok telifte ne yazık ki Fetvahane ismine rastlayamamış olmamız dikkat çekicidir. Kente ait kaybolan veya mevcut tarihi eserler bazında da Trabzon Fetvahanesi'nden bahsedilmemektedir. Bu anlamda metnimiz Fetvahane adının geçtiği çok az kitap, makale ve belgelerden yola çıkarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla bir an önce konuyla ilgili bilgi, belge, sözlü tarih kayıtlarının yapılarak Fetvahane'nin Trabzon Kültür Hazinesi'nde yerini almasını sağlamak gerekmektedir. Bu konuda yapılacak bir tez önemli olacaktır diyebiliriz. Biz de konuya dikkat çekerek farkındalık oluşmasına gayret etmiş bulunmaktayız.

Kaynakça

Kitaplar

- Akbal, İsmail, *Milli Mücadele döneminde Trabzon'da Muhalefet*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2008).
- Albayrak, Hüseyin, *Trabzon Basın Tarihi: Batum, Gümüşhane, Rize, Giresun, Ordu, Samsun Basını: 1869/1928*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1994) I.
- , *Trabzon Orta Hisar ve Çevresi*, (Ankara: Kozan Ofset, 1998).
- , *Trabzon Milli Eğitim Tarihi*, (Trabzon: Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2008), I.
- Aydın, Bilgin, v.dğr., *Bab-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivi Defter Kataloğu*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2006).
- Bal, Mehmet Akif, *Trabzon Hatıraları*, (İstanbul: Bayrak Matbaası, 2009).
- Bostan, M Hanefi, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul: Nöbetçi Yayınları, 2012).
- Çapa, Mesut – Çiçek, Rahmi, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2004).
- Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2004).
- Gedikli, Fethi, *Akçaabat Yazıları*, (İstanbul: Yedi Renk Yayınları, 2004).
- Göregenli, Melek, *Çevre Psikolojisi İnsan Mekân ilişkileri*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010).
- Güvenç, Bozkurt, *Mekân ve Eğitim Sorunları ve Bir Mekân Antropolojisine Doğru*, Mimarlık 87/I, (1971).
- İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: 1-3 Haziran 1988: Uluslararası I, ed. Mehmet Sağlam v.dğr., (Samsun: Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990).
- Kara, İsmail, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003).
- Odabaşoğlu, Cumhur, *Trabzon 1869-1933 Yılları Yaşantısı*, (Ankara: İlksan Matbaası, tsz).
- Özcan, Abdülkadir, (haz.), *Fatih Sultan Mehmed, Kanunname-i Ali Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, (İstanbul: Kitapevi Yayınları, 2003).
- Simon, O'Meara, *Mekân ve Müslüman Şehir Hayatı*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2014).
- Şimşek Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi I Osmanlı Dönemi*, (Trabzon: Belediye Yayınları 1993).

Makaleler

- Beyazıt, Yasemin, “ Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Merkez- Çevre İletişimine Dair Sorunlar (XVI yy)”, (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi 2010/47), XXIX.
- Çadırcı, Musa, “19. Yüzyıl İkinci Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon-Samsun)”, İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: 1-3 Haziran 1988, Uluslararası I, ed. Bayram Kodaman v.dğr., (Samsun: Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990).
- Dündar, Ali Kılıç, *Tarih Boyunca Trabzon Havalisinde Kütüphaneler, (A Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*

2001), S. 17.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah , “Of Çaykara Müftüleri; Bilimsel, Kültürel ve Sosyal Aktiviteleri”, *Uluslar arası Tarih Dil Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, (Trabzon: 2002), I.

Kayaoğlu, İ v.dğr., “Trabzon-MehmetAşık”, *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı 87*, (İstanbul: 1987).

Kılıç, Ali, “Vilayet Arşivleri ve Trabzon’un Yok Edilen Hafızası Trabzon Vilayet Arşivi” , *Başlangıçtan 20. yüzyıla Karadeniz Tarihi Sempozyumu 2005*: Trabzon, ed. Kenan İnan v.dğr, (Trabzon : Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları 2007), II.

Özen Şükrü, “Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü”, (İstanbul: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2005/5), III.

Özkul, Ali Efdal, “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs’ta Görev Yapan Müftüler ve Faaliyetleri (1571-1878)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/7, Summer 2013.

Taş, Hülya, “Osmanlıda Şikayet Hakkının Kullanımı Üzerine Düşünceler,” , (*Memleket Dergisi 2007/3*), II.

Tuncer, Ezgi, “Mekân Dizim Mekân Okumaya Yeter mi? *Default* Yönteme Eleştirisi”, *Arredamento Mimarlık*, 242, (Aralık 2010).

Uzun, Mehmet; “Trabzon Basın Tarihinden Haber Babası”, *Kebikeç*, 3 (1996).

Uzun, Mustafa, “ Cûdî Efendi, Trabzonlu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (DİA), VIII.

Yediyıldız, Bekir, “Osmanlı Toplumı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: 1994), I.

Yüngül, Naci, “Trabzon’daki Hazinedârzâde Abdullah Paşa Çeşmesi”, *Vakıflar Dergisi*, (Ankara: 1985), XIX.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. Bab-ı Asafî Mektubi Kalemi (A.}MKT),105.

BOA, Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO), 3547.

BOA; BEO, 2816.(Meşihat; 209714)

BOA, Cevdet Maarif (C..MF), 176.

BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH:MKT), 1692.

BOA, DH:MKT, 2687.

BOA, DH.MKT, 2708.

BOA.DH:MKT. 2738

BOA, DH.MKT, 403

BOA.DH.MKT. 511

BOA.DH:MKT. 2738.

BOA, DH:MKT, 2741

BOA, Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (DH.SYS); 111.

BOA. Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD), 209

BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı (HR.MKT). 35.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 1540

BOA, İrade Maliye (İ..ML), 47.

BOA, Kamil Kepekçi Defteri... 7520. (Anadolu Jurnal Defteri I, s. 41.)

Meşihat; Mütenevvia Kısmı Belgeleri (MTV), 75.

BOA. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM),. 412.

BOA. Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS), 222.

BOA , Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ), 51.

Ekler

EKI Şema Müftülerin Kentiçi Faaliyet şeması

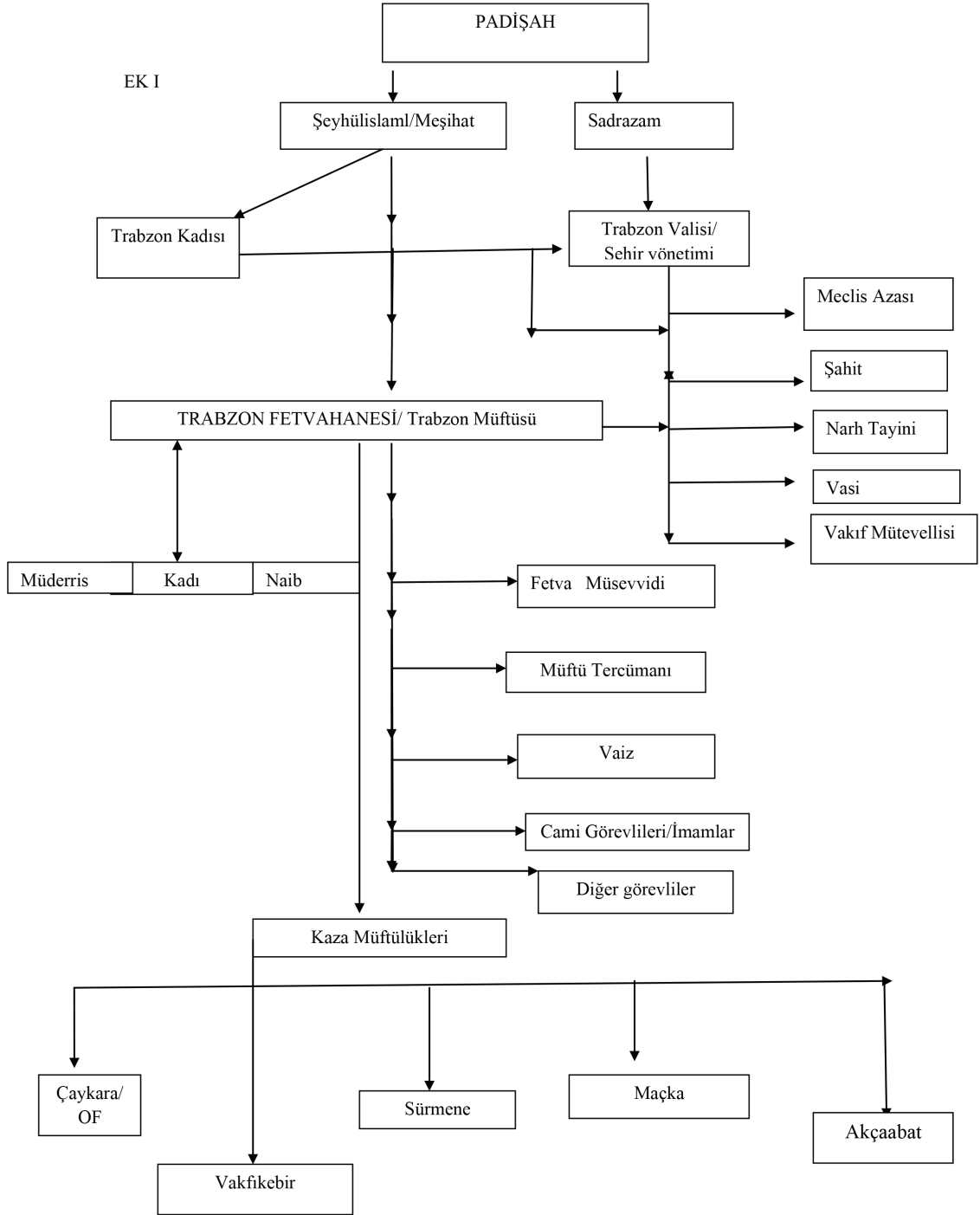
EKII Şema Meşihat Müftü defterlerinde Trabzon Müftüleri

EKIIa, Meşihat Müftü defterlerinde Trabzon Müftüleri

EKIIb, Meşihat Müftü defterlerinde Trabzon Müftüleri

EKIII Trabzon İl Müftülüğü Arşivinin İmha Edildiği Tutanak

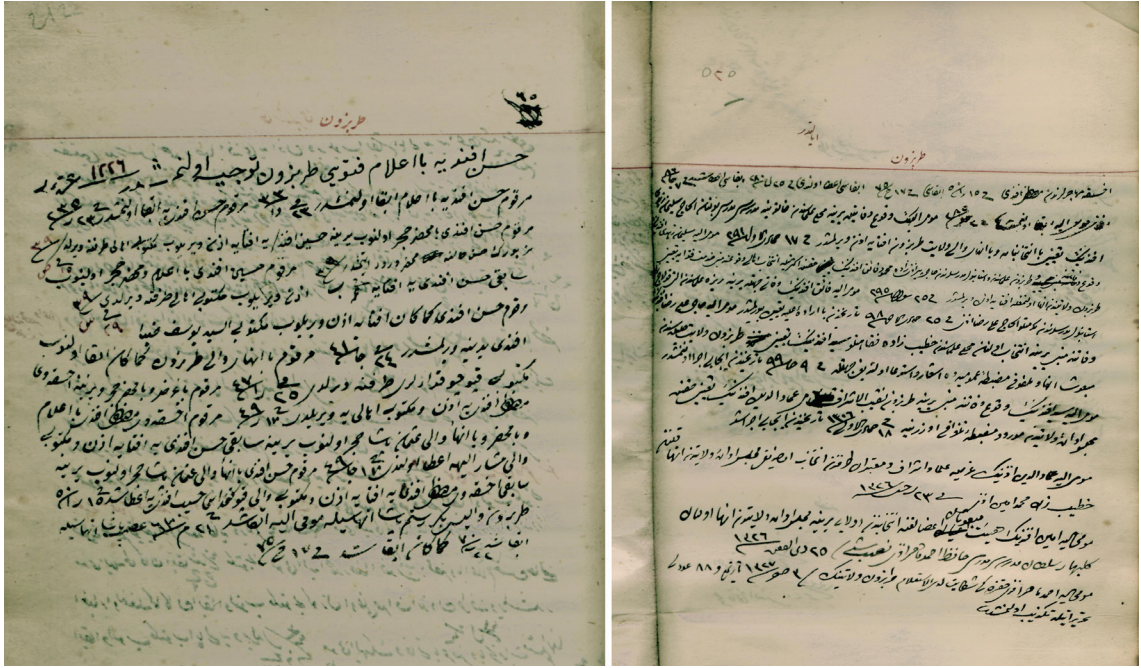
Ek I: Müftülerin Kentiçi Faaliyet şeması

Ek II: Meşihat Müftü Defteri Kayıtlarında Trabzon Müftüleri

	İsim	Görev Süresi	Görevden alınma
1.	Hasan Efendi	1.Rebiülahir 1226 tevcih/25 Nisan 1811 I.İbka: 23 Rebiülevvel 1233 -31 Ocak 1818 II.İbka 23 Rebiülahir 1235-8 Şubat 1820	bâ muhzir hacr
2.	Hüseyin Efendi	15 Safer 1239- 21 Ekim 1823 İbka. 1 Recep 1239- 2 Mart 1824	bâ i'lâm ve muhzir hacr
3.	Hasan Efendi (Sabık)	29 Şaban 1239- 29 Nisan 1824 İbka. 24 Cemaziyelevvel 1241- 4 Ocak 1826 İbka 25 Rebiülevvel 1247- 3 Eylül 1831	bâ arz ba muhzir hacr
4.	Ahıskavi Mustafa Efendi	17 Rebiülahir 1249 – 4 Ağustos 1833	Ba i'lam arz ve ba muhzir ba inhâ-i Vali Osman Paşa tarafından hacr
5.	Hasan Efendi (Sabık)	17 Cemaziyelevvel 1249- 2 Ekim 1833	Vali Osman Paşa tarafından hacr
6.	Ahıskavi Mustafa Efendi (sabık)	15 Rebiülevvel 1250- 22 Temmuz 1834 İbka:21 Muharrem 1261- 30 Ocak 1845 İbka. 22 Rebiülahir 1270 – 22 Ocak 1854 İbka:17 Cemaziyelahir 1275-23 Aralık 1858 İbka: 25 Şevval 1280- 3 Nisan 1864 İbka: 7 Cemaziyelevvel 1282- 28 Eylül 1865 İbka: 22 Safer 1285- 14 Haziran 1868 vefat	Vali Bekir Rüstem ve Vali İsmet Paşa'nın inhasıyla vefatına kadar görevde kalıyor.
77.	El-Hac Süleyman Zühtü Efendi.	17 Cemaziyelevvel 1291-2 Temmuz 1874 Vefat	Bâ-intihab-nâme-ve bâ-inhâ-yı Vali
88.	Hacı Pir Efendizâde Mahmud Faik Efendi	25 Şevval 1295- 22 Ekim 1878 Vefat -	Bâ-intihab-nâme-ve bâ-inhâ-yı Vali
99.	Altıkulaçzade el- Hac Ali Rıza Efendi	25 Cemaziyelevvel1298- 25 Nisan 1881 Vefat	Bâ irade-i aliye tayin
110.	Hatipzade Seyyid Efendi	9 Cemaziyelevvel 1299-29 Mart 1882 vefatına kadar	Vefat
111.	Trabzon Nakibu'l Eşrafı İmamdüddin Efendi	18 Cemaziyelevvel 1306- 20 Ocak 1889	Meclis-i İdare-i Vilayetten mevrud mazbata-i telgraf ile göreve geliyor, azl ile görevden alınıyor...
112.	Hatipzade Mehmet Emin Efendi	23 Recep 1326- 21 Ağustos 1908	Meclis-i İdare-i Vilayetten inha-seçilme-Mebus olunca görevi bırakıyor
113.	Hafız Ahmet Mahir Efendi	25 Zilkade 1326 -19 Aralık 1908	Meclis-i İdare-i Vilayetten inha/seçilme ve fakat şikayet olunuyor, bunun üzerine yapılan araştırma ile şikayet reddediliyor.
114.	Cudi Efendi 1863-1926	1925 1926: Trabzon'un Cumhuriyet'ten sonra ilk Müftüsü	Vefat

Ek IIa-b: Meşihat Müftü Defteri Kayıtlarında Trabzon Müftüleri

Ek III: Trabzon İl Müftülüğü Arşivinin İmha Edildiği Tutanak

TUTANAK

Türk Sesi Gazetesi'nin 28 Nisan 1982 tarih ve 2427 sayılı nüshasında 1.sahifede "Ulçü-Tarabzon'un Tarihi ve Kültürel Değerlerini Koruyalım" başlıklı yazı üzerine 30 Nisan 1982 tarihinde Ortahisari Camiine gidilmiş ve bu yazıya konu teşkil eden olay tarafından tahkik edilmiştir.

1.Evvelki yıllardan kalma bir çok eski yazılı evrak-belgenin bulunduğu caminin üst doğu tarafına bakan küçük odaya çıkılıp bakıldı.Odanın temizlenmiş vaziyette içerisinde iki adet sandık ve bir soyanın olduğu görüldü.

2.Cami görevlilerinden müezzin Mehmet Salih Hacısalihoğlu'dan durum soruldu.Bu odadaki kağıtları kendilerinin kamyonu yükleyip deniz kenarına boşaltıklarını,odayı temizlemek istediklerini söylemiştir.

3.Söz konusu yazıda 11 Nisan 1982 tarihinde yakıldığı söylenen belgeler bunlar olmalıdır.

4.Bu belgelerin muhteviyatı hakkında ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır.

İlgü tutanak tarafımızdan mahallinde tanzim edilmiştir.

30.4.1982

Gabri Vanizör Dr.Haşim Karpuz
Vakıflar Bölge Müdürü-V. Müftü Müdürü V.

EX: 1 Gazete

Trabzon'da Fetvâhâne evrakının yakıldığına dair tutanak .
(Haşim KARPUZ'un özel arşivinden).

OSMANLI DEVLETİ'NDE NAKİBÜ'L-EŞRÂFLIK MÜESSESESİ VE TRABZON SEYYİDLERİ

*Ayhan IŞIK**

Giriş

Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılan seyyid ve şerifler, buldukları bölgelerde huzur ve sükûn kaynağı, manevî bir otorite olarak görülmeleri sebebiyle halka örnek teşkil etmişlerdir. Seyyidlerin, fetihler sırasında ordunun öncü birlikleri içerisinde yer alarak askerî maneviyâtını yükseltmeye çalıştıkları, fetih sonrasında kazanılan toprakların imarı ve halkın İslâmlaşması için çaba sarf ettikleri ve Hz. Peygamber dönemi İslâm anlayışını yaşatma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Trabzon vilâyetinde de ilmiye sınıfından ve Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilerin hem müftülük hem de Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı görevini üstlendikleri görülmektedir. Fetva verme yetkisine sahip oldukları gibi seyyidlerin davalarını dinleme, hüccet düzenleme ve hüküm verme yetkisiyle yargı gücünü de ellerinde tutmuşlardır. Böylece halk nezdinde itibar edilen, sözü dinlenen ve saygı duyulan şahsiyetler olmuşlardır.

Makalemizde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi'nin kurulmasından Cumhuriyet Dönemi'nde müessesenin kaldırılışına kadarki süreçte Trabzon vilâyetinde Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının atanmaları ve görevleri, seyyid ve şeriflere tanınan imtiyazlar, seyyidlerin İslamiyet'in yayılmasındaki rolleri, Trabzon'daki meşhur seyyid âileleri, Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının verdiği seyyidilik hüccetleri, bölgede yapılan teftişler neticesinde tespit edilen müteseyyidler İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivi'nde bulunan Nakîbü'l-Eşrâf defter ve belgeleri ışığında ele alınmıştır.

Ayrıca İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi'ndeki yazma fıkıh ve fetvâ eserlerindeki seyyid ve şeriflerle ilgili fetvâlardan örnekler verilmek suretiyle konuya farklı bir bakış açısı kazandırılması hedeflenmiştir.

Seyyid ve Şeriflerin davaları, evlenme-boşanma ve miras taksimi gibi hukukî işlemleri, özellikle de Nakîbü'l-Eşrâfların terekelerindeki eşyalar, Trabzon Şer'iyye Sicilleri kapsamında değerlendirilmiştir.

Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri'nin tamamının taranması sonucunda Trabzon Vilâyetindeki tüm seyyid ve şeriflerin isim, nesep ve doğum yeri bilgileri ile Nakîbü'l-

* Dr., Ayhan IŞIK, İstanbul Müftülüğü, İdari ve Mali İşler Şube Müdürü. Email: i.ayhan555@gmail.com

Eşrâf kaymakamlarının seyyidlerle ilgili yaptıkları teftişlerle ilgili bilgiler, ekler bölümünde listeler halinde sunulmuştur.

1- Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve İşlevi

Nakîbü'l-Eşrâflık müessesesinin kurulmasında, doğrudan veya dolaylı birçok âyet ve hadis etkili olmuştur.¹ Konuyla ilgili belgelerde, çoğunlukla da Nakîbü'l-Eşrâflar'ın seyyidliği sâbit olanlara verdikleri siyâdet hüccetlerinde karşılaşılan Şûrâ Sûresi'nin 23. âyetinde Allâh (c.c.), Ehl-i Beyt'i sevmeyi emrederek: “*Ey Kureyşliler, ben size yaptığım tebliğ ve tebşirâta karşılık olarak sizden herhangi bir ücret istemiyorum, ancak Ehl-i Beytimi sevmeniz müstesna.*”² buyurmaktadır. Aynı şekilde Ehl-i sünnetin Ehl-i Beyt mefhumuna dayanak gösterdiği Ahzâb Sûresi'nin 33. âyetinde, Allâh (c.c.)'ın onları günah kirinden temizlemek istediği belirtilmektedir. “*Ey Ehl-i Beyt! Allâh sizden ancak kiri/günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*”³ Ehl-i Beyt'in Allâh'ın teveccühüne mazhar olduğunun delili kabul edilen ve “tathîr” (temizleme) âyeti olarak bilinen bu âyet-i kerîme İslâm tarihi boyunca Ehl-i Beyt'in önemine kaynaklık eden ilâhî bir işaret olarak yorumlanmıştır.⁴ Yine Sâffât Sûresi'nin 130. âyetindeki Âl-i Yâsin⁵ ve Nakîbü'l-Eşrâf unvanlarında geçen “mazhar-ı Âl-i Tâhâ ve Yâsin” ifadeleri de seyyidlerle ilişkilendirilmektedir.

Osmanlı Devleti henüz beylik dönemindeyken Osman Gazi, Orhan Bey ve I. Murat dönemlerinde başta ilim ehli olmak üzere, âlimlere, şeyhlere ve seyyidlere kucak açmış ve onların Osmanlı Devleti'ne hicret etmelerini sağlamıştır. Osmanlı ülkesine gelen seyyidler, bu ülkede huzur ve emniyet içerisinde olmalarının yanısıra devlet tarafından kendilerine atıyyeler verilmek suretiyle hürmet ve ihtirâma mazhar olmuşlardır.⁶

Seyyid ve Şerifler başta Anadolu olmak üzere İslâm dünyasının çeşitli bölgelerinin Müslümanlaşmasında önemli görevler üstlenmişlerdir. Selçuklular ve Beylikler döneminde Anadolu, seyyidlerin itibar ettiği yerlerin başında gelmekteydi. Selçuklu Sultanı II. Alâaddin Keykûbâd, Osman Gazi'ye Söğüt civarını temlik eden 683/1284 tarihli fermanında, seyyidlerin ihtiyaçlarını giderip onlara iyi muâmele etmesinin âhirette şefâate sebep olacağını belirtmiştir.⁷

Nakîbü'l-Eşrâflık müessesesinin kurumsallaşması, Asr-ı Saâdet'ten başlamak üzere diğer İslâm devletlerinde gerçekleşen birçok uygulama sonunda Osmanlı Devleti'nde tamamlanmıştır. Osmanlı Devleti de kendisinden önceki İslâm devletlerinden tevârüs ettiği bu müesseseyi daha mükemmel seviyeye çıkarmıştır. Nakîbü'l-Eşrâflık makamı, seyyid ve şeriflerin kayıtlarının tutulması, suç işlediklerinde yargılanıp cezalandırılması gibi muameleler için Yıldırım Bâyezid zamanında H.802/1400 yılında “Nâzır-ı Sâdât” ismiyle kurulmuştur.

Sultan II. Bâyezid (1481–1512), hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u 900/1494 yılında ‘Nakîbü'l-Eşrâf’ unvanı⁸ ile seyyid ve şeriflerin başına getirmiştir. Bu unvan ilk defa, Seyyid Mahmud'un tayin menşurunda “Nâzır-ı Sâdât” tabiri yerine Arap memleketlerindeki gibi “Nakîbü'l-Eşrâf” yazılması ile kullanılmaya başlanmıştır.⁹ Bu tarihe kadar “nâzır” unvanıyla anılan görevliler, Seyyid Mahmud'dan itibaren “Nakîbü'l-Eşrâf” unvanını almıştır.

1 Murat Sarıçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*, (Ankara: 2003), s. 5 vd.; Öz, Mustafa, “Ehl-i Beyt”, *DİA*, c. X, s. 498.

2 Şûrâ, 42/23.

3 Ahzâb, 33/33.

4 Gülgün Uyar, “Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyti”, *Osmanlı Devletinde Ehl-i Beyt Sevgisi*, (İstanbul: Nefes Yay., 2008), s. 17.

5 Saffât Suresi, 37/39.

6 Ahmed Rıfat, *Devhatü'n-Nukabâ*, (İstanbul: 1283), s. 7.

7 Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, (İstanbul: 1264), c. I, s. 51. Bu eser, *Mecmûa-i Münşeât-ı Feridun Bey* olarak da bilinmektedir.

8 Bu miktar daha sonraları 70 akçeye çıkarılmıştır.

9 Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbü'l-Eşrâf”, *DİA*, c. XXXII, s.323.

Nakîbü'l-Eşrâflığın kurulmasının en önemli sebeplerinden birisi de ugunsuz davranışlarda bulunan seyyidlerin bu hâllerine engel olmak, cezayı gerektirecek davranışların vukûunda da gerekli cezaî müeyyideyi uygulamaktır. Bu durum Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki seyyidler için de geçerli olduğundan böyle bir müessesenin kurulması bir zarûret hâlini almıştır. Tarihi kaynaklarda; “*seyyid nâmındaki bazı ehl-i hevâ gençlerin seyyidliğe yakışmayacak hâl ve hareketlerinden*” bahsedilmektedir. Bu kişilerin seyyid olup suç işledikleri düşünülebileceği gibi bunların gerçekte seyyid olmadığı yani müteseyyid oldukları ve seyyidler arasına sızdıkları da düşünülebilir. “Seyyid nâmında” ifadesi bu kişilerin seyyid değil müteseyyid oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca bazı kaynaklarda “seyyid nâmına ortaya çıkan müteseyyidler”¹⁰ ifadesi de geçmektedir. Her iki durumda da cezayı gerektirecek hukukî bir sorunun ortaya çıkmış olmasından dolayı böyle bir teşkilât kurulmuştur.

2- Seyyidlerin İslâmiyet'in Yayılmasındaki Roller

Müslümanların İslâm'ı yaymak üzere tebliğ faaliyeti, Hz. Ömer döneminde Arap yarımadasının dışına çıkarak Asya ve Afrika gibi bölgelere ulaşmış ve Hz. Osman zamanında bu faaliyet iyice yoğunlaşmıştır. İslâm'ı tüm insanlara bildirmek gayesiyle yola çıkan bu Müslümanlar arasında Hz. Peygamber'in soyuna mensup çok sayıda seyyid ve şerif de vardır. Gaza ve cihat anlayışıyla İslâm'ı yaymak için o devrin İslâm devletlerinin sınır bölgeleri Fas, Kafkasya, Mâverâünnehir, Horasan, Taberistan, Yemen, Mısır¹¹ gibi şehirlere yerleşen Ehl-i Beyt mensupları, İslâm inanç ve itikadını öğretmeye başlamışlardır. Hz. Peygamber'in soyundan gelmeleri sebebiyle, kendilerine saygı ve hürmet gösteren kişilerin; onların dinî görüşlerine değer verdikleri ve bu kimselerin görüşlerini benimsedikleri görülmektedir. Örneğin İslâmiyet'in Mağrib, Endülüs ve İfrikiyye'de yayılması ve o bölgelerin İslâmlaşmasında seyyidlerin etkisi oldukça fazladır.¹²

İslâm'ın Orta Asya'ya yayılması ile birlikte Anadolu'ya giden ve Müslüman-Türk nüfusun etkisiyle Türkleşen farklı sosyal gruplara mensup seyyidler, bu bölgelerde yerleşmiş ve evlilikler yoluyla seyyid sülâlelerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı Devleti tarafından seyyidlere gösterilen saygının toplum yararına bir takım gelişmeler sağladığı ve yeni fethedilen bölgelere yerleştirilen bu kimselerin İslâmın ve yeni devletin gücünün yayılmasında etkili oldukları görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve Anadolu'nun İslâmlaşmasında tasavvufî önderlerin etkisi olduğu gibi birçok seyyid, şeyh ve âlimin de katkıları olmuştur.¹³

Anadolu'nun muhtelif yerlerinde isimleri günümüze kadar ulaşan ve seyyid isimleriyle özdeşleşmiş yerler, seyyidlerin bu bölgelerin iskânında oynadıkları etkin rolü göstermektedir. Örneğin Konya Seydişehir, Ankara Seyyid Ahmedli, İzmir Seydiköy, Balıkesir ve Mardin'deki Seyyidler Köyü, Trabzon Beşikdüzü Seyyid Ahmet köyü gibi yer adları hâlâ varlığını devam

10 Ahmed Rıfat, *Devha*, s.8.

11 Ali b. Muhammed b. Abdillâh b. Hasan b. Hasan Mısır'a ilk gelen Ehl-i Beyt neslidir. (Bkz., Dâvûdî, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasenî, *Umdetü't-Tâlib ft Ensâbi Al-i Ebî Tâlib*, (Thk.: Nezzar Rıda), (Beirut: trz.), s.86.) Daha sonra İshak b. Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin, eşi Nefise bt. Hasan b. Zeyd (Bkz., Dâvûdî, *Umdetü't-Tâlib*, s.201-202), Muhammed b. Cafer Sadık b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin Mısır'a gelmiş ve orada yerleşmişlerdir. (Bkz., İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Thk. A. El-Lâdki-M. Beydûn), (Beirut: 1996), X/703).

12 İdris b. İdris b. Abdullâh b. Hasan b. Hasan, İdrîsîler Devleti'nin kurucusudur. Bu bölgede İslâm'ın yayılmasında etkili olmuştur; S. Lane Poole, *Düvel-i İslamiye*, (Trc.: Halil Edhem), (İstanbul: Milli Matbaa, 1927) s. 41; Hasan İbrahim Hasan, *Siyâsî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, (Trc. Komisyon), (İstanbul: Kayıhan Yay., 1988), c. III, s. 35-39 ve c. IV, s. 68-74; Rene Basset, “İdrîsîler”, *İA*, c. V/II, s. 937; Muhammed Rezûk, “İdrîsîler”, *DİA*, c. XXI, s. 495.

13 Anadolu'nun İslâmlaşmasında etkileri hususunda bkz., Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler,” *Vakıflar Dergisi*, (1942), sy. II, s. 279-304; Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, (İstanbul: Hamle Basın Yayın, t.y.); M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, (Haz. Metin Ergun), (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005).

ettirmektedir. Seyyid isimlerinin mahalle, köy, kasaba ve şehirlere verilmesi, onların toplumla ve yaşadıkları bölgeyle bütünleştiklerini göstermektedir.

3- Seyyid /Şerif ve Müteseyyid Kavramları

Kelime olarak “seyyid”; “efendi”, “mâlik”, “şerif”, “faziletli”, “kerim”, “halim”, “kavminin sıkıntısına tahammül eden”, “reis”, “önde gelen kişi”, “başkan”, “köle ve hizmetçileri olan”, “bir cemaatin mütevellisi”¹⁴ gibi anlanları ifade ettiği gibi, “insanlara liderlik yapan”, “yönetici ve öncü olan”, “kadri yüce olan”¹⁵ gibi anlamlara da gelmektedir. Terim olarak “seyyid”; “Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fâtıma’nın Hz. Ali ile evliliğinden dünyaya gelen evlatları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır”. Hem baba hem anne tarafından Hz. Ali’nin soyundan gelenlere aynı zamanda “seyyidü’s-sâdât”¹⁶ denir.

Kelime olarak “şerif”¹⁷ “ataları sebebiyle bir üstünlüğe ve ululuğa sahip kişi” demektir.¹⁸ “Şeref”, “ululuk”, “yücelik”, “yükseklik”, “asil”, “soylu”, “onurlu”, “kutsal”, “mübarek” manalarına da gelmektedir.¹⁹ Ayrıca asâleti veya toplumdaki mevkii yüksek olan memleketin tanınmış büyük ailelerine ve bu ailelere mensup kimselere de “eşraf” denilmiştir.²⁰ Terim olarak “şerif”; seyyid kelimesi gibi “Hz. Peygamber’in kızı Hz. Fatıma’nın Hz. Ali ile evliliğinden dünyaya gelen torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır.”²¹

Bazı kaynaklarda Hz. Fâtıma ile Hz. Ali’nin evlâdı Hz. Hasan’ın soyundan gelenlere “şerif”, Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere “seyyid” denildiği bildirilse de;²² Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l-Eşrâflar tarafından düzenlenen ve o soya mensûbiyeti gösteren siyâdet hüccetleri incelendiğinde baba tarafından Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere “seyyid”, anne tarafından nesli devam edenlere ise “şerif” denildiği görülmektedir. Seyyid olarak kabul edilmenin şartı, soyun baba tarafından Hz. Peygamber’e ulaşmasıdır. Fakat anne tarafı da belli ölçüde dikkate alınmıştır. Hz. Hasan’ın veya Hz. Hüseyin’in zürriyetleri arasında ise herhangi bir fark gözetilmemiştir. Her iki soyun mensupları da seyyid kabul edilmekte ve nesebi anne tarafından gelen kadınlara “seyyide”²³ veya “şerife”, erkeklere ise “şerif” denilmektedir.²⁴

Müteseyyid: Seyyid ve şerif kavramlarıyla doğrudan bağlantılı bir diğer ifade ise “müteseyyid”dir. Âl-i Fâtıma evlâdına mensup olmadığı halde toplum tarafından seyyid ve

14 Muhammed b. Ebi bekr b. Abdilkadir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sıhah*, (thk. Mahmut Hâtîr), (Beyrut: 1415/1995), c. I, s. 134; Mecdüddin Muhammed b. Yakub eş-Şirâzî el-Firûzâbâdî, *Kâmüsü’l-Muhîr*, (Dimeşk: Mektebetü’n-Nur, trs.), c. I, s. 304; Ebu’l-Feyz Seyyid Muhammed el-Hüseyinî el-Vâsîti el-Hanefî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, (Beyrut: 1307, Darü’l-Fikr), c. II, s. 384.

15 Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, (thk. Ahmed Abdülalim el-Berdûnî-Abdüsselâm Muhammed Harun), (Mısır: 1384/1964), c. XIII, s. 35; İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim el-Mısırî, *Lisânü’l-Arab*, (thk. Mahmud Hâtîr), (Beyrut: 1413/1992), c. III, s. 228-229.

16 *Tâcü’l-Arûs*, c. II, s. 384.

17 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. IX, s. 169; İbn Ebi Bekr, *Muhtârü’s-Sıhah*, c. I, s. 134.

18 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. IX, s. 169.

19 Şemseddin Samî, *Kâmûs-ı Türkî*, c. I, s. 777; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetevâ el-Hadisîyye*, (Kahire: 1989), s.168.

20 İbn Manzur, *Lisânü’l-Arab*, c. IX, s. 169.

21 Özellikle Osmanlı Devleti’nde Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyu ile ilgili bir ayırım yapılmadığından bu terimler farklı anlamlar kazanmıştır.

22 Âsim Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, I-IV, (İstanbul: t.y.), c. I, s. 626; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, I-II, (İstanbul: 1318), I/548; Ferid Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: 1986), s.1136; Sertoğlu, Midhat, *Osmanlı Tarih Lügati*, (İstanbul: 1986), s.313, 324.

23 Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri’ndeki seyyide kayıtları için bkz., İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi (MŞH), *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr. 16, vr. 80b.; nr. 5, vr. 27a, Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayhan Işık, “Osmanlı Devletinde Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, (Aralık 2014), s. 215-216.

24 Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri’nde şeriflerle ilgili müstakil bir bölüm oluşturulmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., İstanbul Müftülüğü, MŞH, *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr. II, vr. 26a. vd.

şeriflere gösterilen itibardan faydalanmak ve onlara tanınan haklardan istifade etmek için seyyid olduğunu iddia edenlere “sahte seyyid” anlamında “müteseyyid” denilmektedir.²⁵

Nakîbü'l-Eşrâf: Başta Osmanlı Devleti olmak üzere; Abbasîler, Memlûkler ve Selçuklular gibi İslâm devletlerinde seyyidlere gösterilen ihtirâmın yanında, onlara ait işleri görmekle vazifeli bir de memur tayin edilmiştir. “Nakîbü'l-Eşrâf” adı verilen bu görevli, İslâm devletlerindeki Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerin her türlü işleriyle ilgilenen; neseplerini, doğum ve vefat kayıtlarını tutan, seyyidliklerinin ispatı için bulundurdıkları siyâdet hüccetlerini düzenleyen, onları şanlarına uymayan âdi işlere girmekten men eden, aynı zamanda haklarını koruyup ganimetten alacakları hisselerin de aralarında dağıtılmasını sağlayan idâreci konumundaki kimsedir.

Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesine Ait Kaynaklar: Osmanlı Devleti'nde görev yapan Nakîbü'l-Eşrâflar, kendi dönemlerinde seyyidlik hücceti verdiği seyyid veya şeriflerin isimlerini, siyâdet silsilelerini, doğum yerlerini ve ikâmetgâhlarını kaydettiği ve ismine *Nakîb Cerîdesi*, *Şecere-i Tayyibe Defteri*, *Sâdât Defteri* veya *Nakîbü'l-Eşrâf Defteri* denilen defterler tutarlardı.²⁶ Seyyidler, şecerelerini keybettiklerinde merkezdeki Nakîbü'l-Eşrâf'a veya kazalardaki Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarına müracaat ederek, Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri'ndeki kayıtlardan istifade edilerek şecerelerini tekrar çıkartabilirlerdi.

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde toplam 47 adet Nakîbü'l-Eşrâf Defteri²⁷ bulunmaktadır. Bu defterleri Nakîbü'l-Eşrâflar tarafından düzenlenen siyâdet hüccetlerinin sûretlerinin kaydedildiği *Siyâdet Hüccet Defterleri*; Nakîbü'l-Eşrâfların düzenledikleri hüccetlerdeki isimlerin alfabetik sırayla kaydedildiği *İcmal ve İsim Fihrist Defterleri*; Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesinin yaptığı yazışmaları ihtiva eden *Nakîbü'l-Eşrâflığa Mahsus Evrak Kayıt Defterleri*; müteseyyidlerin tespitine ait *Teftiş Defterleri*; Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının tayin tarihi ve mahallerini gösteren *Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Atama Defterleri*; Seyyidlere verilen maaşların kaydedildiği *Maaş Defterleri* olmak üzere altı bölümden oluşmaktadır. Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf defter ve belgeleri müessesesyle ilgili birinci el kaynaktır.

4- Seyyid ve Şeriflere Tanınan İmtiyazlar

İktisadî İmtiyazlar: Nakîbü'l-Eşrâf huzurunda seyyidliğini ispatlayarak siyâdet hücceti alan kişiler, reaya sınıfından askerî sınıfa geçmiş oluyordu. Aileden bir kişinin siyâdet hücceti alması tüm ailenin askerî sınıfa geçmesi demektir. Ailenin daha sonraki fertleri de ilk alınan hücceti seyyidliklerine delil olarak sunarak devletin soylarına tanıdığı muâfiyetleri devam ettirmektedir. Kanunnâmelerde de seyyid ve şeriflerin askerî sınıftan sayıldığı ve kendilerine vergi muafiyeti tanındığı belirtilmektedir.²⁸ Seyyidlerin vergi muafiyetini gösterir “muafiyet beratları”²⁹ her Padişah değiştiğinde diğer beratlar gibi yenilenirdi.³⁰ Seyyidlere tanınan iktisadî ayrıcalıkların en önemlisi vergi muafiyetleridir. Osmanlı Devleti'nde seyyidlere özel ihsanlarla vergi muafiyeti Murat Hüdavendigar döneminden itibaren uygulanmıştır.³¹ Yavuz Sultan Selim dönemi ve sonrasında da seyyidler için vergi muafiyetleri devam etmiştir.³²

25 Mübahat Kütükoğlu, “Lütfi Paşa Âsafnâmesi”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul: 1991), s.98 Gülgün Uyar, *Ehl-i Beyt: İslâm Tarihinde Âl-i Fâtma Evlâdı*, (İstanbul: Gelenek Yay., 2004), s. 243.

26 Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 167.

27 Gerek kataloglarda gerekse belgelerde Nakîbü'l-Eşrâf Defteri olarak geçmektedir. Biz de bundan dolayı bu ismi tercih ettik.

28 Kanunnâme-i Cedid, (S. Pulaha-Y. Yücel), *I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*, Ankara, 1988, s. 43, 45.

29 Halil İnalıcık, “Osmanlı'da Raiyyet Rusumu”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.49-50.

30 Muafiyet beratının yenilenmesi için bkz., *BOA, İE.DH*, Dosya nr. 3, Gömlek nr. 240, 19/C/1031.

31 Osmanlılar'da seyyidler ilgilendiren ilk önemli belge, I. Murat'ın verdiği vergi muafiyeti beratıdır. Bkz., Kraelitz, Friedrich Von, “İlk Osmanlı Padişahlarının İsdâr Etmiş Oldukları Bazı Beratlar,” *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM)*, İstanbul, 1332, Yıl 5, s.244-246.

32 BOA, *A.DVN*, nr. 1/13.

Sosyal İmtiyazlar: Seyyidler sosyal hayatta farklı meslek grupları içerisinde yer almışlardır. Örneğin seyyidlerin çiftçi, esnaf, zanaatkâr olanları vardır. Fakat ilmiye sınıfı içerisinde bulunmanın ve tarikatlerde şeyhlik gibi vazifelerin seyyidler için en uygun meslek olduğu belirtilmiştir. İlmiye içerisinde bulunup ilmiyenin en üst seviyesi yani Şeyhülislâmlığa kadar yükselenler olduğu gibi tarikatlar içerisinde şeyhlik makamına çıkanlar da vardır.³³

Seyyid ve şeriflerin sıradan işlerle uğraşmaları pek hoş karşılanmamış bu yüzden başta vakıfların idaresi olmak üzere üst düzey görevlerde bulunmalarına itina gösterilmiştir. Örneğin Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Seyyid Zeynelabidin Efendi, Gülbahar Sultan Vakfının tevliyetini üstlenmiş, bu görev kendisinden sonra oğlu Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Seyyid Mahmud İmâdüddin Efendi'ye ve ondan sonra da oğlu Seyyid Hasan Zeyneddin Efendi'ye intikal etmiştir.

Hukuki İmtiyaz: Müslümanların İslâm'ın emir ve yasaklarına uyması gerektiği gibi seyyidlerin de İslâmın ahlâk, inanç ve ibadet kurallarına riayet etmesi şarttı.³⁴ Seyyidlere sevgi ve saygının Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygıyla eş değer olduğu düşünüldüğünden sahip oldukları bu saygının zedelenmemesine özen gösterilmiştir. Cezayı gerektirecek bir durum ortaya çıktığında da toplum önünde cezalandırılmamasına dikkat edilmesi bu gayeye matuftur. Toplum içerisinde seyyidlere hakaret edilmemesi, hakaret edildiğinde de bunun Hz. Peygamber'i tahkir etmek anlamına gelebileceği düşünülmüştür. Seyyid ve şeriflere birçok alanda imtiyazlar tanınmasına karşın hukuki alanda bu derece toleranslı davranılmamıştır. Allah katında üstünlüğün soya ve nesebe değil, ancak inanca ve takvaya bağlı olduğu vurgulanmıştır.

Askerlikten Muafiyet: Osmanlı Devleti'nde seyyid olmak askerlik hizmetinden muafiyet için yeterli ve tek şart değildir. Ortadoğu'nun Suriye ve Irak bölgelerindeki kadirî ve rifâî tarikatına mensup seyyid ve şeriflere özel izinlerle askerlik muafiyeti tanınmıştır. Fakat devlet ilmiye mensuplarından bazısına ve yine bazı tarikat mensuplarına yerine getirdikleri hizmet karşılığında bu muafiyeti tanımıştır. Askerlikten muaf olanların bu muafiyeti, "Tezkire-i Osmaniye" denilen nüfus cüzdanlarının "sınıf-ı askerisi" hanesinde belirtilmiştir. Fakat belli dönemlerde askerlikten kurtulmak için bir takım usulsüz yollara tevessül edildiği görülmektedir. Bunlardan en yaygın olanı, askere alınma yaşına gelmiş olanlarla ilgili, öldüğü belirtilerek yalan bilgi verilmesi,³⁵ taşrada daha çok eşraf çocuklarının başvurduğu müezzin, kayyım, müderris ve imamet tevcihlerinin "mahlûl veya kasr-ı yed" yöntemiyle askerlikten kaçmak isteyenlere verilmesi en çok uygulanan yöntemlerdir.³⁶ Hatta bazı kişiler evladını askerlikten muaf tutmak amacıyla mescit ve zaviyeler için vakıflar kurmuş ve bu vakıf sayesinde bir takım cihâtların (görev beratlarının) evlatlarına tevcihini sağlamıştır.

Kıyafet İmtiyazı: Seyyidlerin, halk arasında belirgin olmaları için kendilerine has bir takım kıyafetleri vardı. Özellikle de yeşil sarık bu zümrenin ayırt edici özelliği idi. Seyyidlere

33 Ayrıca Osmanlı dönemi nasihatname tarzındaki eserlerden olan *Hırzû'l-mülûk*'te seyyidlere sevgi ve saygı göstermenin zorunluluğu ayet ve hadislerle izah edildikten sonra, evlâd-ı Resûl'e muhabbet edenin Allah'ın katındaki mertebesinin âlâ olacağı bildirilir. Elllerinde sahih şeceresi olan seyyidlerin maddî sıkıntı sebebiyle tellâl ve macuncu gibi toplumsal statüsü düşük mesleklerde çalışmaya mecbur bırakılmalarının uygun olmadığı, hatta Sipahi taifesinden birisinin nesebi bilinse soyuna istinaden kendisine dirlik verildiği gibi evlad-ı Resûl'e de saygı ve hürmet gereği vakıflardan maddî destek sağlanması mecburiyeti özellikle belirtilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Hırzû'l-Mülûk, Kitabu mesalihi'l-Müslimin ve Menafîü'l-Mü'minin", *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar*, (Haz. Yaşar Yücel), Ankara, 1988, vr. 64a.

34 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, s. 83; *Fetevâ-yı Ebussuûd*, Beyazıt Kütüphanesi, nr. 2757, vr. 318b: "Sâdâtın bazıları bize hukuk-ı ibâd zarar eylemez, biz ahirette hukuk-ı ibâddan mesul olmayız, alâ külli hâl biz cennete dâhil oluruz deseler, mezbûrlara ne lâzım olur?" sorusuna "bu itikat üzerine ısrar eder İslâm'a gelmezler ise zındıklıkları mukarrer olup katledilmeleri vâcib olur." Ayrıca bkz. Veli b. Yusuf, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 157, II, vr. 222a; M. Ertuğrul Düzdağ, *a.g.e.*, s. 109-110; Ebussuûd Efendi, *a.g.e.*, Beyazıt Kütb., nr. 2757, vr. 91b; *Ebussuûd Efendi Fetvâları*, s.83.

35 Askerlikten kaçmak için öldüğü bildirilen bir örnek için bkz., BOA, *Ayn. Def.* nr. 408, s. 62, 24/Z/1263-3/A/1847.

36 BOA, *İ. MSM*, nr. 15/327, 9/S/1264-10/T/1848.

“emir” denildiğinden ve yeşil renk onlarla özdeşleştiğinden yeşil sarığa “*emirlik sarığı*” veya “*siyâdet alâmeti*” adı verilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de cennet ehlinin giyeceği elbisenin renginin yeşil olduğu bildirilmiş³⁷ ve halk arasında da aynı görüş yaygınlaşmıştır. Bu sebeple yeşil renk İslâmi gelenekte özel bir anlama sahip olmuştur.³⁸

Seyyid ve şeriflerin kıyafetleri hususundaki bu ayrıcalık ve imtiyazın bir efdaliyetten çok farkındalık alameti olduğu görülmektedir. “*Sâdâtın başlarına sardığı yeşil sarığın bir imtiyaz için mi? Yoksa yeşilin beyaza vesaire renklerden efdal olduğu için mi?*” fetvasına, Ebussûd Efendi, “*şer’an yeşil sarınmak bazı hulefâ-i Abbasîye zamanında âdet olmuştur. İmtiyaz içindir, efdaliyetten değildir.*” cevabını vermiştir.³⁹ Seyyidler toplum içerisinde hürmetsizlik gibi olumsuz bir duruma sebep olmamak için başlarında yeşil sarık taşıyorlardı.

Ayrıca yeşil sarık takma yetkisinin ancak baba tarafından seyyid olanlara verilebileceği belirtilmiş, anne tarafından olan sâdât-ı kirâmın ise sadece yeşil bir alâmet⁴⁰ bulundurabileceği fakat bütün olarak yeşil sarık saramayacağı vurgulanmıştır.⁴¹ Şeyhülislâm fetvalarında yeşil sarığı sadece seyyidlerin taşıyabileceği ifade edilmiş⁴² ve bu gruba dâhil olmayanların takması ise yasaklanmıştır.

Seyyidlere Özel İhsanlar: Osmanlı yönetimi, sadece kendi ülkelerine gelen seyyid ve şeriflere ihsanda bulunmakla kalmamış her yıl “surre” ismiyle Mekke, Medine ve Kudüs’teki Müslümanlara da yardımda bulunmuştur.⁴³ Yine Fatih Sultan Mehmed, İstanbul’un fethini müjdelemek için Mekke emirine name ve hediyeler göndermiştir. Mekke Emiri ise bu olaydan duyduğu memnuniyeti bildirmiş, Fatih tarafından yazılan nameyi Kâbe’de halka okutarak Mekke ve Medine’deki seyyid, şerif, nakîb, fakih ve hademelere gönderilen 7000 altını da hak sahiplerine dağıtmıştır.⁴⁴ Ayrıca seyyidlere vakıflardan uygun cihetler verilerek maddi açıdan desteklenmeleri tavsiye edilmiştir.⁴⁵

5- Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamlarının Görev, Tayin ve Maaşları

Nakîbü’l-Eşrâf Müessesesinin işleyişinden sorumlu olarak gerekli denetim ve teftişleri yapmak üzere İstanbul’a Nakîbü’l-Eşrâf; eyalet, sancak veya kazalara ise Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları atanmaktaydı.⁴⁶ İlimiye sınıfından ve seyyidlerden seçilen bu kaymakamların *kadılık*, *müftülük* gibi görevlerinin yanı sıra çeşitli tarikatların şeyhlikleriyle ilgili vazifeleri ve vakıf tevliyet görevleri de bulunmaktaydı.

Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları buldukları bölgelerde Nakîbü’l-Eşrâfi temsil ediyordu. Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamlarının tayin edildikleri yerlerdeki seyyidlerin soy silsilesini muhafaza etmek, suç işlediğinde onları te’dib etmek ve müteseyyidleri tespit ederek merkezdeki Nakîbü’l-Eşrâf’a bildirmek başlıca görevleri arasındaydı. Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları, buldukları

37 Kehf Suresi, 18/31; İnsan Suresi, 76/21; İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliiyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, (Haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, I/356; Ebu Davud, Libas, 19; Tirmizî, Edeb, 49; Nesâî, Zinet, 97.

38 Rüya Kılıç, *Osmanlı’da Seyyidler ve Şerifler*, İstanbul, 2005, s. 77; İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun el-Hadramî, *Tarihu İbn Haldûn*, Beyrut, 1971, I/78.

39 Veli b. Yusuf, *a.g.e.*, vr. 21a.

40 MŞH., *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr.16, vr. 80b.

41 MŞH., *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr. 3, vr. 1b.

42 MŞH., *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr. 3, vr. 1b; nr. 9, vr. 82b; nr. 22, vr. 3a; İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, sicil nr. 97, s. 85a; İstanbul Müftülüğü, Şeriyye Sicilleri Arşivi, *İstanbul kadılığı*, sicil nr.154, vr. 20b.

43 Sevgi Ağca, “Surre-i Humâyûn Geleneği”, *Surre-i Humâyûn*, İ.B.B. Yay., İstanbul 2004, s.42; Seyyid Ali Kahraman, “Surre-i Humâyûn”, *Surre-i Humâyûn*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul, 2008, ss. 15-27, s. 22; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara, 1984, s.23.

44 Münir Atalar, *Osmanlı Devleti’nde Surre-i Humâyûn ve Surre Alayları*, DİB. Yay. Ankara, 1991, s.14.

45 “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar”, *Hırzû’l-Mülûk*, (Haz. Yaşar Yücel), Ankara, 1988, Tıpkıbasım kısmı, 59a-65a.

46 Nakîbü’l-Eşrâf Kaymakamları için bkz., MŞH., *Nakîbü’l-Eşrâf Defterleri*, nr. 34, 35 ve 36.

bölgelerde seyyidliğinden şüphelendiği kişilerden neseblerini kadı huzurunda ispatlamalarını istediği de oluyordu.⁴⁷ Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının belli dönemlerde kadıyla beraber seyyidleri teftiş ettiği, seyyid olmadıkları tespit edilenlerin başlarındaki yeşil sarığı aldığı⁴⁸ ve kadının da bu durumu şer'îye siciline kaydettiği bilinmektedir.⁴⁹

Pâyitahta yazılan arz ve şikâyetlerde çoğu zaman Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının isim ve imzası yer almaktaydı.⁵⁰ Tanzimatın ilanıyla azınlıklara sağlanan haklarla birlikte, diğer dinlerin ruhanî liderleri münavebeli olarak idare mahkemelerinde görevlendirilmeye başlanmıştır. Bu şekilde Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları da idare mahkemelerinde görevlendirilmiştir.⁵¹ Ayrıca şer'î mahkemelerde yargılama ve denetleme sırasında kadıya yardımcı olan bilirkişi heyetindeki⁵² “Şühûdü'l-hâl”de de görev yapıyorlardı.

Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları, evlenme⁵³, boşanma, kısas, alım-satım, ihtida⁵⁴, vasî tayini⁵⁵ ve daha birçok önemli davanın görülmesinde mahkeme şuhûdü'l-hâlinde, yani bilirkişi heyetinde görev almıştır. Sadece kendileriyle ilgili olanlarda değil diğer tüm davalarda bilirkişi heyetinin ilk sırasında yer almaları, seyyidlerin toplumun her kesimiyle ilgilendiğini göstermektedir. Nakîbü'l-Eşrâf ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarına Müslümanların akaidindeki eksik ve yanlış noktaları düzeltme ve ibadetler konusunda onları teşvik etme gibi görevler de yüklenmiştir.⁵⁶ Soy yönünden Hz. Peygamber'in vârisleri olan seyyidlerin ilim, irfan ve amel noktasında Hz. Peygamber'in takipçileri olmaları beklenmiştir. Özellikle Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının halkı irşad edecek düzeyde iyi bir eğitim aldıkları açıkça ortadadır.⁵⁷

Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları gördükleri bu vazifelerin yanında buldukları bölgelerde oldukça önemli toplumsal bir konuma da sahipti. Örneğin Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları ile seyyidlerin köy ihtiyar meclisinde yer almaları⁵⁸ Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının toplum içerisindeki saygın konumunu göstermektedir. Vilayette ilhâd eden birisi olduğu zaman mühlid olanla beraber bölgenin ileri gelenleri, kadısı ve Nakîbü'l-eşraf Kaymakamı Dersaadet'e çağırılarak tanık olarak dinlenirdi.⁵⁹

Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları, nakîblik vasfına uygun, halkın itibar ettiği ve sözü geçen seyyid aileleri arasından seçilmiştir. Göreve kabul edilenler genelde çok uzun süre bu vazifede kalmışlar, ancak haklarında bir şikâyet olduğunda yapılan tahkikat neticesinde görevlerinden alınmışlardır.⁶⁰ Trabzon Vilayeti'nde Osmanlı Devleti hâkimiyeti süresince bir ailenin üç nesil boyunca görevlendirildiği görülmektedir. Seyyid Zeynelabidin Efendi, oğlu Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi ve onun da oğlu Seyyid Hasan Zeyneddin Efendi Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı olarak uzun yıllar görev yapmışlardır.⁶¹

47 Bkz., *Antep Şer'îyye Sicili*, nr. 162, s.234; *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 5, vr. 45b.

48 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 5, vr. 45b.

49 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 5, vr. 45b.

50 Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplumsal Yaşantısı*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1985, s. 239-240.

51 BOA., *DH. TMIK. S. 49/47*; *DH. TMIK. S. 51/66*; *DH. MKT. 1335/103a*; *DH. MKT. 1438/37*.

52 Elif Genca, “Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi, Evkaf-ı Hümayun Nezareti”, *JÜHFM, C. LXXII, S. 1, s. 531-554*, 2014, s. 534.

53 TŞS, defter nr. 1909, belge nr. 365, 444, 440.

54 TŞS, defter nr. 1924/110, sayfa nr. 2b.

55 TŞS, defter nr. 1924/110, sayfa nr. 6b.

56 TŞS, defter nr. 1964/150, belge nr. 123. Özellikle Müslümanların beş vakit namazı cemaatle kılmaları noktasında kadı, naib, müftü, Nakîbü'l-Eşrâf, Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları başta olmak üzere tüm ulemanın sorumlu olduğu ve bu hususta gerekli titizliği göstermeleri gerektiği tenbihnâmelerle bildirilmiştir.

57 MŞH., *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

58 TŞS, defter nr. 2093/279, kayıt nr. 176.

59 *Kütahya Şer'iyye Sicilleri*, defter nr. 23, kayıt nr. 247.

60 MŞH., *EO*, Dosya nr. 1224, Gömlek nr. 98; BOA, C.ADL, nr. 1035.

61 MŞH., *I.Bölüm* defter nr. 101 ve 103.

Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarına vakıf gelirlerinden maaş tahsis edilmiştir. Trabzon Müftüsü ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı İmadüddin Efendi'ye Trabzon'daki Gülbahar Sultan Vakfı'nın imamet, cüzhan, devirhan, ihlâshan ve Yasinhân cihetleri verilmiştir.⁶² Aslında vakfın bu tevcihatı daha öncesinde İmadüddin Efendi'nin babası Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Zeynelabidin Efendi'nin uhdesindedir. Onun vefatıyla mezkûr cihetler evladı İmadüddin Efendi'ye intikal etmiştir.⁶³

Trabzon Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi, seçimlerde Trabzon mebusu olmuş, meclis-i mebusanda vefatına kadar milletvekilliği görevini sürdürmüştür. Vefatından sonra Nakîbü'l-eşraf kaymakamlığı, oğlu Seyyid Hasan Zeyneddin Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁶⁴

Kısaca özetlemek gerekirse, ilmiye sınıfına mensup ve seyyidler arasından seçilen Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının; kadılık, müftülük, hatiplik, müderrislik, İmâm Hatiplik, mahkemelerde bilirkişilik, türbedarlık, cüzhanlık, devirhanlık, ihlashanlık ve yasinhanlık görevleri bulunduğu gibi Nakîbü'l-Eşrâfî temsil etmeleri bakımından seyyidlerle ilgili gerekli denetim ve teftişleri yapma yetkileri de bulunmaktadır.

Maaşları: Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının vakıflardan desteklendikleri, hatta bazı vakıfların tevliyete buldukları bilinmektedir. Ayrıca Evkâf hazinesinden de kendilerine maaş tahsis edilmiştir.⁶⁵ Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarına zaman zaman ilmiye tahsisatından veya muhtacîn tertibinden de maaş bağlanmıştır.⁶⁶

Seçimi ve Atanmaları: Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının atamaları, Nakîbü'l-Eşrâf'ın arzı üzerine sadrazam buyuruldusuyla yapılmaktaydı.⁶⁷ Kaymakamların atama menşûrları görev yapacakları kazanın Şer'iyeye Sicili'ne kaydedildikten sonra atama işlemi resmîyet kazanmaktaydı.⁶⁸ Merkezdeki Nakîbü'l-Eşrâf, Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının isimlerini, tayin edildikleri tarihi, vilâyet veya sancak bilgilerini, atamalarının tevcih veya ibkâ mı olduğunu gösteren defterler tutarlardı.⁶⁹ Zira Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları görevlerini güzel bir şekilde sürdürdükleri takdirde her yıl ibkâ fermanı düzenlenerek görev süreleri uzatılırdı.⁷⁰ Vilayet, sancak veya kazaya Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanabilmesi için o yerde belli bir seyyid veya şerif yoğunluğunun olması gerekmektedir. Bazen yoğunluğa göre birkaç kazaya tek Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atandığı da oluyordu.⁷¹

Trabzon vilayet merkezine, Gümüşhane ve Giresun sancaklarına Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atanmıştır. Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının haklarında şikâyet olmadığı sürece vefatlarına kadar görevlerini sürdürmüşlerdir.

Cezalandırılmaları: Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının suçları sabit olduğunda cezalandırılmalarından çekinilmezdi.⁷² Suçu sabit olan Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları görevden azledilip gerektiğinde sürgüne gönderilirdi.⁷³ Bazen de ıslah-ı nefis ettiği belirtilenlerin affedilerek

62 MŞH., EO, Dosya nr. 1279, Gömlek nr. 106.

63 MŞH., EO, Dosya nr. 1279, Gömlek nr. 106.

64 MŞH., *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

65 BOA, *İrade, Dâhiliye*, nr. 33936.

66 MŞH., EO, Dosya nr. 1665, Gömlek nr. 65/1.

67 Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı atamaları için bkz., Meşihat Arşivi, *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 32, vr. 189a.

68 Nakîbü'l-Eşrâf Feyzullah Efendi tarafından Ocak 1702 tarihinde Kütahya Sancağı'ndaki seyyidlere kaymakam olarak atanan Abdülbaki Efendi'nin menşuru için bkz., *Kütahya Şer'iyeye Sicilleri*, nr. 1, s. 884. Krş., *Sivas Şer'iyeye Sicilleri*, nr. 1, s.353.

69 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 34, 35 ve 36.

70 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Atama Defteri*, Genel nr. 103, Özel nr. 36, s. 21.

71 BOA, *İbnülemin, Ensâb*, nr. 658.

72 BOA, *C..DH.*, Dosya nr.28, Gömlek nr. 1398, 16/L/1204.

73 Sürgün edilen Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları için bkz., Şam Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Müftüzade Mehmed Efendi'nin İstanköy'e sürgünü için bkz., BOA, *C..ADL*, Dosya nr. 46, Gömlek nr. 2788, 23/L/1233; Kuşadası Nakîbü'l-Eşrâf

tekrar eski görevlerine iade edildikleri de olmuştur.⁷⁴ Bazı Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının haklarındaki şikâyetlerle görevlerinden azledildikleri ve sürgüne gönderildikleri görülmektedir.⁷⁵

Trabzon ve Trabzon'a bağlı sancak ve kazalardaki Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları hakkında da bazı şikâyetler vâki olmuştur. Örneğin, Trabzon Vilayeti Giresun Kazası Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Mehmed Nuri Efendi'nin uygunsuz hareket ve davranışlarından dolayı azliyle yerine Seyyid Hafız Ali Efendi tayin edilmiştir. Trabzon Vilâyeti'nde Gümüşhane Sancağı Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamı Hüseyin Hüsnü Efendi'nin bu görevde ibkâsı gayr-ı câiz görülerek yerine kardeşi Ali Rıza Efendi seçilmiştir.⁷⁶

Trabzon Vilayetinde Görev Yapan Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları⁷⁷

SSıra No	Vilayet/Sancak/ Kaza	Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamın İsmi	Tayin Tarihi
1	Trabzon	Seyyid İsmail Efendi ¹	1173 ² (1759)
2	Trabzon	Seyyid Hüseyin Efendi ³	1224 ⁴ (1809)
3	Trabzon	Seyyid Zeynelabidin Efendi ⁵	29 Zilhicce 1272 (31 Ağustos 1856)
4	Trabzon	Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi (Seyyid Zeynelabidin Efendi'nin oğlu)	15 Cemâziyelevvel 1301 (13 Mart 1884)
5	Trabzon	Seyyid Hasan Zeyneddin Efendi (Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi'nin oğlu)	21 Rebîülevvel 1329 (22 Mart 1911)

SSıra No	Vilayet/Sancak/ Kaza	Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamın İsmi	Tayin Tarihi
1	Trabzon Vilayeti Giresun Kazası	Müftüzâde Mehmed Nuri Efendi ⁶	22 Zilhicce 1304 (11 Eylül 1887)
2	Trabzon Vilayeti Giresun Kazası	Seyyid Hafız Ali Efendi (Müftüzâde Mehmed Nuri Efendi'nin oğlu)	15 Rebîülevvel 1327 (6 Nisan 1909)

SSıra No	Vilayet/Sancak/ Kaza	Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamın İsmi	Tayin Tarihi
1	Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı Torul Kazası	Seyyid Sadullah Efendi ⁷	15 Muharrem 1268 (10 Kasım 1851)
2	Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı	Sadullah Fehmi Efendi	26 Safer 1308 (11 Ekim 1890)
3	Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı	Hüseyin Hüsnü Efendi (Sadullah Fehmi Efendi'nin oğlu)	23 Şaban 1310 (12 Mart 1893)
4	Trabzon Vilayeti Gümüşhane Sancağı	Ali Rıza Efendi (Hüseyin Hüsnü Efendi'nin kardeşi)	5 Muharrem 1315 (6 Haziran 1897)

Kaymakamı Seyyid Mehmed Efendi'nin Limni ceziresine sürgünü için bkz., BOA, C..*DH.*, Dosya nr. 270, Gömlek nr. 13471, 19/R/1236.

⁷⁴ BOA, *EO.*, Dosya nr. 782, Gömlek nr. 58602, 5/Z/1313.

⁷⁵ Bu ithamlarla azledilen Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlarının sayısı çok fazladır. Fakat bunların hepsinin gerçeği yansıtmadığı daha sonra yapılan tahkikatlarda anlaşılmiş ve tekrar görevlerine iade edilenler olmuştur. bkz., BOA, C..*ZB.*, Dosya nr. 68, Gömlek nr. 3395, 21/Ra/1248.

⁷⁶ MŞH., *I. Bölüm*, nr. 103, s. 235.

⁷⁷ Trabzon Vilayetinde Görev Yapan Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamları Çizelgesi Meşihat Arşivi *I. Bölüm* 101 ve 103 nolu defterlerdeki kayıtlar doğrultusunda hazırlanmıştır.

6- Trabzon Vilayeti'ndeki Meşhur Seyyid Ailelerinden Trabzon Müftüsü ve Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı Seyyid Mahmud İmâdüddin Efendi (1845-1910⁷⁸):

Ailesi ve Doğumu

Seyyid Mahmud İmâdüddin Efendi, H. 1261 (1845) yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir. Babası ulemdan Trabzon müftüsü ve Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı Zeynelabidin Efendi'dir. Zeynelabidin Efendi, 31 Ağustos 1856 (29 Zilhicce 1272) tarihinde Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığına atanmış,⁷⁹ müftülük görevi ile birlikte vefatına kadar Trabzon'daki Gülbahar Sultan Vakfının imamet ve cüzhanlık görevlerini de yürütmüştür.

Tahsil ve Hizmet Hayatı

Trabzon'da hâfızlığını ve ilk eğitimini tamamlayan İmâdüddin Efendi, 13 Kasım 1884 tarihinde 320 kuruş maaşla Trabzon Askeri Rüşdiyesi Osmanlıca Muallimliğine tayin edilmiştir. 13 Mart 1884 tarihinde babası Zeynelabidin Efendi'nin vefatıyla Trabzon'daki Gülbahar Sultan Vakfının⁸⁰ imamet, cüzhan, devirhan, İhlâshan ve Yasinhan cihetleri⁸¹ ile birlikte Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı kendisine tevcih olunmuştur.⁸²

İmâdüddin Efendi, muallimlik görevini devam ettirirken 20 Ocak 1889 tarihinde 593 kuruş maaşla Trabzon Merkez Müftülüğü'ne tayin edilmiş, bu görevi sürdürürken kendisine Edirne pâyesi verilmiştir. Müftülük vazifesi esnasında Gülbahar Sultan Vakfı'nın mütevellisi Mehmet Efendi'nin vefatı üzerine geçici olarak bu vakfın tevliyet cihetini⁸³ de üstlenmiştir.

Müftülük yaptığı süre zarfında hakkında bazı şikâyetler vuku bulmuş,⁸⁴ yapılan tahkikat neticesinde şikâyetlerin kişiler arasındaki husumetten kaynaklandığı ortaya çıkmış⁸⁵ ve hakkındaki tüm ithamlardan berat etmiştir. Hatta gösterdiği gayret ve yaptığı hizmetlerden dolayı takdirname ile ödüllendirilmiştir.⁸⁶ 5 Nisan 1895 tarihinde İzmir payesi⁸⁷ ve 20 Aralık 1899'da⁸⁸ üçüncü rütbeden Osmâni nişanı⁸⁹ ile taltif edilmiştir. Mayıs 1901 tarihinde kendisine Arapça muallimliği görevi de verilmiştir. 21 Ekim 1901'de Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı vazifesi uzatılmış⁹⁰ ve hüsnü hizmetine binaen 31 Mayıs 1904 tarihinde üçüncü rütbeden Mecîdi Nişanı⁹¹ ile taltif edilmiştir.

78 Seyyid Mahmud İmâdüddin Efendi'nin biyografisinin yazımında bizzat kendisinin şeyhülislamlığa sunduğutercüme-i hal dosyasından istifade edilmiştir. Bkz., İstanbul Müftülüğü, MŞH., *Sicill-i Ahvâl Dosyaları*, nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

79 BOA, *A.MKT.UM.*, 250/4.

80 Hatuniye Gülbahar Sultan Vakfı, Trabzon'da bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim, annesi Gülbahar Sultan adına Hâtuniye cami ve Hâtuniye Külliyesini yaptırmıştır. Trabzon'da Osmanlı mimarisinin seçkin ve iyi korunmuş örneklerinden biridir. Bkz. Tülay Zorlu, "Trabzon Gülbahar Hatun ve Emir Mehmet Türbeleri", *Vakıflar Dergisi*, Haziran 2011, S. 35, ss. 215-234, s. 214; BOA, *DH.UMVM*, 96/13; *İ..AZN.*, 61/1323; *BEO*, 425/31813; *Y.A.HUS.*, 300/30; *Y.PRK.A.*, 9/31; *TS.MA.d.*, 1195; *TS.MA.d.*, 1172, 1170; *EV. D.*, 14677, 21590, 21706;

81 MŞH., *EO*, Dosya nr. 1279, Gömlek nr. 106.

82 MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 101, s. 6b; Meşihat Arşivi, *I. Bölüm*, defter nr. 103, s.183.

83 MŞH., *EO*, Dosya nr. 1279, Gömlek nr. 106.

84 BOA, *Y.PRK.AZL.*, 51/78; *BEO*, 2797/209714.

85 BOA, *DH.MKT.* 2738/19.

86 MŞH., *EO*, Dosya nr. 1279, Gömlek nr. 106.

87 BOA, *BEO*, 595/44583.

88 MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 101; BOA, *BEO*, 1442/108112; *İ.TAL.*, 196/1317 numaralı belgede rütbesinin 15 Şevval 1317'de (16 Şubat 1900) verildiği kaydedilmiştir.

89 Nişan-ı Osmanî, Sultan Abdülaziz döneminde çıkarılmış bir nişandır. Devlet hizmetinde başarı gösterenlere iftihar ve imtiyaz sağlanmak üzere padişahın huzurunda verilir.

90 MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 101, s.19.

91 BOA, *İ.TAL.*, 333/1322; Mecidi Nişanı, 1851 yılında Sultan Abdülmecid döneminde çıkarılmış bir nişandır. Askeri ve ilmi erkândan üstün başarı ve muvaffakiyet gösterenlere verilir. Birinci ve ikinci rütbeden bu nişanları alanların nişanları bizzat padişahın huzurunda takılırdı. Bkz., Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, İstanbul, 1986, s. 212.

Müftülük ve muallimlik görevini 3 Ağustos 1908 tarihine kadar sürdüren İmadüddin Efendi, 4 Ağustos 1908 tarihinde Trabzon mebusu seçilmiş ve Meclis-i Mebûsanda görev almıştır.⁹² Meclisteki görevini vefat tarihi olan 18 Ekim 1910'a kadar sürdürmüştür.⁹³

İmadüddin Efendi'nin vefatından sonra oğlu Hasan Zeyneddin Efendi,⁹⁴ 22 Mart 1911 tarihinde babasından boş kalan Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığına tayin edilmiştir.⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde Trabzon vilayeti Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı üç nesil boyunca bu aileden devam etmiştir.⁹⁶

7- Trabzon Vilayetindeki Seyyidlerin Hüccetleri

Osmanlı Devleti'nde bir kimsenin seyyidler sınıfına dâhil olabilmesi ve tanınan imtiyazlardan yararlanabilmesi için Nakîbü'l-Eşrâf'ın huzurunda şahitlerle seyyidliğini ispatlaması gerekirdi. Nakîbü'l-Eşrâf'ın seyyidlik veya şeriflik iddiasının kabulünde iki temel şartı vardır: Birincisi şahitlerin o kişinin seyyidliğini doğrulaması, ikincisi de aile üyelerinin ellerinde önceki Nakîbü'l-Eşrâfların verdiği seyyidlik hüccetinin bulunmasıydı.

Delil, burhan, sened manalarına gelen hüccet,⁹⁷ şer'î mahkemeler tarafından verilen, ilamdan farklı olan ve kadı huzurunda iki tarafın anlaşmaya vardıklarına dair kadının tasdikini gösterir belgedir.⁹⁸ Seyyidlik hücceti ise bizzat Nakîbü'l-Eşrâf tarafından düzenlenir ve ihtiyaç ânında ibraz edilirdi. Seyyidlere vergi konusunda sağlanan imtiyazlardan dolayı bazen yerel idarecilerle sıkıntıların yaşandığı oluyordu.⁹⁹ Bu durumda seyyidlik hücceti yerel yöneticilerin vergi konusundaki baskısında delil olarak kullanılmaktaydı.¹⁰⁰

Trabzon Seyyidlerine Ait Siyâdet Hüccetleri: Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri incelendiğinde Nakîbü'l-Eşrâf Muhammed Muhterem Efendi döneminden Nakîbü'l-Eşrâf Cafer Efendi dönemine kadarki süreçte H. 942/(1535–36)–1149/(1736–37) yılları arasında Trabzon Vilayetinde 109 seyyidin Nakîbü'l-Eşrâflığa müraccat ederek siyâdet hücceti aldığı görülmektedir.

Trabzon Vilayeti Habsamana/Ordu Kazasından Bir Siyâdet Hücceti Örneği:

Seyyid Ahmed oğlu Seyyid Ali ve Seyyid Halil oğlu Seyyid Kutbeddin'e verilen seyyidlik hücceti suretinin tercümesi:

Muarrifzâde diye bilinen fahrü'l-müderrişin Mevlânâ Mehmed Efendi'nin talebelerinden Himmet oğlu Şaban Çelebi ve Melik Fahreddin Medresesi'nden ma'zûl Mehmed oğlu Mevlânâ Abdullah ve Habsamana [Ordu] kazasından ma'zûl Yusuf oğlu Mevlânâ Ahmed ve Akçakale kazasından ma'zûl Hasan oğlu Mevlânâ Receb'in haber vermeleriyle; Habsamana kazasından Seyyid Resul oğlu Seyyid Ahmed'in oğlu Seyyid Ali'nin ve Seyyid Mustafa oğlu Seyyid Halil'in öz oğlu Seyyid Kutbeddin'in siyâdetleri ortaya çıkmış ve kesinleşmiştir. Onların seyyidliği toplum içinde bilinmektedir ve Peygamber soyuna mensûbiyetlerinde de şüphe yoktur. Bunun üzerine belgenin

92 BOA, *DH.MKT.*, 2708/46.; İmadüddin Efendi'den sonra müftülük görevine 21 Ağustos 1908'de Hatibzâde Mehmed Emin Efendi tayin edilmiştir. Hatibzâde Mehmed Emin Efendi'nin Meclis-i Mebusan azalığına seçilmesiyle yerine 19 Aralık 1908'de Hâfız Ahmed Mahir Efendi tayin edilmiştir. Bkz. MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 36, s. 525; BOA, *DH.MKT.*, 2708/46; BOA, *BEO*, 4235/317577.

93 İstanbul Müftülüğü MŞH., *SAİD*, 172/22, Orijinal kayıt nr. 2435; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996, C. II, s. 324.

94 İmadüddin Efendi'nin 1303 yılı Trabzon doğumlu Hasan Zeyneddin Efendi isminde bir erkek evladı vardır. Başka çocuğunun olup olmadığı konusunda Arşiv kaynaklarında bir bilgiye raslamadık. BOA, *DH.SAİD.*, 164/313.

95 MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 103, s.183.

96 İlk başta görev yapan Seyyid İsmail Efendi ve Seyyid Hüseyin Efendi ile ilgili Nakîbü'l-Eşrâf atama defterinde menşur, şecere ve tercüme-i hâl varakalarına ulaşılamadığından sonraki Kaymakamlarla aynı soydan olup olmadığı tespit edilememiştir.

97 Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hüccet", *DİA*, C. 1, s.446.

98 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, İstanbul, 1998, s.350.

99 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, nr. 11, vr. 49b, 50a; nr. 16, vr. 80b; nr. 18, vr. 17a; nr. 22, vr. 55b.

100 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.171; Sarıçık, *a.g.e.*, s. 237 vd.

(seyyidlik hüccetinin) üzerinde onayı bulunan Efendimiz bu kişilerin diğer seyyid ve şerifler gibi başlarına alâmet koymalarına izin vermiştir. Seyyidlikleri sebebiyle herkes tarafından onlara saygı gösterilmesi ve hürmet edilmesi gereklidir. Bu siyâdet hücceti Zilhicce ayının başlarında 984 tarihinde yazılmıştır.

Şahitler: Yukarıda adı geçenler [Es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Pîr Gâib, es-Seyyid Ferruh bin es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Mehmed, es-Seyyid Muhsin bin es-Seyyid Haşim.]¹⁰¹

8- Trabzon Vilayetindeki Seyyidlerin Teftişleri

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde 8 adet Nakîbü'l-Eşrâf Teftiş Defteri¹⁰² bulunmaktadır. Osmanlı devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflar tarafından belli aralıklarla muhtelif bölgelerde seyyidlerin teftişi yapılmış, bu teftişler esnasında seyyidliği sahih olmayanlar tespit edilmiş ve seyyidlikten men edilmiştir. Seyyidliği sahih olanların isimlerinin kenarına siyah veya kırmızı mürekkeple "görölmüştür" ibaresi yazılmıştır.

Anadolu ve Rumelideki vilayet, sancak ve kazaların birçoğunda teftiş yapılmış ve müteseyyidler tespit edilmiştir. Bu teftiş defterleri incelendiğinde Halep vilayeti başta olmak üzere Sivas, Amasya, Çorum, Yozgat ve Tokat bölgelerinde müteseyyidlerin daha yoğun olduğu görölmüştür.¹⁰³ Trabzon vilayeti ile Rize, Gümüşhane ve Ordu kazalarına ait teftiş defterleri bulunmamaktadır. Giresun kazasına ait teftiş defteri bulunmakla birlikte bu defter içerisinde tespit edilmiş bir müteseyyid kaydına rastlanılmamıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Nakîbü'l-Eşrâf defter ve belgelerinin tamamı günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak mevcut defterler içerisinde Trabzon vilayetine ait hiçbir teftişin olmaması buralarda müteseyyidlerin bulunmadığını –bulunsa bile sayıca çok az olduğunu- ve seyyidlik gibi yüce bir müessesenin bu bölgelerde istismar edilmediğini göstermektedir.

9- Trabzon Seyyidleri: Sosyal Yaşantıları, Evlilik ve Terekeleri

Kadı Defteri, Kadı Sicilleri, Zabt-ı Vekayi olarak da isimlendirilen Şer'iyeye Sicilleri;¹⁰⁴ devlet yapısını en güvenilir biçimde ortaya koyan dinî, hukukî, iktisadî ve içtimâî konulardaki birçok vesikayı ihtiva etmektedir.

Şer'iyeye Sicilleri'nde, toplumun bir parçası olan seyyidler hakkında da birçok kayıt bulunmaktadır. Seyyidlerin sosyal hayattaki sorunları, yargıya müracaat ettikleri takdirde kadı huzurunda çözüldü. Seyyidlerin özellikle tezvîc ve tenkîh başta olmak üzere hukuki davaları görölrken İstanbul'da Nakîbü'l-Eşrâf, taşrada ise Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamları mahkemede hazır bulunurdu. Çünkü seyyidlerin toplum içerisindeki hal ve hareketlerini kontrol etmek, cezayı hak edecekleri bir durum olduğunda bunu tatbik etmek ve hanımların dengi olanlarla evlenmelerini sağlamak¹⁰⁵ Nakîbü'l-Eşrâf ve Nakîbü'l-Eşrâflar Kaymakamlarının görevleri arasındaydı.

Osmanlı devleti'nde bazı bölgelerde ve dönemlerde seyyidlerin seyyid olmayanlarla evliliği uygun görölmemiştir. Örneğin Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'de sâdât-ı kirâm ve şerîfe hatunların gayr-ı şerîf olanlarla evlenmelerine ruhsat verilmemiştir.¹⁰⁶ Ancak Trabzon vilayetindeki seyyide veya şerife hanımların seyyidlerle evlendikleri¹⁰⁷ gibi seyyid

101 Arapça orijinalinden tercüme edilmiştir. Siyâdet Hücceti için bkz. MŞH., *I. Bölüm*, defter nr. 70, vr. 4a

102 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, I. Bölüm, Genel nr. 81, 86, 91, 92, 94, 95,97; II. Bölüm defter nr. 617.

103 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, Genel nr. 94 ve 97.

104 Fatih Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, ss. 187-213, s. 187.

105 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, 1988, s.162.

106 MŞH., *EO*, Dosya nr. 1482, Gömlek nr. 64/2; benzer fermanlar için bkz., MŞH., *EO*, Dosya nr. 1701, Gömlek nr. 55.

107 *TŞS*, sicil nr. 1906, belge nr. 230, 365, 545.

olmayanları da tercih ettikleri görülmektedir.¹⁰⁸ Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı ise birçoğunda şahit olarak mahkemede hazır bulunmuştur.

Terekeleri: Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktığı mallara muhalefât denir ve belgelerde ise tereke (terike) veya metrûkat ifadeleri kullanılır. Ölen kişinin geride bıraktığı eşyaları tespit edip mirasçıları arasında taksimini yapmak kadıların görevlerindedir.¹⁰⁹

Trabzon seyyidlerinin terekelerinde başlarına sarındıkları “yeşil sarık” ve giydikleri “yeşil çukalar”¹¹⁰ yazılmıştır. Medîne-i Trabzon mahallâtından Babızağanos Mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan Hâtuniye Evkâfı Kâtibi es-Seyyid Süleyman ibni Hüseyin Efendi'nin terekesinde yeşil sarık ve yeşil çuka tespit edilmiştir.¹¹¹ Ayrıca terekede prensip olarak eğer varsa ilk olarak Kurân-ı Kerîm ve kitaplar yazılırdı. Seyyidlerin terekelerinde Kurân-ı kerîmden hemen sonra yeşil sarığın yazılması dikkat çekmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Yıldırım Bâyezid döneminde h.802/m.1400 yılında Nâzır-ı Sâdât ismiyle tesis edilen Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi, merkezde/Dersaadet'te Nakîbü'l-Eşrâf, taşrada ise Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamları vasıtasıyla idare edilmiştir. Vilayet, sancak ve kazalardaki seyyid yoğunluğuna göre kaymakam sayısı artırılmış ve zaman zaman teftişler yapılmıştır. Trabzon vilayetinde yapılan teftişler esnasında seyyidler, Nakîbü'l-Eşrâftan aldıkları siyâdet hüccetlerini göstermek suretiyle Hz. Peygamber'in soyuna mensup olduklarını ispat etmişlerdir. Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf defterlerinde yapılan araştırma sonucunda, Trabzon vilayetinde H. 942/(1535–36)-1149/(1736–37) yılları arasında Nakîbü'leşraflardan seyyidlik hücceti alan 109 Seyyid/Şerif tespit edilmiştir. Herhangi bir müteseyyid kaydına da rastlanılmamıştır. Ayrıca Trabzon merkez vilayeti, Gümüşhane ve Giresun kazalarında seyyid kayıtları tespit edilmesine rağmen Rize bölgesine ait hiçbir seyyid kaydına rastlanılmamıştır.

Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının sadece soy olarak değil ilim, irfan noktasında da Hz. Peygamber'in vârisleri olmaları Meşihat Arşivi'ndeki Tercüme-i Hal dosyalarındaki belgelerde açıkça görülmüştür. Ayrıca Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamları, bu görevlerinin yanı sıra müftülük, vakıf tevliyeti, cüzhanlık ve şeyhlik gibi vazifeleri üstlenmeleri buldukları bölgelerde oldukça aktif olduklarını göstermektedir. Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi, Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlığı görevinin yanı sıra Trabzon müftülüğü ve Gülbahar Sultan vakfının tevliyet vazifesini de üstlenmesi bunun açık bir delilidir.

Seyyidlere her ne kadar ictimâî ve iktisâdî alanda bir takım imtiyazlar tanınsa da hukukî alanda hiçbir ayrıcalığın gösterilmemesi, bu müessesenin istismar edilmesini engellenmiştir. Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı Seyyid Mahmud İmadüddin Efendi hakkında vuku bulan şikâyetler üzerine gerekli tahkikatın yapılması, Trabzon Vilayeti Giresun kazası Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamı Seyyid Mehmed Nuri Efendi'nin uygunsuz davranışları sebebiyle görevinden azl edilmesi, Osmanlı topraklarında soy, nesep ya da makam noktasında hukuki bir ayrıcalığın olmadığını göstermiştir.

Trabzon Şeriyeye Sicillerine göre Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının mahkemelerde bir nevi bilirkişi heyeti olan “Şuhudü'l-hal” de görevli olmaları, onların sadece seyyidlerin işleriyle değil, diğer davalara da nezaret etmek suretiyle tüm halkın maddi manevi sıkıntılarından haberdar olduklarını göstermiştir.

Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının cemaatle beraber yağmur duası yapmaları, hastalık

108 TŞS, sicil nr. 1906, belge nr. 248, 313, 444, 578.

109 Tahsin Özcan, “Muhalefât”, *DİA*, 2005, C. 30, s. 406.

110 TŞS, sicil nr. 1924/110, s. 9b.

111 TŞS, sicil nr. 1924/110, s. 14b.

ve doğal afetlerde birlikte namaz kılıp dua etmeleri, savaşta orduya manevi destek sağlamaları, halk arasında tefrika ve fitne tohumlarını yok ederek kardeşlik bağlarını güçlendirmeleri, onların İslam medeniyetinin mimarları ve öncüleri olduklarını ortaya koymuştur. Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının Hz. Peygamber'in soyuna mensup olanları "Emânet-i Kübrâ" addedip seyyidlere her hususta destek olmaları, bölgede seyyidlerin çare kapısı ve zor durumlarında avukatları olmalarını sağlamıştır.

Osmanlı devleti'nin bazı bölgelerinde seyyidlerin seyyid olmayanlarla evliliği uygun görülmemiştir. Fakat Trabzon Şeriyeye Sicillerindeki tezvîc ve tenkîh kayıtları incelendiğinde seyyide veya şerife hanımların, seyyidlerle evlendikleri gibi seyyid olmayanları da tercih ettikleri görülmektedir.

Trabzon seyyidlerinin terekelerinde başlarına sardıkları "yeşil sarık"ın terekede yazılmış olması hatta terekede ilk sıralarda yazılması da önem arz etmektedir.

Son olarak ekler bölümünde, Trabzon Vilayetindeki seyyid ve şeriflerin çizelgesi, Trabzon Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının atamaları ve Nakîbü'l-Eşrâf kaymakamlarının yaptıkları teftişler, Nakîbü'l-Eşrâf Müessesinin Trabzon Vilayetindeki işlevlerini ve bölgede yaşayan seyyid sayısı ile ilgili istatistikî bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.DVN, nr. 1/13.
BOA, Ayn. Def. nr. 408, s. 62, 24/Z/1263-3/A/1847.
BOA, İ. MSM, nr. 15/327, 9/Ş/1264-10/T/1848.
BOA, A. MKT, nr. 99/98, 24/Z/1263-23/Ke/1847.
BOA, A. MKT.UM. 331/15; 336/95; 337/31; 336/95; 83/39; 250/4.
BOA, DH. TMIK. S. 49/47; S. 51/66.
BOA, DH. MKT. 1335/103a; 1438/37; 2738/19; 2708/46
BOA, İbnülemin, Ensâb, nr. 658.
BOA, İrade, Dâhiliye, nr. 33936.
BOA, İE.DH , 3/ 240, 19/C/1031.
BOA, C..ADL, 46/ 2788, 23/L/1233; 1035.
BOA, C..DH., 270/ 13471, 19/R/1236.; 28/ 1398, 16/L/1204.
BOA, EO., 782/58602, 5/Z/1313.
BOA, C..ZB., 68/ 3395, 21/Ra/1248.
BOA, BEO, 2932/219870; 595/44583; 1442/108112; 4235/317577; 2797/209714.
BOA, DH.UMVM, 96/13.
BOA, İ..AZN., 61/1323.
BOA, BEO, 425/31813.
BOA, Y.A.HUS., 300/30.
BOA, Y.PRK.A., 9/31.
BOA, TS.MA.d., 1195; 1172, 1170.
BOA, EV. D., 14677, 21590, 21706.
BOA, Y..PRK.AZJ., 51/78.
BOA, İ..TAL., 196/1317; 333/1322.
BOA, DH.SAİDd., 164/313.
Kütahya Şeriyeye Sicilleri (KŞS), defter nr. 23, kayıt nr. 247.
KŞS, nr. 1, s. 884.

Ayhan Işık

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi (MŞH), Nakübü'l-Eşraf Defterleri, I. Bölüm, Genel nr. 68-106, özel nr. 1-39.

MŞH, I.Bölüm defter nr. 101 ve 103.

MŞH, Sicill-i Ahvâl Dosyaları (SAİD), nr. 172/22, orijinal kayıt nr. 2435.

MŞH, EO, 1279/106; 1730/ 85; 1665/65/1; 1482/ 64/2; 1701/ 55; 1224/ 98.

İstanbul Müftülüğü Şeriyye Sicilleri Arşivi (ŞSA), İstanbul Kadılığı, sicil nr. 97, s. 85a.

ŞSA, İstanbul kadılığı, sicil nr.154, vr. 20b.

ŞSA, İstanbul Kadılığı, sicil nr. 334, s.128, vr. 355.

Sivas Şer'iyye Sicilleri (ŞSS), nr. 1, s.353.

Trabzon Şeriyye Sicilleri (TŞS), defter nr. 1924/110, sayfa nr. 29b.

TŞS, defter nr. 1909, belge nr. 365, 444, 440, 230, 365, 545, 248, 313, 444, 578.

TŞS, defter nr. 1924/110, sayfa nr. 2b, 6b, 14a, 22b, 29b, 36a.

TŞS, defter nr. 1964/150, belge nr. 123.

TŞS, defter nr. 2093/279, kayıt nr. 176.

TŞS, defter nr. 1951/137, belge nr. 85.

Basılı Kaynaklar

Ağca, Sevgi, "Surre-i Humâyûn Geleneği", Surre-i Humâyûn, (İstanbul: İ.B.B. Kültür Yay., 2004)

Ahmet Rifat Efendi, Devhatü'n-Nukabâ, (İstanbul: Karahisari Esad Efendi Matbaası, 1289)

Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Uleması, (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), c. II

Atalar, Münir, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Humâyûn ve Surre Alayları, (Ankara: 1991, DİB. Yay.)

Asım Efendi, Kâmus Tercümesi, I-IV, (İstanbul)

Aynî, M. Ali, Hacı Bayram Veli, (İstanbul: 1334)

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," Vakıflar Dergisi, sy. II, (Ankara: 1942) s. 279-304.

....., Kolonizatör Türk Dervişleri, (İstanbul: Hamle Basın Yayın)

Buzpınar, Şit Tufan, "Nakübü'l-Eşraf", DİA, c. XXXII, s. 322-324.

ed-Dâvûdî, Seyyid Ahmed b. Ali el-Hasenî, Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âl-i Ebî Tâlib, (Thk: Nezzar Rıda), (Beyrut)

Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, (İstanbul:1983)

Ebussuûd Efendi, Fetevâ-yı Ebussuûd, Beyazıd Küt., nr. 3756, nr. 2757.

....., Mecmûatü'l-Fetâvâ, (müst.: Veli b. Yusuf), İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr. 178.

Çelik, Fikret "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (Mayıs 2011), sy. 23, s.113-128.

Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü's-Selâtin, (İstanbul: 1264), c. I

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub eş-Şîrâzî, Kâmüsü'l-Muhît, (Dimeşk: Mektebetü'n-Nur)

Gedikli, Fatih, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şeriyye Sicilleri", Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 3, sy. 5, (2005), s. 187-213.

Genca, Elif, "Osmanlı Hukukunda Vakıfların Denetimi, Evkâf-ı Hümayun Nezareti", İÜHF, c. LXXII, sy. 1, (2014), s. 531-554,.

Hasan, Hasan İbrahim:, Siyâsi, Dinî, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi, (trc: Komisyon), (İstanbul: Kayıhan Yay., 1988), c. III, s. 35-39 ve c. IV, s. 68-74

Heytemî, İbn Hacer, el-Fetevâ el-Hadisiyye, (Kahire: 1989), s.168.

Hırzû'l-Mülûk, "Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar", (haz.: Yaşar Yücel), (Ankara: 1988).

Işık, Ayhan, Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakübü'l-Eşraflık Müessesesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 2013).

....., "Osmanlı'da Nakübü'l-Eşraflık Müessesesi ve Nakübü'l-Eşraf Defterleri" Din ve Hayat Dergisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), s. 85-91

....., "Osmanlı Devletinde Nakübü'l-Eşraflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakübü'l-Eşraf Defterleri", Alevilik Araştırmaları Dergisi, sy. 8, (Aralık 2014), s. 213-286.

İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, c. III, (thk.: Mahmud Hâtır), (Beyrut: 1413/1992).

- İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, (thk. A. El-Lâdki-M. Beydûn), (Beyrut: 1996)
- İbn Haldun, b. Muhammed, Mukaddime, (haz. Süleyman Uludağ), (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982)
- el-Hadramî, Târîhu İbn Haldûn, (Beyrut: 1971)
- er-Râzî, Muhtârû's-Sihah, (thk. Mahmut Hâtır), (Beyrut: 1415/1995)
- İnalçık, Halil, "Osmanlı'da Raiyyet Rusumu", Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993)
- Kahraman, Seyyid Ali, "Surre-i Hümâyûn", Surre-i Hümâyûn, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2008), s. 15-27.
- Kılıç, Rüya, Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler, (İstanbul: 2005)
- Kitâbü Mesâlihî'l-Müslimîn ve Menâfî'l-Mü'minîn: Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, (haz. Yaşar Yücel), (Ankara, 1988)
- Köprülü, M. Fuad, Anadolu'da İslâmiyet, (haz. Metin Ergun), (Ankara: Akçağ Yay., 2005).
- Kraelitz, Friedrich Von, "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdâr Etmiş Oldukları Bazı Beratlar," Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM), (İstanbul: 1332), s.244-246.
- Kütükoğlu, Mübahat S., Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1998)
-, "Lütfi Paşa Âsâfnâmesi", Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, (İstanbul: 1991).
- el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, Tehzîbü'l-Lüga, (thk. Ahmed Abdülalim el-Berdûnî-Abdüsselâm Muhammed Harun), (Mısır: 1384/1964)
- Oğuz, Mustafa-Akgündüz, Ahmet, "Hüccet", DİA, c. I, s.446
- Öz, Mustafa, "Ehl-i Beyt", DİA, c. X, s. 498-501.
- Özkaya, Yücel, 18. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplumsal Yaşantısı, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1985)
- Özcan, Tahsin, "Muhallefât", DİA, c. XXX, s. 406.
- Poole, S. Lane, Düvel-i İslamiye, (trc.: Halil Edhem), (İstanbul: Milli Matbaa, 1927)
- Rene Basset, "İdrîsiler", İA, c. V/II, (İstanbul: 1968), s. 937
- Rezûk, Muhammed, "İdrîsiler", DİA, c. XXI, s. 495
- Sarıçık, Murat, Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi, (Ankara: TTT Yay., 2003)
- Sertoğlu, Midhat, Osmanlı Tarih Lügati, (İstanbul: 1986)
- S. Pulaha-Y. Yücel, Kanunnâme-i Cedid, I. Selim Kanunnamesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları, (Ankara:1988)
- Türer, Osman, Batı'nın İslâm'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü-Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, (haz. Coşkun Yılmaz), (İstanbul: 1991).
- Uyar, Gülgün, Ehl-i Beyt/İslâm Tarihinde Âl-i Fatıma Evladı, (İstanbul: Gelenek Yay., 2004)
-, "Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'i", Osmanlı Devleti'nde Ehl-i Beyt Sevgisi, (İstanbul: Nefes Yay., 2008).
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı, (Ankara: 1988).
-, Mekke-i Mükerrereme Emirleri, (Ankara: 1984).
- Ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyz Seyyid Muhammed el-Hüseynî el-Vâsıtî el-Hanefî, Tâcü'l-Arûs min-Cevâhiri'l-Kâmûs, (Beyrut: Darü'l-Fikr, 1307).
- Zorlu, Tülay, "Trabzon Gülbahar Hatun ve Emir Mehmet Türbeleri", *Vakıflar Dergisi*, (Haziran 2011, sy. 35, s. 215-234.

Ekler:**Ek-1: Trabzon Seyyidleri¹¹²**

SSıra No	Bölge	DDefter ve Sayfa No	SEYYİDLERİN İSİMLERİ
1	ORDU	68/8a	Seyyid Nazar bin Seyyid Veled bin Seyyid Halil Sarucevî Bayramlı [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: İlyas bin Mûsâ ve Mehmed bin Ali.
2	ORDU	68/8a	Seyyid Ali bin Seyyid İlyas el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Abdüllatif bin Kâsım ve Abdî bin Ahmed.
3	ORDU	68/8a	Seyyid Ali bin Seyyid Yûsuf bin Seyyid Ahmed el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Seyyid Nazar bin Seyyid Veled ve Mehmed bin Pîr Hasan.
4	ORDU	68/8a	Seyyid Bahşî bin Seyyid Muhammed bin Seyyid Cüneyd el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Seyyid Nazar bin Seyyid Veled, Mehmed bin Pîr Hasan.
5	ORDU	68/8a	Seyyid Muhammed bin Seyyid Pîr Hasan bin Seyyid İlyas el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Seyyid Nazar bin Seyyid Veled ve Yûsuf bin Pîr Budak.
6	ORDU	68/8b	Seyyid Hüseyin bin Seyyid Şeyh Ali bin Seyyid Hasan el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Yûsuf bin Budak ve Seyyid Bahşî bin Seyyid Muhammed.
7	ORDU	68/8b	Seyyid Yûsuf bin Seyyid Budak el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Seyyid Nazar bin Seyyid Veled ve Bahşî bin Mehmed.
8	ORDU	68/15b	Seyyid Ömer bin Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Kemal Halîfe bin İlyas el-kâdî, Sinan Halîfe bin İshak Dânişmend-i Çivizâde.
9	ORDU	68/15b	Seyyid Ahmed bin Seyyid Resûl el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu] Şuhûd: Kemal Halîfe bin İlyas el-kâdî, Sinan Halîfe bin İshak Dânişmend-i Çivizâde.
10	GİRESUN	68/9b	Seyyid Çerâğ bin Seyyid Mûsâ el-Giresûnî [Giresun] Şuhûd: Menteşe bin Hamza ve Ramazan bin Kâsım.
11	GİRESUN	68/13a	Seyyid Ramazan bin Seyyid Yûsuf el-Giresûnî [Giresun] Şuhûd: Abbâs bin Zâhid el-kâdî ve Receb bin Hasan.
12	GİRESUN	68/17a	Seyyid Yûsuf bin Seyyid Mehmed el-Giresûnî [Giresun] Şuhûd: Muhammed bin Halil, Hızır bin Ali.
13	GİRESUN	68/17b	Seyyid Hasan bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Kâsım el-Giresûnî [Giresun] Şuhûd: Himmet bin Çıtak, Şeyh Ahmed bin Ya'kûb.
14	ORDU	99/3a	Seyyid Ahmed bin Seyyid Resul el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu]
15	ORDU	99/4b	Seyyid Hüseyin bin Seyyid Şeyh Ali bin Seyyid Hüseyin el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu].
16	ORDU	99/6b	Seyyid Ali bin Seyyid İlyas el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu]
17	ORDU	99/6b	Seyyid Ali bin Seyyid Yusuf bin Seyyid Ahmed el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu]
18	ORDU	99/6b	Seyyid Ömer bin Seyyid Hasan bin Seyyid Mehmed el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu]
19	ORDU	99/7b	Seyyid Mehmed bin Seyyid Pir Hasan bin Seyyid İlyas el-Bayramlıvî [Bayramlı-Ordu]

112 Trabzon Seyyidlerini gösterir tablo, Meşihat Arşivi'ndeki Nakîbü'l-Eşrâf Defterlerinin tamamı taranmak suretiyle hazırlanmıştır. Defterin künye, sayfa ve varak numaraları çizelgede gösterilmiştir.

20	ORDU	99/9b	Seyyid Nazar bin Seyyid Veled bin Seyyid Halil Sarıca Bayramlı [Bayramlı-Ordu].
21	ORDU	99/10a	Seyyid Yusuf bin Seyyid Budak el-Bayramlı [Bayramlı-Ordu].
22	ORDU	99/29b	Es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mustafa min Hapsamana ve mebnâhu hüccetü ceddihî min Malulzâde [Hapsamana-Ordu]. Fî Muharrem sene 1001
23	ORDU	99/59b	Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed bin Seyyid Ali bin Seyyid Mehmed bin Seyyid Mustafa bin Seyyid Sirac min Hapsamana ve mebnahu hüccetü ibni ibni ammi ceddihî Seyyid Nasuh bin Musa min Yahya Efendi [Hapsamana-Ordu]. Fî Rebîülâhir sene 1021
24	GİRESUN	99/4a	Seyyid Çerağ bin Seyyid Musa el-Giresunî [Giresun].
25	GİRESUN	99/4b	Seyyid Hasan bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Kasım el-Giresunî [Giresun]
26	GİRESUN	99/5b	Seyyid Ramazan bin Seyyid Yusuf el-Giresunî [Giresun]
27	GİRESUN	99/10a	Seyyid Yusuf bin Seyyid Mehmed el-Giresunî [Giresun].
28	GİRESUN	99/24a	Seyyid Ahmed bin Seyyid Murad bin Seyyid Mahmud bin Seyyid Mahmud bin Seyyid Sa'di el-Giresunî el-Yağmurcuvî [Giresun]. Sene 94
29	GİRESUN	99/25a	Seyyid Hüseyin bin Seyyid İbrahim bin Seyyid Himmet bin Seyyid Hüseyin el Giresunî [Giresun]. Receb sene 994
30	GİRESUN	99/27b	Seyyid Mahmud bin Seyyid Murad bin Seyyid Mahmud bin Seyyid Seydi eş-şehîr bi evlad-ı Uzun Zekerîyya el-Giresunî [Giresun]. Fî Zilkâde sene 93.
31	GİRESUN	99/27b	Seyyid Mehmed bin Seyyid Murad bin Seyyid Mahmud El-Yağmurcuvî el-Giresunî [Giresun]. Fî Zilkâde sene 93.
32	GİRESUN	99/27b	Seyyid Himmet bin Seyyid İbrâhim bin Seyyid Himmet bin Seyyid Hüseyin el-Giresunî [Giresun]. Fî Receb sene 993.
33	GİRESUN	99/37a	Seyyid Ali bin Seyyid Mehmed bin Seyyid Ramazan bin Seyyid Yusuf min Giresun ve mebnâhu hüccetü ceddihî min Muhterem Efendi [Giresun]. Fî Muharrem sen 99
34	GİRESUN	99/39b	Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yusuf min kasaba-i Giresun ve mebnâhu hüccetü eb ceddihî Yusuf el-mezbûr min Muhterem Efendi. Fî Rebîülevvel sene 96
35	GİRESUN	99/43b	Seyyid Himmet bin Seyyid Aydın bin Seyyid Mehmed min Giresun ve mebnâhu vucudu ismi ceddihî fî defter-i Muhterem Efendi. Fî Rebîülâhir sene 1003
36	GİRESUN	99/43b	Seyyid Yusuf bin Seyyid Sulu bin Seyyid Mehmed bin Seyyid Musa bin Seyyid Habib Dede min Giresun ve mebnâhu hüccetü ceddihî min Muhterem Efendi [Giresun]. Fî Safer sene 1002
37	GİRESUN	99/48a	Seyyid Habib bin Seyyid Mehmed bin Şerife Cennet bint-i Seyyid Yusuf bin Seyyid Mehmed min Giresun ve mebnâhu hüccetü ibni ammihi Seyyid Ahmed bin Ramazan bin Şerife Cennet bint-i Seyyid Yusuf el-mezbûr min Yahya Efendi ve vucudihî fî defter-i Muhterem Efendi. Fî Şevvâl sene 1013
38	GİRESUN	99/52a	Es-Seyyid el-Hac Himmet bin li-Seyyid Aydın bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnahu hüccetü ammihi es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed min Muhterem Efendi [Giresun]. Fî Şevvâl sene 1015
39	GİRESUN	99/55b	Seyyid Osman bin Seyyid Keramet bin Seyyid Ramazan bin Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnahu vucudu şerefu ibni ammi ebihî fî defter-i Muhterem Efendi Fî Safer sene 1014

40	GİRESUN	99/56a	Şerfi Ali bin Şerife Gülşah bint-i Seyyid Yusuf bin Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnahu hüccetü ceddî ebîhi Seyyid Yusuf min Muhterem Efendi Fî Rebûlevvel sene 1020
41	GİRESUN	99/59b	Seyyid Mustafa el-Giresunî bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid İbrahim bin Seyyid Himmet bin Seyyid Hüseyin bin Seyyid Himmet ve mebnahu subut-ı şerefu ammîhi Seyyid Himmet bin İbrahim fî defter-i Mirzâ Mahdûm [Giresun]. Fî Rebûlâhir sene 1020
42	GİRESUN	99/60a	Seyyid Mustafa bin Seyyid Mehmed bin Seyyide Cennet bint-i Seyyid Yusuf bin Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû ahîhî min Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed Efendi Fî Cemâziyelevvel sene 1023
43	GİRESUN	99/64a	Es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Güvendik bin es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü amm-i ebîhî es-Seyyid Ramazan min Muhterem Efendi Fî Receb sene [10]29
44	GİRESUN	99/68b	Es-Seyyid Abdünnebi li's-Seyyid Veli bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Musa el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i ammîhi el-Hâc Yusuf bin es-Seyyid Sulu bin es-Seyyid Mehmed el-mezbûr min Yahya Efendi Fî Zilhicce sene 1025
45	GİRESUN	99/69b	Es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Hatice bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve es-Seyyid Abdülcelil bin es-Seyyid Himmet bin eş-Şerife Hatice el-merkûme ve mebnâhû hüccetü cedd-i ebîhimâ es-Seyyid Yusuf el-mezbûr min Muhterem Efendi Fî Receb sene [10]26
46	GİRESUN	99/70a	Es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Süleyman bin eş-Şerife Kutlu bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü cedd-i ebîhî es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed min Muhterem Efendi Fî Zilhicce sene [10]33
47	GİRESUN	99/74a	Es-Seyyid Yahya bin es-Seyyid Mustafa bin [es-Seyyid] Halil Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû vücûdu ism-i ibn-i ibn-i amm-i ceddihî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Keramet bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-mezbûr fî defter-i es-Seyyid Ali Efendi Fî Şaban sene [10]28
48	GİRESUN	99/74a	Es-Seyyid Yusuf bin eş-Şerife Tuti bint-i es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf min Giresun ve mebnâhû vücûdu ism-i cedd-i ümmihî es-Seyyid Ramazan fî defter-i Muhterem Efendi Fî Şaban sene [10]30
49	GİRESUN	99/74a	Es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Ömer ah-i şefik li-Seyyid Osman ebûhumâ es-Seyyid Ahmed min Giresun ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Osman el-mezbûr min Yahya Efendi Fî Ramazan sene [10]35
50	GİRESUN	99/75b	Es-Seyyid el-hâc Mehmed el-Giresunî bin es-Seyyid İbrahim bin eş-Şerife Fetejna bint-i es-Seyyid Kirameddin bin es-Seyyid Ramazan ve mebnâhû hüccetü hâl-i ebîhî es-Seyyid eş-Şeyh Osman bin es-Seyyid Kirameddin bin es-Seyyid Ali Efendi Fî Ramazan sene 1034
51	GİRESUN	99/75b	Es-Seyyid Hüseyin el-Giresunî bin li's-Seyyid Hayran bin es-Seyyid Murad ve mebnâhû hüccetü ammîhî es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Murad min Mirzâ Mahdum Fî Zilkâde sene [10]34
52	GİRESUN	99/75b	Es-Seyyid Hasan el-Giresunî bin li's-Seyyid Halil bin eş-Şerife Ayşe bint-i es-Seyyid Murad ve mebnâhû hüccetü ebîhî es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Murad min Mirzâ Mahdum Fî Muharrem sene [10]35
53	GİRESUN	99/76b	Es-Seyyid Ramazan el-Giresunî bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf ve mebnâhû hüccetü ceddihî min Muhterem Efendi Fî Muharrem sene 1035

54	GİRESUN	99/77b	Es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf ve mebnâhû hüccetü ah-i ceddetihi es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf el-mezbûr el-Giresunî min Muhterem Efendi Fî Şaban sene [10]35
55	GİRESUN	99/77b	Es-Seyyid Ömer bin es-Seyyid Hasan bin es-Seyyid Hüseyin bin eş-Şerife Huri bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû mektûb es-Seyyid Ali el-Kayım-ı makam en-nükebâ min Giresun ve mektûb Mahmud Efendi el-Kadı yevmeizin bi-kazai'l-mezbûr ve hüccetü ceddihî es-Seyyid Yusuf min Muhterem Efendi Fî Muharrem sene [10]36
56	GİRESUN	99/77b	Es-Seyyid Ömer bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Tayyib bin es-Seyyid Aziz bin es-Seyyid Zekeriya el-Yağmurcuvi el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ceddihî es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Seydi bin es-Seyyid Zekeriya el-mezbûr min Mirzâ Mahdum Fî Ramazan sene [10]35
57	GİRESUN	99/78a	Es-Seyyid Kasım bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Tarak bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Keramet bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-mezbûr min es-Seyyid Ali Efendi Fî Şevvâl sene [10]35 Sah
58	GİRESUN	99/78b	Es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Davud el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü amm-i ebîhî es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Ali min Malulzâde Fî Zilhicce sene [10]34
59	GİRESUN	99/78b	Es-Seyyid Murad el-Giresunî bin es-Seyyid Yakub bin eş-Şerife Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf ve mebnâhû hüccetü ah-i ceddetihi es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf el-mezbûr min Muhterem Efendi Fî Safer sene [10]35
60	GİRESUN	99/78b	Es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Sulu bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Musa bin es-Seyyid Habib Dede min Giresun ve mebnâhû hüccetü ebîhî min Yahya Efendi Fî Safer sene [10]35
61	GİRESUN	99/78b	Es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf mine'l-Giresun ve mebnâhû hüccetü ceddihî min Muhterem Efendi Fî Şaban sene [10]35
62	GİRESUN	99/79a	Es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ceddihî min Muhterem Efendi Fî Ramazan sene [10]35
63	GİRESUN	99/80b	Es-Seyyid Arslan bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Alemdar bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülmelik eş-şehîr bi-Tencime el-Hamihî el-Giresunî ve mebnâhû alâ sübût-i şerâfet-i ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Veli bin es-Seyyid Alemdar fî defter-i Malulzâde Fî Şevvâl sene [10]39
64	GİRESUN	99/80b	Es-Seyyid İlyas bin es-Seyyid Yakub bin eş-Şerife Ayine Hatun bint-i es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i ibn-i şefîk-i ceddetihi es-Seyyid Kasım bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Durak bin es-Seyyid Kasım fî defter-i Şeref Efendi Fî Zilkâde sen [10]39
65	GİRESUN	99/81b	Es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yakub bin eş-Şerife Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i amm-i ebîhî es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Yakub fî defter-i Şerif Efendi Fî Receb sene [10]40
66	GİRESUN	99/82b	Es-Seyyid İsmail es-sâkin bi-Karahisar?bin li's-Seyyid Hüseyin bin eş-Şerife Benefşe bint-i es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid İklim el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Kirameddin bin es-Seyyid Ramazan fî defter-i es-Seyyid Ali Efendi Fî Rebülevvel sene [10]43

67	GİRESUN	99/84b	Es-Seyyid Hasan bin li's-Seyyid Sıyami bin es-Seyyid Hediyetullah bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Zekeriya bin es-Seyyid Talmaz el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i amm-i ebîhî es-Seyyid Abdülcelil bin es-Seyyid Mustafa fî defter-i Malulzâde fî Zilkade sene [10]39
68	GİRESUN	99/86b	Es-Seyyid el-Hâc Mehmed an Giresun es-sâkin bi-Eskicuma bin li's-Seyyide Emine bint-i es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Seydi eş-şehîr bi-evlâd-ı Uzun Zekeriya el-Yağmurcî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i amm-i ümmihî es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Mahmud el-mezbûr fî Zilkade sene [10]42
69	GİRESUN	99/86b	Es-Seyyid Hüseyin es-sâkin bi-Bursa bin li's-Seyyid Halil bin es-Seyyide Gülistan bint-i es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Ramazan fî defter-i Şerif Efendi fî Cemâziyelevvel sene [10]43
70	GİRESUN	99/87a	Es-Seyyid Halil bin li's-Seyyid Şükrullah bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Yahya Efendi bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Halil fî defter-i Gubari Efendi fî Receb sene [10]40
71	GİRESUN	99/87b	Es-Seyyid Davud bin li's-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Tayyib bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyide Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i amm-i ebîhî es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Yakub fî defter-i Şerif Efendi fî Zilkade sene 39
72	GİRESUN	99/88a	Es-Seyyid Resul Halife el-Müezzın bin li's-Şerif Ahmed bin es-Seyyide Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i ammihi es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyide Gülşah fî defter-i Şerif Efendi fî Şevval sene 39
73	GİRESUN	99/89b	Es-Seyyid Süleyman es-sâkin bi-Kozluvî bin li's-Seyyid Sadi bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i ammihi es-Seyyid Davud bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yakub fî defter-i sâhibi'd-defter fî Cemâziyelâhire sene 43
74	GİRESUN	99/92a	Es-Seyyid Ali bin li's-Seyyid Kemal bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i ibn-i ah-i ceddihî es-Seyyid Yahya bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Hibetullah el-mezbûr fî defter-i Gubari Efendi fî Zilkade sene [10]39
75	GİRESUN	99/92a	Es-Seyyid Osman bin li's-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Ramazan bin eş-Şerife Cennet bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyide Cennet fî defter-i es-Seyyid Ali Efendi fî Zilkade sene [10]39
76	GİRESUN	99/92a	Es-Seyyid Osman bin li's-Seyyid Seydi bin es-Seyyide Zülfi bint-i es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Abdülmelik el-Giresunî el-Hamidî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ebîhî fî defter-i Malulzâde fî Zilhicce sene [10]39
77	GİRESUN	99/93a	Es-Seyyid Osman bin li's-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid[e] İzacâ bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i cedd-i ebîhî fî defter-i Muhterem Efendi fî Cemâziyelevvel sene [10]40
78	GİRESUN	99/94b	Es-Seyyid İsa es-sâkin bi-medine-i Sivas bin li's-Şerife Fatma bint-i es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyide Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i amm-i ümmihî es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyide Gülşah fî defter-i Şerif Efendi fî Safer sene [10]42
79	GİRESUN	99/94b	Es-Seyyid Ömer es-sâkin bi-Giresun bin li's-Seyyid el-Hâc Hasan bin es-Seyyide Mercan bint-i es-Seyyid Çırak bin es-Seyyid Musa el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i cedd-i ebîhî fî defter-i Muhterem Efendi fî Rebülevvel sene [10]43

80	GİRESUN	99/95a	Es-Seyyid Fethullah Çelebi bin li's-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Tayyib bin es-Seyyid Abdülaziz bin es-Seyyid Uzun Zekeriya el-Yağmurci el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i ammihî es-Seyyid Ömer bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Tayyib fî defter-i Şerif Efendi fî Şevval sene [10]39
81	GİRESUN	99/97b	Es-Seyyid Mehmed bin li's-Şerif Himmet bin es-Seyyide Züleyha bint-i es-Seyyid Durak bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i hâl-i ümmihî es-Seyyid Kasım bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Durak fî defter-i Şerif Efendi fî Şevval sene [10]39
82	GİRESUN	99/97b	Es-Seyyid Mehmed bin li's-Seyyid Memi bin es-Seyyide Ünzile bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i ibn-i hâlihî-et ebîhî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Süleyman bin es-Seyyid[e] Kutlu bint-i es-Seyyid Yusuf fî defter-i Gubari Efendi fî Şevval sene [10]39
83	GİRESUN	99/98a	Es-Seyyid Mustafa bin li's-Seyyid Ali bin es-Seyyid Meryem bint-i es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Ahmed fî defter-i Yahya Efendi fî Zilkade sene [10]39
84	GİRESUN	99/98a	Es-Seyyid Mehmed bin li's-Seyyid Yusuf bin eş-Şerife Fatma bint-i es-Seyyid Yakub bin es-Seyyide Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ah-i ceddetihi es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Yakub fî defter-i Şerif Efendi fî Zilkade sene [10]39
85	GİRESUN	99/98a	Es-Seyyid Mehmed bin li's-Seyyid Hayran bin es-Seyyid İsmail bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Ahmed fî defter-i Yahya Efendi fî Zilkade sene [10]39
86	GİRESUN	99/98b	Es-Seyyid Mustafa bin li's-Seyyid Hasan bin es-Seyyide Fatma bint-i es-Seyyid Çırak bin es-Seyyid Musa el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i cedd-i ebîhî fî defter-i Muhterem Efendi fî Muharrem sene [10]40
87	GİRESUN	99/101a	Es-Seyyid Mehmed es-sâkin bi-Giresun bin li's-Şerife Şirin bint-i eş-Şerife Reyhan bint-i es-Seyyid Yakub bin es-Seyyide Meryem bint-i es-Seyyid Yusuf ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i hâl-i ümmihî es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Yakub fî defter-i Şerif Efendi fî Rebîülevvel sene [10]42
88	GİRESUN	99/101b	Es-Seyyid Mahmud es-sâkin bi-Karahisarşın bin li's-Seyyid Ali bin es-Seyyide Fetahna bint-i es-Seyyid Kırmeddin bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu şerâfet-i ibn-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyide Fetahna fî defter-i Şerif Efendi fî Rebîülevvel sene [10]43
89	GİRESUN	99/101b	Es-Seyyid Mahmud es-sâkin bi-Giresun bin li's-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mansur bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yusuf ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mansur fî defter-i Şerif Efendi fî Cemâziyelevvel sene [10]43
90	GİRESUN	99/102b	Es-Seyyid Himmet bin li's-Şerif Mehmed bin es-Seyyide Ayine bint-i es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû sübûtu siyâdet-i ibn-i ibn-i şefik-i ceddetihi es-Seyyid Kasım bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Durak bin es-Seyyid Kasım fî Şerif Efendi fî Şevval sene [10]39
91	GİRESUN	99/103b	Es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû vücûdu ism-i ahîhî es-Seyyid Ali min defter-i es-Seyyid Ali Efendi fî Şaban sene 1047
92	GİRESUN	99/104a	Es-Seyyid Ahmed bin li's-Şerife Hatice bint-i eş-Şeyh es-Seyyid Keramet bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü hâlihî Mevlana eş-Şeyh es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Keramet min es-Seyyid Ali Efendi fî Rebîülâhir sene 1050

93	GİRESUN	99/104b	Es-Seyyid Ebubekir bin li's-Seyyid Hacı Mahmud bin es-Seyyid Aydın bin eş-Şerife Kutlu bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Süleyman bin eş-Şerife Kutlu min Gubari Efendi fî Şaban sene 1053
94	GİRESUN	99/105a	Es-Seyyid İbrahim Çelebi es-sâkin bi-Güzelhisar bin li's-Seyyid bin li's-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Nefise bint-i es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i ammihi es-Seyyid İsmail bin es-Seyyid Hüseyin bin eş-Şerife Nefise min Allame Efendi fî Zilkade sene 1053
95	GİRESUN	99/106b	Es-Seyyid Hasan bin li's-Seyyid Mahmud bin es-Seyyide Saliha bint-i es-Seyyid Durak bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Kasım bin es-Seyyid Yakub bin es-Seyyid Durak min Şerif Efendi fî Cemâziyelevvel sene 1051
96	GİRESUN	99/107a	Es-Seyyid Hüseyin bin li's-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hasan bin eş-Şerife Karaca Hatun bint-i es-Seyyid Aziz bin es-Seyyid Zekeriya el-Yağmurcuvi el-Giresunî ve mebnâhû ibn-i ibn-i hâl-i ceddihî es-Seyyid Ömer bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Tayyib bin es-Seyyid Aziz min Şerif Efendi fî Şevval sene 1053
97	GİRESUN	99/107a	Es-Seyyid Hüseyin bin li's-Seyyid Mustafa bin eş-Şerife Meşin bint-i es-Seyyid Mentşe bin es-Seyyid Musa el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i ibn-i bint-i amm-i ceddetihi es-Seyyid Ömer es-sâkin bi-Giresun bin es-Seyyid el-Hâc Hüseyin bin es-Seyyide Mercan bint-i es-Seyyid Çubuk bin es-Seyyid Musa min Allame Efendi fî Receb sene 1054
98	GİRESUN	99/107a	Es-Seyyid Hüseyin bin li's-Seyyide Eslime bint-i Şükrullah bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü hâlihî es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Şükrullah min Allame Efendi fî Receb sene 1055
99	GİRESUN	99/107a	Es-Seyyid Hasan es-sâkin bi-Şınkarahisar bin li's-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid[e] Meryem bint-i es-Seyyid ? bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i hâl-i ebîhî es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Eyüb bin es-Seyyid Ali min Allame Efendi fî Cemâziyelevvel
100	GİRESUN	99/109b	Es-Seyyid Şeyh Bulduk el-muvattın fî Kenah bin li's-Seyyid Ebubekir bin es-Seyyide Ayşe bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü cedd-i ebîhî min Muhterem Efendi fî Cemâziyelâhire sene 1051
101	GİRESUN	99/110b	Es-Seyyid Ali bin li's-Seyyide Fatma bint-i es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyide Habib bint-i es-Seyyid Yusuf bin es-Seyyid Mehmed el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i hâlihî es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Ramazan min Allame Efendi fî Cemâziyelevvel sene 1050
102	GİRESUN	99/111a	Es-Seyyid Osman bin li's-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Seydi el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i amm-i ebîhî es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Murad bin es-Seyyid Mahmud min Mirzâ Mahdum fî Receb sene 1051
103	GİRESUN	99/111a	Es-Seyyid Ali bin li's-Seyyide Ayşe bint-i es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyid Himmet el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü hâlihî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Hüseyin min es-Seyyid Ali Efendi fî Şevval sene 1052
104	GİRESUN	99/113a	Es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Ayşe bint-i es-Seyyid Receb bin eş-Şerife Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû vücûdu ism-i ah-i ceddihî es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Gülşah min Mehmed

105	GİRESUN	99/119b	Es-Seyyid Osman bin li-Şerife Hatice bint-i es-Seyyide Nefise bint-i es-Seyyid Ramazan ve mebnâhû hüccetü ibn-i ibn-i bint-i hâl-i ümmihî es-Seyyid el-Hâc Mehmed el-Giresunî bin es-Seyyid İbrahim bin eş-Şerife Fetahna bint-i es-Seyyid Kiramüddin bin es-Seyyid Ramazan min Şerif Efendi fî Cemâziyelâhire sene 1058
106	GİRESUN	99/120a	Es-Seyyid Mustafa bin li-Şerife Teslime bint-i es-Seyyid Himmet bin es-Seyyide Gülşah bint-i es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû ibn-i bint-i amm-i ümmihî es-Seyyid Mehmed bin eş-Şerife Ayşe bint-i es-Seyyid Receb bin eş-Şerife Gülşah min Ankaravî fî Rebülevvel sene 1058
107	GİRESUN	99/120b	Es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Sadi bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ibn-i ibn-i ah-i ceddihî es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Kemal bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hibetullah min Allame Efendi fî Rebülevvel sene 1059
108	GİRESUN	99/120b	Es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Hüseyin bin eş-Şerife Gülşah bint-i es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Himmet el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü ah-i ceddihî es-Seyyid Mustafa bin es-Seyyid Hüseyin el-mezbûr min es-Seyyid Ali Efendi fî Receb sene 1059
109	GİRESUN	99/122a	Es-Seyyid el-Hâc Mahmud bin es-Seyyid Ali bin eş-Şerife Ayşe bint-i es-Seyyid Eyüb bin es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Yusuf el-Giresunî ve mebnâhû hüccetü hâl-i ebihî Hüseyin bin es-Seyyid Eyüb el-mezbûr min Allame Efendi fî Cemâziyelâhire sene 1087

EK-2: Nakîbü'l-Eşrâf Hocasâde Seyyid Osman Efendi (ö. 1112/1700), 1106/1694–95 zamanında Giresun kazasında siyâdet teftişi esnasında Seyyidliğini siyâdet hücceti ile ispatlayanların listesi¹¹³

Teftiş esnasında seyidler önceki Nakîbü'l-Eşrâflardan aldıkları siyâdet hüccetlerini göstererek seyidliklerini ispatlamışlardır.

Kaza-i Giresun

Hüccet-i bâ-imzâ-i Nefeszâde Efendi Der-dest-i sâhibü'l-hücce es-Seyyid Ebubekir bin es-Seyyid Osman bin es-Seyyid Süleyman ah-i es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Yusuf, oğulları Mehmed ve Mustafa ve Osman ve Süleyman Sulbî	Hüccet-i bâ-imzâ-i Allâme Efendi Der-dest-i Yusuf Ağa bin sâhibü'l-hücce es-Seyyid Mahmud bin es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Mansur li-ebeveyn karındaşları Ali ve Ahmed ve Mehmed
Hüccet-i bâ-imzâ-i Allâme Efendi Der-dest-i es-Seyyid Süleyman bin eş-Şerife Gülsüm bin sâhibü'l-hücce es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Şükrullah bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Halil bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî 27 Receb sene 1040 Mezbûrun oğulları Hüseyin ve Ali ve kızları Fatma ve Halime ve erkarındaşları İbrahim ve Halil ve Mehmed ve kız karındaşları Şerife Vefa ve Şerife Nisa	Hüccet-i bâ-imzâ-i merhûm Allâme Der-dest-i es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Hasan ah-i sâhibü'l-hücce es-Seyyid Ali bin es-Seyyid Kemal bin es-Seyyid Mehmed bin es-Seyyid Himmetullah bin es-Seyyid Kasım el-Giresunî 23 Zilkadeti'ş-şerife sene 1039 Mezbûr Mehmed'in er karındaşı Ahmed ve merhûm karındaş İsmail'in oğlu Ali ve karındaşı Saliha

113 MŞH., *Nakîbü'l-Eşrâf Defterleri*, Genel nr. 92, Özel nr. 25, s. 118b.

Hüccet-i bâ-imzai'l-Fakîr min mahalle-i Hacı Hüseyin Es-Seyyid Sıyâmi bin es-Seyyid el-Hâc Mustafa el-Hâc Sıyâmi bin es-Seyyid İsa bin es-Seyyid Hibetullah bin es-Seyyid Mustafa 2 Receb sene 1070 Mezbûrun oğulları Hüseyin ve Mustafa ve erkarındaşları Seyyid Mehmed ve Seyyid İsa ve mezbûr Mehmed'in oğulları Mustafa ve İsmail ve kızı Fatma ve Emine ve merkûm İsa'nın kızı Şerife Nisa	Hüccet-i bâ-imza-i merhûm Ankaravî Der-dest-i es-Seyyid Ahmed bin es-Seyyid Hasan ah-i sâhibü'l-hücce es-Seyyid Ali bin es-Seyyide Ayşe bint-i es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid İbrahim bin es-Seyyid Himmet bin es-Seyyid Hüseyin bin es-Seyyid Himmet el-Giresûnî Fî gurre-i Şevval sene 1052 Mezbûr Ahmed'in oğlu Mehmed ve kızları Ayşe olmak üzere
Hüccet-i bâ-imza-i Merhûm Koca Efendi Der-dest-i es-Seyyid Ömer bin eş-Şerife Nisa bint-i sâhibü'l-hücce eş-Şerif Ahmed bin eş-Şerife Hatice bint-i eş-Şeyh Keramet bin es-Seyyid Ramazan bin es-Seyyid Kasım el-Giresûnî Gurre-i Rebûlâhir sene 1050 Mezbûr es-Seyyid Ömer'in oğulları Mehmed ve Ahmed ve kızları Şerife Havva ve Zeyneb ve erkarındaşı Yusuf ve kız karındaşı Şerife Esmâ merbûr Yusuf'un oğlu Ahmed ve merhûm kız karındaşı Şerife?oğlu Ali'dir.	

EK-3: Tablodaki Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlarının atama bilgileri şu şekildedir:

Trabzon Vilâyeti¹¹⁴

Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamlığı 15 Cemâziye'l-evvel sene 1301 târîhinden itibaren es-Seyyid Mahmud İmâdüddin Efendi uhdesine tevcih buyurulmuştur. (4. Rütbeden Mecidi Nişânı)

Mûmâ-ileyh Mahmud İmadüddin Efendi 8 Receb sene 1319 târîhinden itibaren ibkâ buyurulmuştur.

Mûmâ-ileyh Mahmud İmâdüddin Efendi'nin vukû'-ı vefâtına mebnî yerine vilâyet-i mezkûreden vârid olan mazbata mücebince vilâyet-i mezkûre Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığına mûmâ-ileyhin mahdûmu Hasan Zeyneddin Efendi fî 21 Rebî'ü'l-evvel sene 1329 târîhinden itibaren uhde-i şerîfelerine ihâle kılınmıştır.”

Trabzon Vilâyeti Giresun Kazâsı¹¹⁵

“Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı 22 Zilhicce sene 1304 târîhnden itibaren Müftü-zâde Müderrisî'n'den Mehmed Nuri Efendi uhdesine tevcih buyurulmuştur.

Mûmâ-ileyh Mehmed Nuri Efendi'nin harekât-ı nâ-becâsından[uygunsuz, münasebetsiz] dolayı azliyle yerine 15 Rebî'ü'l-evvel sene 1327 târîhinden itibaren Seyyid Hafız Ali Efendi tayin buyurulmuştur.”

Trabzon Vilâyeti'nde Gümüşhane Sancağı¹¹⁶

Nakîbü'l-eşrâf Kaymakamlığı 26 Safer sene 1308 târîhinden itibaren Sadullah Fehmi Efendi uhdesine ibkâen mutasarrıflığının iş'ârı üzerine tevcih buyurulmuştur.

114 MŞH., I. Bölüm 103, s. 183.

115 MŞH., I. Bölüm 103, s. 238.

116 MŞH., I. Bölüm 103, s. 234m.

Mûmâ-ileyh Sadullah Efendi'nin vukû'-ı vefâtına mebnî yerine müteveffâ-yı mûmâ-ileyhin kebîr mahdûmu Hüseyin Hüsnü Efendi'nin tayini livâ-i mezkûr meclis idâresinden bâ-mazbata iş'âr kılındığından ve bu sûret vilâyetce de tasvîb edildiğinden bi'l-bahs icrâ-yı îcâbı Trabzon Vilâyet Meclis İdâresi'nden cevâben vârid olan mazbatada inhâ olunmaktan nâşî 23 Şa'ban sene 1310 târîhinden itibaren tayin buyurulmuştur.

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkire tesyâr kılınan Trabzon Vilâyeti'nin tahrîrât-ı cevâbiyesiyle evrâk-ı tahkîkiye münderecâtına nazaran mûmâ-ileyh Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hizmet-i mezkûrede ibkâsı gayr-ı câiz görülmesine mebnî 21 Cemâziye'l-âhir sene 1314 târîhinde azl edildiği vilâyet-i mezkûreye bâ-tahrîrât iş'âr olunmuştur. Münhal olan nikâbet-i mezkûre kaymakamlığına mûmâ-ileyh Hüseyin Hüsnü Efendi'nin birâderi Ali Rıza Efendi'nin hüsn-i hâline mebnî intihâb olunduğuna dâir livâ-i mezkûr meclis idâresinden mürsel mazbatanın leffiyle icrâ-yı îcâbı Trabzon Vilâyeti'nden bâ-tahrîrât-ı cevâbiye inhâ olunmaktan nâşî 5 Muharrem sene 1315 târîhinden itibaren mûmâ-ileyh Ali Rıza Efendi uhdesine tefvîz kılınmıştır.

Mûmâ-ileyhin zât-ı şevket-semât hazret-i hilâfet-penâhîye ve devlet-i aliyyellerine sâdikâne ve müstakîmâne îfâ-yı hizmet edeceğine ve mugâyir-i adâlet harekâta bulunmayacağına dâir ale'l-usûl tahlîfinin icrâsı Trabzon vilâyetine bâ-tahrîrât inhâ edilmiştir. Mûmâ-ileyhin tatbîk mührü vilâyet-i müşârün-ileyhânın 24 Safer sene 1315 târîh ve 96 numaralı tahrîrâtıyla gelerek zarf-ı mahsûsundadır.”

DEĞİŞİME VE TALANA KURBAN EDİLMİŞ BİR GELENEK MUVAKKİTHANELER; BİR MİRAS TRABZON ÇARŞI CAMİİ MUVAKKİTHÂNESİ

Mustafa GÜLER*

Giriş

İslam'da Vakte Bağlı İbadetler ve Vaktin Sağlıklı Tespiti Meselesi

İslam'ın beş temel şartından dördü bünyesinde vakit şartı taşıyan ibadetlerdir. Bu dört farzdan Namaz ile Oruc'un günlük periyodu ve Zekât'ın yıllık olarak tespiti güneş ile, Hacc'ın ve Ramazan Orucu'nun farziyet vakti ise ay ile alakalıdır. Bu bakımdan hem günlük beş vakit namazın vakitlerinin tespiti ile iki bayram namazının doğru zamanda kılınması güneşin günlük hareketlerine göre tespit edilmektedir. Bizim toplumumuzda Ramazan Ayı'nda verilmesi yaygınlık kazansa da zekâtın tespiti için de üzerinden yıl geçmesi şartındaki yıl, genelde şemsî yıl olarak kabul edilmiştir.

Bu genel ifadelerden başka farz orucun tutulma dönemi olan Ramazan Ayı'nın tespitinde ayın yıllık hareketleri , günlük zaman tespitinde güneşin günlük doğup batması esas alınmıştır. Hacda ise mevsim aya göre, en temel farzı olan Vakfe'nin zaman aralığı ise güneşe göre tespit edilmiştir. Farz ibadetlerden başka aynı ibadetlerin nafilelerinin bazılarında zaman şartı aranmış (teheccüd namazı gibi), bazıları ise mutlak ibadet olarak (sadaka vermek, umre gibi) kabul edilmiştir.

İbadetler ve zaman ilişkisi bu derece mühim olduğundan örneğin orucun vaktine dair Kur'an-ı Kerimde zikredilen ayetlerin detayındaki *oruç sayılı günlerdir ifadesi*¹ ile bir sonraki ayette²Ramazan ayının tahsisi ile günlük vakti tespit eden ayet³ meselenin ehemmiyetini anlatmaya yeterli misaldir. Tüm bunlar, Müslümanların ibadetlerin vakitleri ve bu vakitlerin sağlıklı tespiti hususunda konuya hassasiyetle eğilmeleri gerektiğine işaret etmektedir. Bunca astronomik ilerlemeye, güneş ile ayı engelsiz takip edebilme başarılarına rağmen halen Ramazan orucunda ve her iki bayramda sağlıklı vakit tartışmalarının devam etmesi meselenin ehemmiyetinin yaşayan yönüdür.

* Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, mustafaguler4308@gmail.com

1 Bakara Suresi, ayet, 184: *Oruç, sayılı günlerdir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fide verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fideyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.*

2 Bakara Suresi, ayet, 185 “*Kim Ramazan ayına ulaşırsa oruç tutsun*”.

3 Bakara Suresi, ayet, 125.

İşte bu ehemmiyetten dolayı İslam Tarihi'nin ilk dönemlerinden itibaren *İlm-i Mikat* gelişmeye başlamış, bu işle uğraşana Arapça vakti kökünden müştak *muvaqqit*, mekâna ise *muvaqqithane* denilmiştir⁴.

1-İslam Toplumlarında Muvakkithanelerin Mantığı

Saatlerin ve astronomik hesapların yaygınlaşmasından evvel toplumların vakitlerin tespiti için kullandıkları yöntemler çeşitlilik arz ediyordu. Kırsal bölgelerde insanlar daha çok tecrübî bir vakit mantığına sahip idiler. Yani mevsimin ve güneşin durumuna göre gündüz vakitlerini, yine güneşin doğuşu ve batışına göre gece vakitlerini tespit ediyorlardı. Yıllık vakit tayinlerinde ise yine güneşin ve ayın hareketleri esas alınıyordu.

İslam Şehirlerinin büyümesi ve nüfuslarının artması, aynı zaman insanların klasik zaman tespitini geri plana alması ile yerleşim yerlerinde hem günlük beş vakit namazın tespiti hem de ramazan ve hac mevsiminin doğru tespit edilerek topluma duyurulması ehemmiyet kazanmaya başlamıştır. Bu maksatla Emeviler döneminde itibaren öncelikle namaz vakitlerinin sağlıklı tespiti için merkezi camilerin yanına değişik mimari tarzlarda muvaqqithaneler yapılmaya başlanmıştır⁵. Sonraki dönemlerde müstakil binalar veya güneş saatleri ve gölge ölçüm direkleri şeklinde çeşitlenen muvaqqithaneler Osmanlı Devletine ilk olarak Fatih Sultan Mehmed döneminde Fatih Külliyesi ile girmiştir.

Muvaqqithanelerin vazgeçilmez unsurlarından biri de haliyle *vakitçi* idi. Dönemine göre ay ve güneşin hareketlerini bilen, aynı zamanda mevsimsel olarak onların bulunulan yerleşim yerinde hareketleri hususunda tecrübeli olan, nücüm ve matematik bilenler arasından seçilen vakitçilerden en mühim beklenti ibadet vakitlerinin doğru tayini idi.

Osmanlı dönemindeki muvaqqithaneler ve görevlilerinin finansmanı bağlı buldukları vakıf tarafından karşılanırdı. Umumiyetle kadılığın bulunduğu yerleşim yerlerinde bir muvaqqithane en azından güneş saati veya benzeri bir ölçüm birimi bulunmasına dikkat edilmiştir. Şehirlerde ise daha çok merkez camilerin yanında veya merkezi konumdaki camilerin bir köşesine inşa edilmişlerdir.

Muvaqqithanelerde ayın zamanda muvaqqitlik eğitimi de yapılırdı⁶. Osmanlı klasik döneminde yani saatlerin yaygınlaşmaya başlamasından evvel klasik nücûmiye aletleri kullanılırdı⁷.

Bu tebliğin konusu olan Trabzon Çarşı Camii Muvakkithanesi'nin ikinci banisi Sultan Abdülmecid'in mekanik saatlerin kullanılmaya başladığı yüzyılda muvaqqithanelere bu derece önem vermesi oldukça dikkate değerdir. Çünkü mekanik saatlerin yaygınlaşmasından sonra yavaş yavaş eski usuller terk edilip bu mekânlarda bulunanların görevi sadece vakitlerin duyurulmasından ibaret kalmıştır.

Bu hakikate rağmen Sultan, bugün ele alacağımız Trabzon'daki ile birlikte Taif, İstanbul ve Sakız adasında nadide muvaqqithaneler inşa ettirmiş ve müessesenin işler kalmasına mühim bir katkı sağlamıştır. Bu girişimin temelinde kanaatimizce saatlerin devlet kademelerinde ve ibadet mahallerinde yaygınlaşmasına rağmen halkın arasında revaç bulamamasından olabilir. Bu girişten sonra Sultan Abdülmecid'in muvaqqithanesinin zikrine geçebiliriz:

4 M. Kamil Yaşaroğlu, "Vakit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, cilt 42, (İstanbul 2012), s. 491.

5 Salim Aydın, "Muvakkithane", *DİA*, cilt 31, İstanbul 2006, s. 413.

6 Tülay Zorlu, "Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri" *Belleten*, Cilt LXXVIII, Aralık 2014, sayı 283 (Ankara 2014), s. 910.

7 Konu ile alakalı bkz: Süheyl Ünver "Muvakkithaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), s. 217-257.

2-Trabzon Çarşı Camii ve Muvakkithanesi:

a-Camiinin Tarihi

Halen Çarşı Camii olarak bilinen ibadethane, ilk olarak XVI. Asırda Yavuz Sultan Selim dönemi ümerasından Hoca Kasım tarafından kendi adıyla inşa edilmiş ve yine bu kişinin vakıfları tarafından ihtiyaçları karşılanmıştır⁸. Camii yapıldığında etrafında yerleşim bulunmazken hem bedestene yakınlığı hem de ticaret yolunun üstünde olması gibi nedenlerle çevresi zamanla iskân mahalleri ve ticarethaneler ile zenginleşmiştir⁹. Hoca Kasım Mescidi başlangıçta küçük bir ibadet hane iken hem etrafının gelişmesi, hem de Osmanlı şehirlerindeki diğer mescitlere minber eklenerek Cuma Camii yapılması âdetinin yaygınlaştığı XVIII. yüzyılın ortalarında camiye tahvil edilmiştir¹⁰. İnşası itibarıyla ahşaptan yapılan mescid, XIX. yüzyıl başlarında yanmış, 1839'da dönemin Trabzon Valisi Haydarizade (Hazinedarzade) Osman Paşa¹¹ tarafından yeniden taştan inşa edilerek Çarşı Camii adını almış olup halen varlığını muhafaza etmektedir¹².

b-Muvakkithane

Mevcut kayıt ve envanterde 1848 yılına Trabzon Çarşı camiinin batısında ve bugünkü şadırvanın bulunduğu yerde¹³ Sultan Abdülmecid tarafından yaptırıldığı vaki olan muvakkithane¹⁴, dönemin mimari tarzına uygun olarak kargir malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Ancak bu biline rağmen vakfiyede geçen *müceddeden bina ve inşasına muvaffak olduğum*¹⁵ ifadesi daha evvelden burada bir muvakkithanenin olduğu açık şekilde ifade etmektedir. Yukarıda bahsettiğimiz üzere eski mescidin yanında bir muvakkithane de bulunduğunu buranın da mescid ile birlikte yandığını kabul ediyoruz.

Camiinin inşasından sonra burada daha evvelden bir muvakkithane olduğunu bilen ve ona ihtiyaç duyan bedesten ve mahalle halkı validen yeni bir muvakkithane yapılmasını talep etmiştir. Talebi haklı bulan dönemin valisi 3 Muharrem 1264/11 Aralık 1847 tarihinde evkaf hazinesine meseleyi iletmış¹⁶, ancak muhtemelen buradan tedarik bulunamadığından Sultan Abdülmecid, vakfiyesinden ayırdığı paralar ile bir iki ayda yeniden inşa edilmiştir. Muvakkithanenin adı eskiden olduğu gibi yanında bulunduğu camiinin adı Çarşı Camii Muvakkithanesi olarak kabul edilmiştir. İnşaatın bitmesinden sonra Trabzon Valisi 27 Cemaziyelahir 1264/ 31 Mayıs 1848 tarihinde iki adet saat istemiş ve bu talep kabul edilmiştir¹⁷. Vakfiyede hediye edilen üç büyük saat ibaresinden muvakkithaneye iki değil üç adet hem de büyük saatin gönderildiği anlaşılmaktadır¹⁸.

Mekân, Sultan tarafından inşa edildiği ve vakfiyesinden bizzat üç adet saat alınarak hediye edildiğinden hususiyle saatlere bakmak üzere bölgede saatçilik yapan Şirin oğlu

8 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri, Nu: 387, s.716.

9 Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*, (Çev. Demet ve Hath Lowry), (İstanbul 2005), s. 75-76; Melek Öksüz, *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara 2004), s. 93.

10 Bu uygulama III. Ahmed döneminde Darussaade Ağası Beşir Ağa öncülüğünde başlamış, sonraki dönemlerde İstanbul başta olmak üzere tüm Anadolu şehir ve kasabalarındaki mescitlere minber eklenerek camiye çevrilmiştir.

11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, Cilt II, (Haz. Ali aktan Vd), (İstanbul 1996), s. 519.

12 Mahallenin adı Cumhuriyetten sonra Cumhuriyet Mahallesi olmuştur. Hüseyin Albayrak, *Fetihden Kanuniye Trabzon*, (Trabzon 1999), s. 231.

13 Bkz. Resim 2

14 <http://www.akademiktarih.com/ardeoloji-anabilim-dal-/75-osmanlihir-tarihi-erine-yap-llar-/189-trabzonda-osmanli-eserler.html>

15 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Nu: 1419, kasa 50, 136. Poz.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 87/2475 3 Muharrem 1264 tarihli.

17 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), 131/87.

18 Vakfiye 136. Poz.

Mihayil'in bu görevi üstlenmesi düşünülmüş, mesele Sultan'a arz edildikten sonra atama gerçekleşmiştir (19 Şaban 1265/10 Haziran 1849)¹⁹.

Muvakkithane inşa edilip saatleri yerlerine konulduktan sonra yani 1265 senesi martından itibaren (Mart 1849) Kurtin oğlu Mehmet Efendi muvakkit tayin edilmiş, kendisine 250 kuruş aylık maaş bağlanmıştır²⁰.

Muvakkithanenin bakım ve onarımı saatlerin tamiri ve benzeri işleri yürütmesi için Mehmed Efendi 150 kuruş maaş ile nazır tayin edilmiştir²¹.

3-Muvakkithanenin Yok Oluşa Gidişi ve Yazışmalar

Faaliyete geçtiği 1849 yılından itibaren vazifesini ifa eden muvakkithane Sultan Abdülmecid vakıfları tarafından işletildiğinden gerek onun döneminde gerekse Sultan Abdülaziz döneminde de korunmuş ve faal olmasına itina göstermiştir. Ne var ki 1876 Osmanlı Rus savaşı sonrasında Kafkaslardan Anadolu'ya yaşanan hızlı güç dalgası sonucunda şehrin nüfusu artmaya ve bilhassa eski şehir dokusu içinde bulunan ve rantı kıymetli olan bir kısım tarihi mekânlar yapılaşmaya kurban edilmiştir.

Meselenin daha hazin yönü ise 1298/1880-1881 yılında dükkân genişletme maksadıyla yıkılan muvakkithanenin ihya ve inşasına dair davalar akim kalmış daha sonraları bu çevredeki tarihi eserler üzerindeki ranta dayalı yıkımlar devam etmiştir.

a-Muvakkithanenin Yıkılması

Gerçek adıyla Sultan Abdülmecid'in Trabzon Muvakkithanesi, bilinen adıyla Çarşı Camii Muvakkithanesi Hicri 1297 veya 1298 yıllarında *belgelerdeki ifadesi ile* dönemin Belediye başkanı Hacı Kadı Oğlu Mustafa Efendi tarafından yıkılarak arsasını anılan kişinin mağazasına katılmıştır²². Hicri 1311/1893 tarihli belgelere bu şekilde yansıyan durum ile alakalı dönemin Belediye riyaseti kayıtları uyuşmamaktadır. Çünkü anılan tarihlerde Belediye Başkanı Mustafa Efendi değil Ali Rıza Efendi'dir. Doğru olanı ise Mustafa Efendinin ilk sıradaki Belediye Meclisi üyesi olmasıdır²³.

Aslında Mustafa Efendi'ye bu yıkım sebebiyle dava açılmış, gerekli tahkikat yapılmış ancak dava mürur-i zamana uğradığından muvakkithane yeniden yapılamamıştır. Davanın mürur-i zamana uğraması ve müspet neticelenememesinin temelinde Mustafa Efendi'nin Belediye Meclisi üyesi olması ve bu konuda yanına aynı mevkide bulunan Arif Ağa'yı alması vardır. Arif Ağa²⁴ ve Mustafa Efendi buldukları mevkiinin de verdiği güç ve ellerindeki mali imkânlar ile muhtarları kendi lehlerinde şahitlik yapmaya ikna etmişlerdir²⁵.

b-Kanuni Çeşmesi ile Camii Şadırvanını Yıkılması

Yıkılan Muvakkithanenin hem Trabzon valiliğinde hem de İstanbul'daki ilgili birimlerde yeniden gündeme gelmesi ve bu tebliğe konu olması 1311/1893 tarihinden bir süre evvel aynı Mustafa Efendi'nin yine aynı aymazlıkla bu defa Kanuni Sultan Süleyman çeşmesi ile camii şadırvanını yıkması ile olmuştur. Mustafa Efendi bu yıkımda insafsız davranarak sadece çeşmeyi değil aynı zamanda kitabesini de parçalamıştır. Aslında Trabzon Valiliği ilk yaptığı

19 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri(MVL), 77/68.

20 Vakfiye 137. Poz.

21 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye (C.BLD), 110/5451 (15 Şevval 1266 tarihli)

22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-i Ali Evrak Odası (BEO), 32062-5.

23 1296 tarihli Trabzon Salnamesi, s. 53-54; Rasim Şimşek, *Trabzon Belediye Tarihi, I, Osmanlı Dönemi*, Trabzon1993, s. 73.

24 Arif Ağa, 1881 de Belediye Meclis üyesidir, Rasim Şimşek, *age*, s. 73.

25 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 32062-2.

tekkikatta bu yıkımın usulsüz olduğunu ve acilen aynı yerlerine yeniden yapılmasını içeren bir kararını Evkaf Nezaretine yazmış ve ihya kararı aldırılmıştır. Ancak bu karar uygulanmamıştır²⁶.

Kararın uygulanmaması üzerine Trabzon Valiliği meselenin peşine bırakmamış olayı İstanbul'daki mahkemelere taşımış, hatta bizzat Yıldız Sarayına yani Sultan Abdülhamid'e iletmiştir.

c-Muvakkithane ve Çeşmenin Yeniden İnşası

İlk hali ile musanna (dörtgen), üstü kurşunla örtülü ve kubbeli kârgir bir yapı olan muvakkithane ve çeşme dava sürecinde ancak başka bir yerde yeniden yapılmıştır²⁷.

Yapılan ilk tahkikler sonucunda dönemin Trabzon Valisi Sırrı Paşa Mustafa Efendi'nin Belediye Meclisindeki görevinden alınmasını sağlamıştır²⁸.

Vali Sırrı Paşa'nın görevinden ayrılması yerine Mehmed Kadir Bey'in²⁹ atanmasından sonra da meselenin adli ve idari makamlardaki takibi önemsenmiştir. 26 Zilhicce 1311/30 Haziran 1894 tarihinde Kadir Bey Adliye Nezareti'ne bir yazı yazarak süreci yeniden başlatmıştır³⁰. Tahkikin hızlanması ve olumlu neticelenmesi için Kadir Bey daha teferruatlı bir tahriri Sadaret'e 26 Rebiulevvel 1312/27 Eylül 1894 tarihinde iletmiştir. Bu belgede yıkılan tarihi eserle gerçek boyutları bütün sarahatiyle şöyle ortaya konulmuştur:

1-Muvakkithane

2-Çeşme

3-Şadırvanın bir kısmı

4-Camiini kible tarafındaki musalla

Aslında konunun Sadaret'e intikal ettiği gün mahkeme, yıkılan bu eserlere nedeniyle hükmünü vermiştir. Buna göre Mustafa Efendi muvakkithane, şadırvan ve musallayı yeniden yaptıracak ve ihaneti sebebiyle bu eserleri vakıflarının mütevelliliğinden çıkarılacaktır (26 Rebiulevvel 1312/27 Eylül 1894)³¹.

Valinin bu dilekçesi sadareten sonra bizzat Başkâtip tarafından Sultan Abdülhamid'e de sunulmuştur³².

Bu yazışmalar üzerine muhtemelen gelişmeden haberdar olan Mustafa Efendi adliye nezaretine savunmasını içeren telgraflar çekmiştir. 3 Temmuz 1894 tarihli telgraf hem yıkımları, hem de bizzat suçlanan kişinin kendi ifadelerini içermesi bakımından tarihçiliğin objektifliği açısından oldukça mühimdir. Ekte tam metnini sunacağımız bu telgraflara göre Mustafa Efendi kendini şöyle savunmuştur:

1. Çeşme: Zamana yenik düşen eski çeşme, belediye başmühendisin raporu doğrultusunda Belediye Meclisince yıktırılmış, 10 adım ötesine ve Camiinin kible tarafına daha gösterişlisi yapılmasına karar verilmiştir. Üstelik çeşme Kanuni Sultan Süleyman'ın değil İskender Paşa'nın eseridir³³.

26 BEO, 32062-2.

27 BEO, 32062-8.

28 BEO, 32062-2.

29 Kadir bey ile alakalı bkz: Hüseyin Albayrak, *Tarih İçinde Trabzon Valileri, 1461-2007*, (Trabzon 2008), s. 221-237.

30 BEO, 32062-1.

31 BEO, 32062-3.

32 BEO, 32062-10.

33 BEO, 32062-8.

2. Mustafa Efendi savunmasına Belediye Başkanlığı'ndan ayrıldıktan 12 sene sonra mezkûr davadan mürur-i zaman dolayısı ile yargılanmayacağını eklemiş, devamında 50 sene namusu ile iş yaptığını ve yapılanların kendine garazı olanların iddiaları olduğunu vurgulamıştır. Telgrafının sonunu “*adaletine vikaye buyurulmaklığımy feryad ile istida ve istirhama cüret eylerim*”³⁴ şeklinde bitirerek dokunaklı bir ifade tarzı kullanmıştır.

Mustafa Efendi davanın açılıp durumun hususiyle kendi aleyhine geliştiği haberini alınca 1 Ağustos 1894 tarihinde bu defa doğrudan padişaha telgraf çekmiş, aynı telgrafın birer suretini dahiliye nezaretine, evkaf nezaretine, Şura-yı devlet riyasetine ve adliye nezaretine³⁵ de iletmiştir. 22 Eylül 1894 tarihinde sadrazama³⁶ yazdığı telgrafında ise aynı savunmayı yapmıştır.

Mustafa Efendi'nin aşağıda zaman kazanmak maksadıyla yaptığı ifade edilen telgrafları kabul görmemiş, Sultan Abdülhamid 2 Rebiulahir 1312/3 Ekim 1894 tarihinde bizzat Mustafa Efendi hakkında verilen kararın ifasını ve o zamana kadar yıkılan yerler ile alakalı yazışmaların asılları ile müsveddelerini talep etmiştir³⁷.

Gerek yukarıdaki telgraflar, gerekse mahkemeden çıkan kararları temyiz edip yıkıldığı iddia edilen eserlerin yerlerinde olduğu iddiasını öne süren Mustafa Efendi'nin savunması kabul görmemiştir. Zikrettiğimiz taktığın birçok yıkımda olduğu gibi meseleyi zamana yayarak, yıkılan eserlerin para karşılığını ödemek kasdına yönelik olduğu vurgulanarak, gereğinin bir an evvel yapılması istenmiştir³⁸.

4-Osmanlı Son Dönemi ve Sonrasında Muvakkithanenin Akıbeti

Yukarıda zikrettiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre muvakkithane 1298/1880-1881 yılında Hacı Kadı oğlu Mustafa Efendi tarafından mağaza genişletmek maksadıyla yıkılmıştır. Hacı Kadı oğlu bu yıkımdan dolayı muhakeme edilmiş, ancak mürur-i zaman kaidesi ile ceza almadan kurtulmuştur.

Kanaatimizce onun bu kurtuluşunda etken amel telgrafında belirttiği üzere Camiinin batısında yeni bir muvakkithane yaptırdığı hususu olabilir. 1311/1894 yılında ise aynı şahıs Sultan Süleyman Çeşmesini de yıkıp mağazalarına katınca mesele hem evkaf mahkemesi, hem de Valilik tarafından yeniden yargıya taşınmıştır. Yapılan yargılama da Mustafa Efendi iki hususu ısrarla vurgulamıştır:

1. Mürur-i Zaman

2. Yıkılan eserlerin yerine değilse de kendince uygun olan yerlere yenisinin yapıldığı.

Yapılan tahkikat ve yargılama sonucunda Mustafa Efendinin bu yıkımı yaptığı ve yerlerin de eskilerinin andıran bir yapı yapmadığı anlaşılmış ve ceza ile muamelenin yapılması kararı çıkmıştır.

Meselenin yeniden yapılıp yapılmadığını izah etmeden evvel ilginç bir hususu daha belirtmek isteriz ki, tüm bu tartışmaların odağında ki kişi aynı zamanda Çarşı Camii Vakfının mütevellisi ve Trabzon'un bir dönem belediye meclis üyeliği yapan zattır.

Tartışmaların yaşandığı tarihten birkaç sene sonra Mustafa Efendinin bu defa Belediye başkanı olarak vazifeye getirilmesi aslında muvakkithane ve diğer eserlerin bugünkü durumunu açıklayan en mühim göstergedir³⁹.

34 BEO, 32062-8.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZJ), 29/49.

36 BEO, 32062-9.

37 BEO, 32062-11.

38 BEO, 32062-4.

39 Salnamelerde, Mustafa Efendi 1900-1902 de yılında belediye başkanı olarak kayıtlıdır. Trabzon Salnameleri 1318, s.

5-Muvakkithanenin Kitabesi Meselesi

Yıkılan ve yok edilen Muvakkithanenin kitabesi halen kırık bir halde Trabzon müzesinde sergilenmektedir⁴⁰. Ne var ki aşağıda görüleceği üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye belgeleri arasında yer alan iki adet vesika, halen sergilenen kitabeden farklıdır. 2 Şaban 1264/4 Temmuz 1848 tarihinde beşinci beytinin değiştirilmesine dair Sultan'a sunulan arıza kabul görmüş ve devamında dokuz beyitlik kitabe 8 Şaban 1264/8 Temmuz 1848 tarihinde ilgili makamlara yazılmıştır⁴¹.

Bu durumda tarihsiz olarak mermere hakk edildiği anlaşılan mevcut kitabe ile vesikada kayıtlı ve tarihli kitabenin farklılığı hususunda akla gelen ilk ihtimal, bu yazışmanın ardından kitabeye dair teklifin bir kez daha değişmiş olmasıdır. İlk defa Evkaf müfettişi Saadeddin Efendi tarafından yazılan bu beyitler sonradan değiştirilmiş olabilir. Zaten her iki kitabe metni incelendiğinde şiir tekniği açısından müzede sergilenen kitabe şiirinden daha etkileyici olduğu görülmektedir.

Aklımıza gelen son ve düşük ihtimal ise Mustafa Efendi'nin yıkımından sonra yeni bir kitabenin yazılmış olmasıdır.

Teklif edilen Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

Nasır-i ahkam-i hayru hafız-ı devran u din
Padişah-i rub-i meskun ve şehinşah-i reşid

Guh-i kemkin ve sipehr-i merkez-u çarh-i intifa'
Zıll-i yezdan ve refika-i danHan Abdülmecid

Olalı gerhane-i dünya medar-i gerdü şey
Etmedi bir saatin tazyi' o sultan-i vahid

Sarf kıldı veray-ı hayra hemanevkatını
Her mahaled eyledi bir verlü asarın bedid

Yaptı bainiha-yı İsmail Paşayı kerim
Bu muvakkithane yiez cümle ol şah-i ferid

Tarh-i matbu-u verir bi't-tabtab'a inşirah
Resm-i diltusu dile iras eder şevk-i cedit

Kurulmadan meselini arz ve sema belki dahi
Çeşm-i encüle temaşa etmedi çerh-i anid

İntiha-yı devre dek ol şah-i Yusuf-i
Ol her bir saati cilvede berc-i said

Hafaza-i tarihim seza zuyur-i kuher-i saat gibi
Pak-i güzel yaptı muvakkithane-yi Sutan Mecid

Sene 1264⁴²

126; 1319, s. 75; 1320, s. 132; Rasim Şimşek, *age*, s. 77-79.

40 Bkz. Resim 1

41 Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Belgeleri 9483/1-2.

42 İ.DH.9483/2

Sonuç

Günümüzdeki durumdan ve o dönemde yapılan tartışmalardan çıkan sonuç şudur ki, Muvakkithane ve Çeşme dükkân genişletme bahanesiyle yıkılmış ve daha basit bir şekilde ancak başka bir yere yeniden yapılmıştır. Fakat ilk çok kısa bir süre sonra belki yine aynı aymazlıkla, belki de tabii yıpranma sonucu yeniden yıkılmış ve günümüze ulaşmamıştır. Çarşı camii çevresinde yaptığımız araştırma sonucunda Hacı Kadioğlu ailesine ait bir mülk bulunmamasından hareketle bugünkü şadırvanın yerinde olan muvakkithane mahallinin açık alan olarak düzenlendiği görülmektedir. Muvakkithaneden geriye kitabesi ve sokak adı kalmıştır.

Sadece bir örnekten hareketle zaten yok olan muvakkithane geleneğinin canlı temsilcileri olan yapılar gerek Osmanlı döneminde gerekse sonrasında ya rant sevdasına, ya ilgisizliğe ve tahribe, ya da meydan, park vs. gibi alanların açılmasına kurban edilmiştir.

Çarşı Camiinin bugünkü çevre sistematığı ele alındığında yeniden inşasının zor olduğu görülmektedir. Bu durumda hem muvakkithanenin unutulmaması, hem de ne şekilde yıkıldığına dair bir ibret vesikası olması amacıyla şadırvan çevresine tamirden geçirilip muhafazalı bir şekilde ya müzede sergilenen kitabe, ya da bizim yukarıda zikrettiğimiz kitabe teklifi mermere işlenerek yerleştirilmelidir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- 1296, 1318, 1319, 1320 tarihli Trabzon Salnameleri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), 32062-1-15.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-i Ali Evrak Odası (BEO), 32062-5.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Belediye (C.BLD), 110/5451 15 şevval 1266 tarihli
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Dahiliye Belgeleri 9483/1-2.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Mesail-i Mühimme (İ.MSM), 87/2475 3 Muharrem 1264 tarihli.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Meclis-i Vala Riyaseti Belgeleri(MVL), 77/68.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubi Kalemî (A.MKT), 131/87.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri, Nu: 387, s.716.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller(Y.PRK.AZJ), 29/49.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter Nu: 1419, kasa 50, 136. Poz.

Kitap ve Makaleler

- Albayrak, Hüseyin, *Fetihten Kanuniye Trabzon*, (Trabzon 1999), s. 231.
Albayrak, Hüseyin, *Tarih İçinde Trabzon Valileri, 1461-2007*, (Trabzon 2008), s. 221
Aydüz, Salim, “Muvakkithane”, *DİA*, cilt 31, (İstanbul 2006), s. 413.
Lowry, Heath W. *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi, 1461-1583*, (Çev. Demet ve Heath Lowry), (İstanbul 2005), s. 75-76
Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, Cilt II, (Haz.Ali aktan Vd), (İstanbul 1996), s. 519.
Öksüz, Melek *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, (Ankara 2004), s. 93.
Şimşek, Rasim, *Trabzon Belediye Tarihi, I, Osmanlı Dönemi*, (Trabzon 1993), s. 73.
Ünver, Süheyl, “Muvakkithaneler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul 1994), s. 217-257.
Yaşaroğlu, M. Kamil, “Vakit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, cilt 42, (İstanbul 2012), s. 491.
Zorlu, Tülay, “Salnamelere Göre Doğu Karadeniz Bölgesi Muvakkithaneleri” *Belleten*, Cilt LXXVIII, (Aralık 2014), sayı 283, (Ankara 2014), s. 910.

İnternet

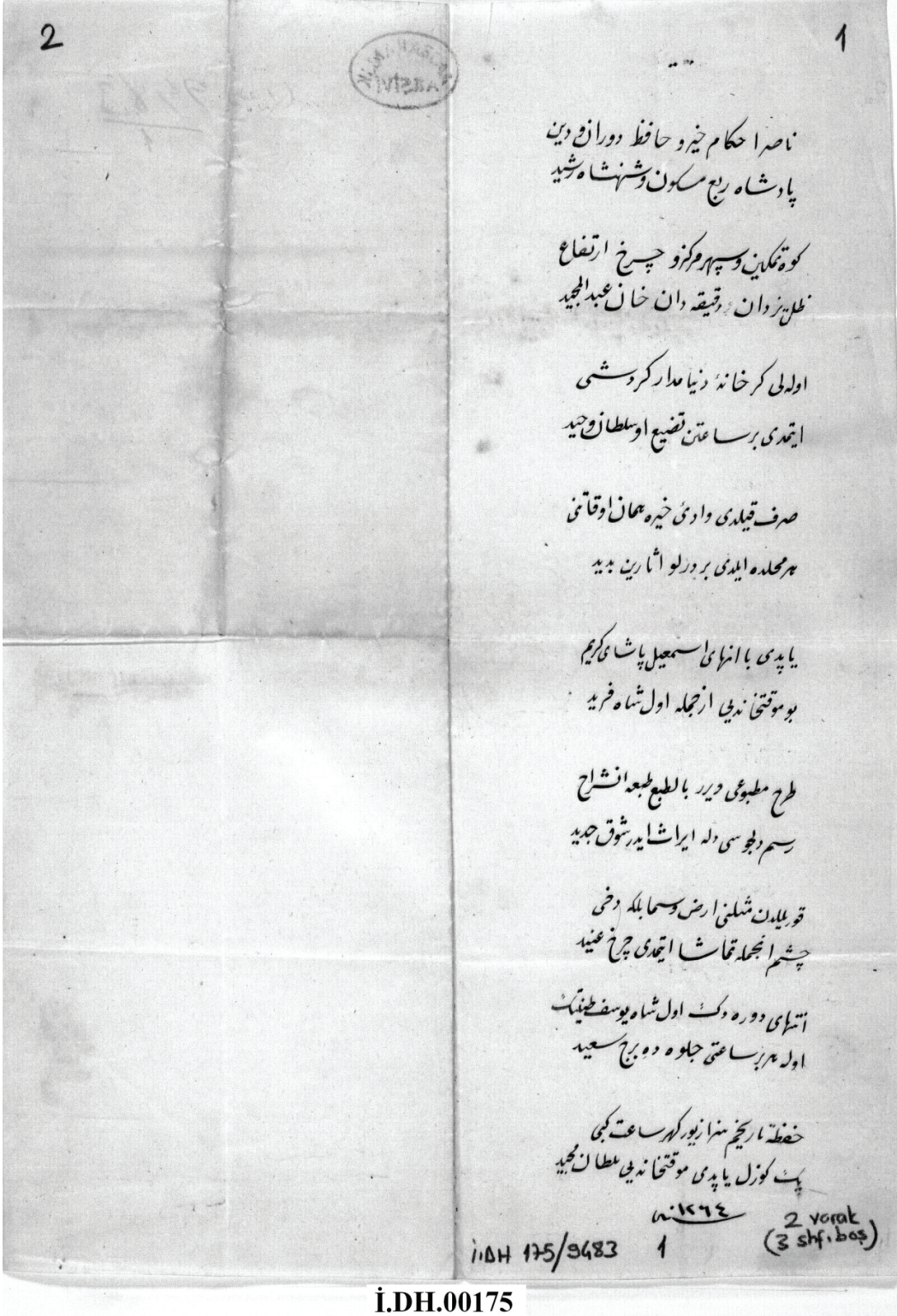
<http://www.akademiktarih.com/arkeoloji-anabilim-dal-/75-osmanlihir-tarihi-erine-yap-llar-/189-trabzonda-osmanli-eserler.html>

BELGELER

Sultan Abdülmecid'in Vakfiyesinde Muvakkithane

مُؤَدِّن مَوْمِي إِلَهِيْمَه سَوِيَا شَهْرِيَه سَكَازَه ❀
 وَمَكْتَبَرِ مَوْمِي إِلَهِيْمَا يَه سَوِيَا شَهْرِيَه التَّشْرِغُوشِ وَطَيْفَه
 اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَمَدِيْنَه مُنَوْنِ اَهَا لِيْسِنَه
 نَدْبِيْر وَمَدَا وَاثَا يَتْمَكْ اُوْرَه طَيْبِ تَعْيِيْنِ
 قَلِيَانِ عِيْسَى اَنْدِي يَه شَهْرِيَه بِيَكْ اِيَكْيُوْرُغُوشِ
 وَاوْغَلِي اُولُوْبِ مَعِيْتِنَه اَجْرَا جِي تَعْيِيْنِ قَلِيَانِ
 مَوْسَى اَنْدِي يَه مَاهِيَه اِيَكْيُوْرُغُوشِ اَلِي غُرُوشِ
 مَعَاشِ وَسَنْوِي اُونِ بَرَبِيَكْ غُرُوشِ اَجْرَا بَهَا سِي
 اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَوْلَا يَتَا نَا طُوْلِيْدِنِ طَرَبُوزِنِ
 قَصْبَه سِنَكْ بُوْنْدِنِ اَقْدَمِ مُجْدَدَا بِيَسَا وَا
 اِنْشَا سِنَه مَوْفَى اُولْدِيْنِمِ مَوْفَقْنَا يَه مَوْقِتِ

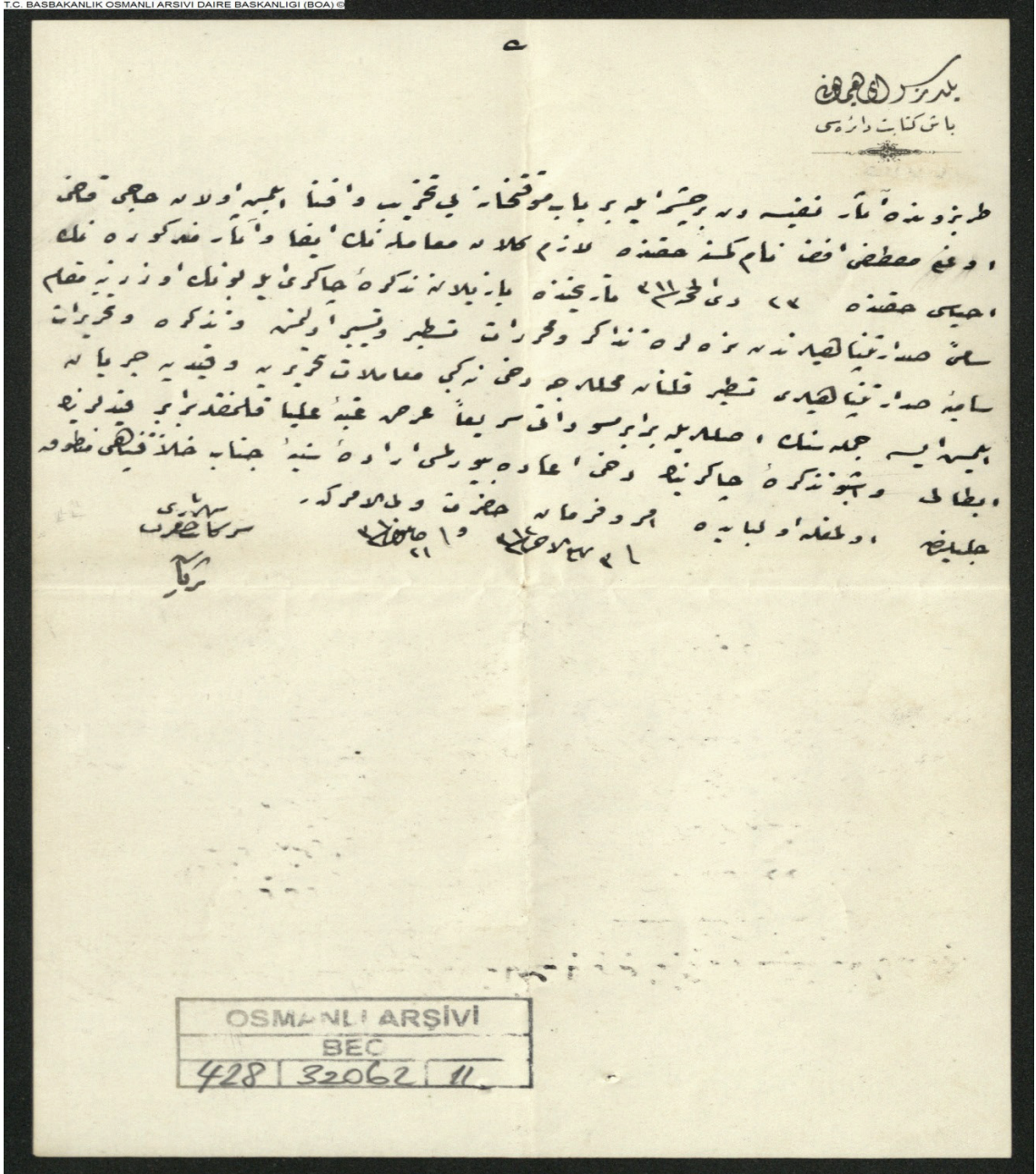
غُرُوشْدِنَا وُنْ بِيَكْ غُرُوشِ عَطِيَه اَعْطَا اَوْلِيَه
 ❀ وَيَنَه بُوْنْدِنَا اَقْدَمِ طَايْفِ نَامِ مَحْكَلَمِ
 بَعُوْنِ اَللّٰهَ تَعَالَى اِلَى اِقَامِ وَاِنْشَا سِنَه مَوْفَى اُولْدِيْنِمِ
 مَوْفَقْنَا يَه مَوْقِتِ تَعْيِيْنِ قَلِيَانِ سَاعَتِيْجِي ❀
 اِبْرَاهِيْمِ اَنْدِي يَه وُصُوْلِي كُوْنِيْدِنَا اَعْتِبَارَا
 شَهْرِيَه اُوْچِيُوْرُغُوشِ مَعَاشِ وَالتَّشْرِغُوشِ بِيَدِيْجِي ❀
 سِنَه سِنْدِنَا اَعْتِبَارَا سَنْوِي قَرَقَبِيْشِ رِيَا لَخَانَه
 كِرَا سِي اَعْطَا اَوْلِيَه ❀ وَمَكْتَبَرِ مَكْرَمَه دَه حَرَمِيْشِي
 مَنَارَه مَبَارَكَه لَنْ بُوْنِ مَعَاوِنِ اَوْلَمَقْ اُوْرَه
 دَرْتِ نَفْرِ مُؤَدِّنِ وَحَقِيْ وَمَا لِكِي مَقَامَلِيْه
 اِيَكِي نَفْرِ مَكْتَبَرِ تَرْتِيْبِ وَتَعْيِيْنِ اَوْلِيُوْبِ ❀

İ.DH.00175

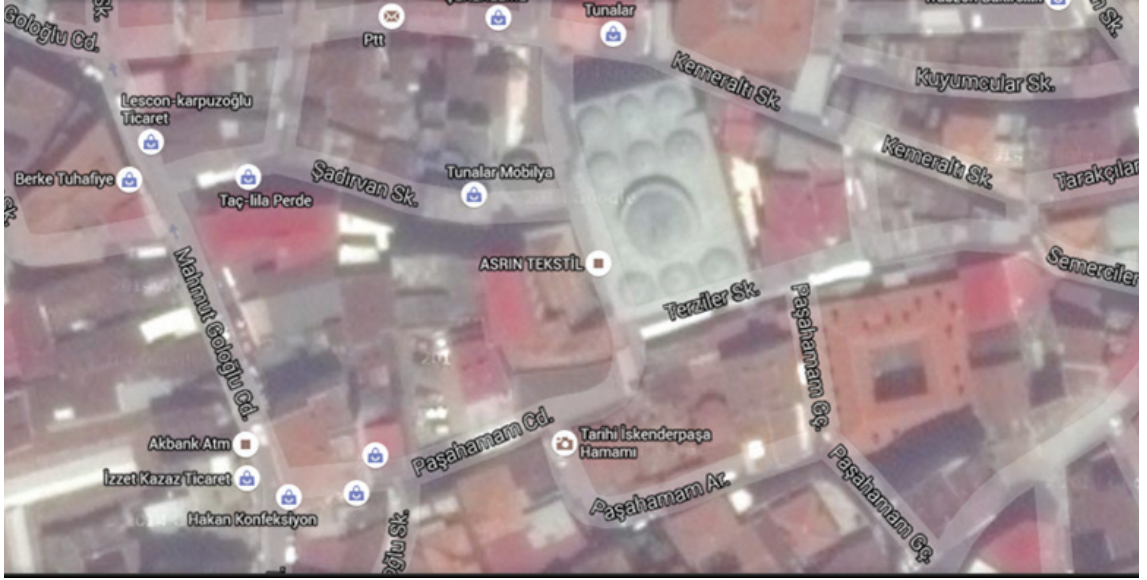
Sultan Abdülhamid'in Meseleye Eğilmesi BEO, 32062-11

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ©

BEO.000428.032062.011

Trabzon Muvakkithane Sokagı

Resim 1: Trabzon Müzesinde Sergilenen Kitabe

Çarşı Camii Şadırvanı ve eskiden muvakkithanenin bulunduğu alan

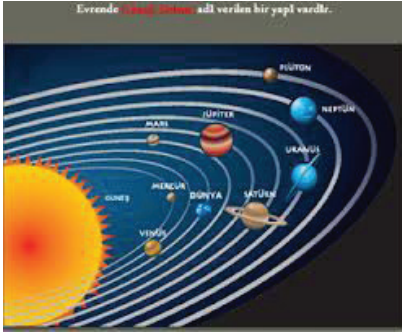

OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK GÖZLEMEVLERİNDEN TRABZON RASATHÂNESİ

Ali BAKKAL *

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm bir din kitabı olmakla birlikte, insanların nazarlarını hayret edilecek bir tarz ve yoğunlukta gök cisimlerine çevirdiği görülmektedir. Mesela, Kur'ân'da *arz* kelimesi 448, “semâ”-“semâvât” kelimesi 329, “şems” (güneş) kelimesi 33, “kamer” (ay) kelimesi 27, “felek” (gökküre) kelimesi 2, “kevkeb”-“kevâkib” (gezegen-gezegenler) kelimesi 5, “necm”-“nücum” (yıldız-yıldızlar) kelimesi 13 yerde geçmektedir. Bu kavramların Kur'ân'da bu denli çoklukla geçmesi dahi insanın nazarlarını göğe ve gök cisimlerine çevirmesi için yeterlidir.

Allâh'ın buyruğuna teslim olan yıldızlar¹ birer yol gösterici,² gezegenler (kevâkib) göklerin aydınlatıcıları³ ve ziynetleri;⁴ burçlar, yolculara yol gösteren büyük yıldızlar yahut ayın konaklarıdır.⁵ Şi'ra (Sirius) yıldızının rabbi Allâh'tır.⁶ Yani o, tapınılacak bir ilah değil, diğer varlıklar gibi Allâh'ın yarattığı bir varlıktır.

Gökyüzü ve yeryüzü doğru ve sağlam bir şekilde düzenlenmiş, güneş, ay, yıldızlar, gün ve gece insanın hizmetine verilmiştir. Her gök cismi, hayatı ve varlığı, küçülmesi ve genişlemesi tamamıyla yaratıcı tarafından belirlenen düzenli bir kozmos haline getirilecek şekilde Allâh tarafından kendileri için belirlenen bir yörüngede hareket ederler ve bundan hiç sapmazlar.⁷ Allâh yedi göğü birbirleriyle ahenktâr bir şekilde yaratmış olup, Allâh'ın yarattığında herhangi bir kusur ve bozukluk görülmez.⁸

Güneş ve ayın her türlü hareketleri bir hesaba göredir.⁹ Her gece biraz farklı şekillerde görülen hilaller de insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.¹⁰

* Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, alibakkal52@gmail.com

1 A'râf, 7/54; Nahl, 16/12.

2 En'âm, 6/97.

3 Tekvîr, 81/15-16.

4 En'âm, 6/76; Ra'd, 12/4; Nûr, 24/35; Sâffât, 37/6; İnfitâr, 82/2.

5 Hicr, 15/16; Furkân, 25/61; Burûc, 85/1.

6 Necm, 53/49.

7 Bkz. İbrâhîm, 14/33; Câsiye, 45/13; Enbiyâ, 21/33; Rûm, 30/22; Yâsîn, 36/38-40.

8 Mülk, 67/3-4.

9 Rahmân, /4.

10 Bakara, 2/189. Aynı konuya Yûnus sûresinin 5. âyeti ile İsra sûresinin 12. âyetinde de değinilmektedir.

Öte yandan önce Ramazan Ayı'nın, sonrasında ise Ramazan Bayramı'nın başlaması Ramazan ve Şevvâl hilallerinin görülmesine bağlanmıştı. Beş vakit namazı belli vakitlerde kılmak gerekiyor ve bu vakitler de astronomik olaylara bağlanmıştı. Bunları gözle görerek de çözümlenmek mümkündü. Fakat kible istikâmetinin doğru tayin edilmesi zor bir meseleydi. İşte bütün bunlar astronominin kısa zamanda Müslümanlar arasında revaç bulmasına ve ilerlemesine sebep olmuştur.

1. İslâm Tarihinde Rasathâne Geleneği

İslâm'dan önce Araplar bilimsel bir astronomiye sahip değillerdi, ancak yıldızlara ilişkin zengin bir birikimleri vardı. Bu bilgiler genel olarak Keldânî astronomisinin uzantısı olarak görülmüştür. İslâm öncesi ve erken dönem Arap-İslâm şiiirinde 300'den fazla yıldızın adı geçmektedir. Emevîler döneminde, Ürdün'de Amman'ın doğusunda inşâ edilmiş olan Kusaru Amre sarayının hamam kısmının kubbesinde yaklaşık 400 yıldız, takımyıldızlar ve burçlar kuşağı koordinatlarıyla birlikte resmedilmiştir.¹¹ Bu da onların gök cisimlerine ve gök olaylarına ne kadar önem verdiklerini gösterir.

Başlangıçta İslâm astronomları Batlamyus'un astronomik sistemini kabul etmekle birlikte, göksel hareketleri bütün ayrıntılarıyla bilmek isteyen bu astronomlar, bir süre sonra, sistemin tümünü benimsemekte zorlanmışlar, yeni gezegen tablolarına ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bu yüzden, İslâm Dünyası'nda pek çok rasathâne kurulmuş ve bu rasathânelerde yapılan gözlemlerle elde edilen değerler Batlamyus'un değerleri ile karşılaştırılmış, düzeltilmesi gerekenler düzeltilmeye çalışılmış ve pek çok katalog oluşturulmuştur.

Rasathâneler, ilkin İslâm Dünyası'nda ortaya çıkmış önemli bir araştırma kurumlarıdır. İslâm Dünyası'ndan önce İskenderiye'de bir rasathânenin varlığından söz edilmekle birlikte, bu rasathâne organize bir kurum değildi. Organize bir kurum olarak rasathâneler ilk defa İslâm Dünyası'nda karşımıza çıkmaktadır.¹²

İslâm'dan önce rasathâne "kurumunun" olası varlığının izleri hakkında yaklaşık 200 yıldır dile getirilen soruyu, 1931 yılında, en ünlü astronomi tarihçilerinden biri olan Ernst Zinner şöyle cevaplandırıyordu:

Babilliler'de olduğu gibi, rasathâneler ya hiç olmadı, ya da çok kısa bir zaman için var oldu. Yunanlarda ise yüzlerce yıl boyunca bütün gökyüzü olaylarını gözlemlenme zorunluluğu gibi bir koşul mevcut değildi. Burada söz konusu olan, tek tek bireylerin tutkuları doğrultusunda şu ya da bu gökyüzü olayını gözlemlenmeye önem vermeleri faaliyetiydi. Eudoxos'un, görüldüğü kadarıyla Mısırlılar'dan etkilenerek, Heliopolis yakınlarında, daha sonra ise Knidos'ta bir rasathânesi olduğu söylenmektedir. İskenderiye'deki kare holde bir ekvator halkası yüzlerce yıl boyunca görebilir durumda bulunmuş ve derslerde kullanılmıştı. Ama bunlardan, bir rasathâne anlamı çıkarılamaz. Hipparkos, gözlemlerini taşınır araç-gereçlerle yapabiliyordu. Ptoleme'nin (Batlamyus) gözlemleri için de sabit araç-gereçlerin ve bir rasathânenin varlığı kabul edilemez."

"Ptoleme Hanedanının cömertliklerini, namlarını duyuracak bir rasathâne ile ilişkilendirmemeleri dikkate değer bir husustur. Ayrıca, Eski Çağ'ın çok sayıdaki zengininden hiç birinin bir rasathâne vakfı yoluyla adını duyurduğuna da rastlanılmış değildir. Bilime olan düşkünlükleri saatler vakfında tükenmiş görünmektedir."¹³

Sadece Yunanlarda ve son olarak Ptoleme'de değil, değişik kültürlerde de binlerce yıldır yürütülen astronomi çok önemli bir seviyeye ulaşmış olmasına rağmen, bu alanın gelişimi, bir idârece ya da devlet adamına bir rasathâne kurma zorunluluğu hissettirecek düzeye henüz gelmemişti. Konuyla ilgili bilgiler, astronomiyle uğraşan, kendisi için önemli

11 Fuat Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, (çev. Abdurrahman Aliy), (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ortak yayını, 2007), c. II, s. 3.

12 Yavuz Unat, "Battânî ve Zic-i Sâbî Adlı Astronomi Eseri", I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu, (Konya: 2006), c. I, s. 352-53.

13 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, c. II, s. 19.

astronomik gözlem ve ölçümleri düzenleyen ve hatta bu çalışmalara bizzat katılmayı âdet edinen ve gerekli aletleri yaptıran Halife el-Me'mûn'nun bile uzunca bir süre rasathâne fikrine sahip olmadığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak, gittikçe yoğunlaşan astronomi çalışmaları, bu çalışmalara katılan astronomların sayısının artması, korunmaları, gözlemler için hazır tutulmaları, genişleyen aletler dairesi ve özellikle ölçüm araçlarının büyütülmeleri ve geliştirilmeleri yönündeki artan zorunluluk, sonunda bu iş için gerekli olan bir binanın hazırlanmasını mecbur kılmıştır. Bu sebeple İslâm tarihinde ilk olarak Me'mûn önce Bağdat'ın Şemmâsiye semtinde, daha sonra da Şam'da Kâsiyûn Dağında tam donanımlı, sistemli ve sürekli gözlemlere imkân veren birer rasathâne kurmuştur.¹⁴

Şemmâsiye ve Kâsiyûn Rasathânelerinden sonra Trabzon Rasathânesi'ne gelinceye kadar İslâm dünyasında otuzaya yakın rasathâne kurulmuştur. Bunların en büyükleri için şöyle bir liste verebiliriz:

Osmanlı'dan Önce İslâm Tarihinde Kurulan Büyük Rasathâneler

	Rasathânenin Adı	Yeri	Tarihi	Kurucusu	İdarecisi
1	Fahrüddeve Rasathânesi	Rey (Eski Tahran)	994	Fahrüddeve	Hucendî
2	Hemedan Rasathânesi	Hemedan	1023	Alâüddeve b. Kâkûyâ	İbn Sînâ
3	İsfahan Rasathânesi	İsfahan	1074-1075	Melikşah	Ömer Hayyâm
4	Merâğa Rasathânesi	Merâğa	1265-1339	Hülâgû	Nasîrüddîn-i Tûsî, Sadrüddîn Ali, Asîlüddîn Hasan
5	Semerkant Rasathânesi	Semerkant	1408-1424	Uluğ Bey	Gıyâseddin Cemşîd el-Kâşî, Kadızâde-i Rûmî, Ali Kuşçu

Günümüzde bu rasathânelerden sadece Merâğa ve Semerkant rasathânelerinin kalıntıları mevcuttur. Diğerlerinin kuruldukları mekânlar sadece şehir olarak bilinmektedir.

2. Osmanlılar'da Rasathâne

İslâm Medeniyeti'nin doğal bir devamı olan Osmanlı Devleti'nde astronomi geleneği, Selçuklu döneminde gelişen, özellikle İlhanlılar döneminde Merağa matematik-astronomi okulunun temsilcileri eliyle Anadolu'da teşekkül eden ortam içerisinde hayat buldu. Sivas ve Kayseri'deki medreselerde uzun süre ders veren ve astronomi tarihinin en önemli teorik astronomlarından kabul edilen Kutbuddin Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) eserleri ile yetiştirdiği öğrencilerin yanında diğer pek çok astronomun bu teşekküle katkıda bulunduğu söylenebilir. Nitekim İznik'te kurulan ilk Osmanlı medresesinin baş müderrisi Davud Kayserî'nin (ö.751/1350) Tokat/Niksar'daki hocası İbn Sertak'ın (ö.728/528 civarı) Merağa okulu mensubu olması bu sürekliliğin en önemli göstergesi sayılır.¹⁵

Kuruluş döneminde, medreselerde teorik astronomi okutulmasına, kelâm ve felsefe eserlerinde astronomiyle ilgili pek çok konunun ele alınmasına karşın, Ahmed-i Dâî (824/1421'de sağ) örneğinde görüldüğü üzere çalışmalar toplumun ihtiyaçlarına paralel

14 Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, c. II, s. 19.

15 İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı'da Astronomi", <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar> (Erişim: 29.07.2015).

biçimde, büyük oranda başta takvim olmak üzere uygulamalı astronomi sahasına aittir.¹⁶ Ancak uzun süreli gözleme dayalı astronomi çalışmaları açısından Osmanlılar'ın çok iyi bir konumda olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu tür gözlemler rasathânelerde olur ve rasathâne kurma açısından Osmanlılar, Selçuklular'ın bir hayli gerisinde kalmıştır. Anadolu'da Osmanlı'ya en yakın zamanda uzun süreli gözlemlerin, Gıyâsüddîn Keyhusrev b. Kılıç Arslan zamanında Kırşehir valisi Nureddin Cibrîl b. Caca tarafından Kırşehir'de yaptırılmış olan Cacabey Medresesi'nde yapıldığı tahmin edilmektedir. Burası aslen bir medrese olarak inşa edilmekle birlikte bir rasathâne işlevi de görmüştür.¹⁷

Osmanlılar'ın kuruluş yıllarında Anadolu'da rasathâne işlevi gören diğer bir mekan da Kütahya'daki Vâcidiye Medresesi'dir. Bu medrese Horasan bölgesinden Anadolu'ya gelip Kütahya'ya yerleşen Abdülvâcid b. Muhammed (ö. 838/1435'ten sonra) adına, 7141314 yılında Germiyan beylerinden Umur b. Savcı tarafından yaptırılmıştır. A. Sayılı ve M. Çetin Varlık, bu yapının rasathâne olarak yapıldığını ve müderris Abdülvâcid'in burada dinî ilimleri vermenin yanı sıra astronomik gözlemler yaptığını ifade etmektedirler.¹⁸ Aynı zamanda bir tabib olduğu anlaşılan ve tıp, tefsir, şiir ve astronomiye dair birçok eseri bulunan Ahmed-i Dâ'î (824/1421'den sonra) de Kütahya'da yaşamış olan bir bilginidir. Onun da bu dönemde Vâcidiye Medresesi'nde rasat yapmış olma ihtimali bir hayli yüksektir.¹⁹

Osmanlı döneminde kurulan ilk rasathânenin Sultan II. Bayezid (1447-1512) döneminde İstanbul'da kurulan ve kurucusu belli olmayan küçük çaplı rasathâne olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde güneş rasadı yapıldığına dair bazı kayıtların olması²⁰ burada bir rasathâne kurulduğunu göstermektedir. Çünkü güneş rasadı gibi gözlemler küçük çaplı da olsa bir rasathânenin mevcûdiyeti gerektirmektedir. Ancak bu gözlemin yapıldığı rasathânenin kurucusu, çalışanları ve burada yapılan diğer gözlemler hakkında bilgi sahibi değiliz. Bu rasathânenin Bircendî'nin Trabzon'da kurduğu rasathânenin kısa bir süre önce kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu rasathâne Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Fethullah eş-Şirvânî (ö.891/1486) ve Mîrim Çelebi (ö. 931/1525) gibi dönemin önde gelen astronomi bilginlerinden biri tarafından kurulmuş olmalıdır.

Osmanlı döneminde kurulan ikinci rasathâne Bircendî'nin Trabzon'da kurduğu rasathânedir.

Osmanlı döneminde kurulan en önemli rasathâne ise III. Murad (1475-1585) zamanında Takıyyüddîn er-Râsîd'in 1575 yıllarında İstanbul'da Tophane sirtlarında kurduğu rasathânedir. Bu rasathâneyi önemli kılan bazı özellikler vardır. Her şeyden önce bu rasathâne 16. yüzyılın en mükemmel gözlem araçları vardı. Bu araçlar aynı dönemde Tycho Brahe tarafından kurulan Granionborg rasathânesindeki (1576) gözlem araçlarıyla tam bir paralellik taşımaktaydı. Aynı zamanda Takıyyüddîn, saati bir gözlem aracı olarak kullanma başarısını göstermiştir. Batı'da sâniyeyi gösterebilen saatlerin yapılışı ve bunun Tycho Brahe'nin rasathânesinde kullanımı ise İstanbul Rasathânesi'nde kullanımından sonradır.²¹ Ancak bu rasathâne uzun ömürlü olmamış; yine aynı padişah zamanında 1580

16 Fazlıoğlu, "Osmanlı'da Astronomi", <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar> (Erişim: 29.07.2015).

17 Geniş bilgi için bkz. Aydın Sayılı - Walter Ruben, "Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir'de Cacabey Medresesinde Yapılan Araştırmanın İlk Kısa Raporu", Belleten, (Ankara: 1947), XI, 673-681; Ali Bakkal, "İslâm Tarihinde Rasathâneler ve Cacabey Medresesi", I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu, (Ankara: 2008), c. III, s. 1291-1323.

18 Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, I-II, (ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), (İstanbul: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 1997), I, 22-24; Selda Kalfazade, "Vâcidiye Medresesi", DİA, c. XXXII, 409-410.

19 İhsanoğlu, OALT, I, 2-5.

20 Fazlıoğlu, "Osmanlılarda Astronomi", <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar> (Erişim: 29.07.2015).

21 Bkz. Muammer Dizer, "Osmanlıda Rasathâneler", Fatih'ten Günümüze Astronomi, Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan Sempozyumu, (7 Ekim 1993), s. 34-35; Salim Ayduz, "Rasathâne", DİA, c. XXXIV, 457-58; Sezgin, İslâm'da Bilim ve Teknik, c. II, s. 34-35.

yılında yıkılmıştır. Böylece Takıyyüddîn'in gözlemleri yarım kalmıştır.

Osmanlı Devleti zamanında kurulan son rasathâne ise 1868 yılında bir meteoroloji istasyonu olarak kurulan Rasathâne-i Âmire'dir. Rasathâne-i Âmire her ne kadar meteoroloji istasyonu olarak kurulmuşsa da kuruluş günlerinden kalan aletlere bakıldığında astronomik gözlem yapma amacını da taşıdığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yine Rasathâne-i Âmire diye anılan müessese 1928'den sonra "Maarif Vekâleti Hey'et ve Fizikî Arzî İstanbul Rasathânesi" adını aldı. 1936 yılında da ilk defa Kandilli Rasathânesi adıyla geçmeye başladı.²²

Osmanlı Rasathâneleri Tablosu

	Rasathânenin Adı	Yeri	Tarihi	Kurucusu	İdarecisi
1	Bayezid Rasathânesi	İstanbul	1447-1512	?	?
2	Trabzon Rasathânesi	Trabzon	935/1505 öncesi	Abdül'alî Bircendî	Abdül'alî Bircendî
3	İstanbul Rasathânesi	İstanbul/ Tophane	1575-1580	III. Murad	Takıyyüddîn er-Râsîd
4	Rasathâne-i Âmire ve Kandilli Rasathânesi	İstanbul/ Beyoğlu	1868 -	II. Abdülhamid	Coumbary,Salih Zeki,Fa- tin Gökmen

4. Trabzon Rasathânesi'nin Kurucusu Abdü'alî el-Bircendî

a. Hayatı

Matematik, astronomi ve fıkıh âlimi olan Nizâmüddîn Abdü'alî b. Muhammed b. Hüseyin el-Hanefî (ö. 934/1528 sonrası), Fâzıl Bircendî ismiyle meşhur olmuştur. Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. 9/15. yüzyılın ortalarında, bundan yüz yıl öncesine kadar önemli bir kültür merkezi olan İran'ın Afganistan ve Özbekistan sınırlarına yakın şehirlerinden Bircend'de doğduğu tahmin edilmektedir.

İlköğrenimini muhtemelen Bircend'de yaptı. Daha sonra o devrin büyük bir ilim merkezi olan Herat'a gidip orada okuduğu anlaşılmaktadır. Mansûr b. Muînüddîn Kâşânî, Kemâleddin Hüseyin el-Konevî, Seyfeddin Ahmed b. Yahya Hafîd et-Teftâzânî, Kemâleddin Mesûd-ı Şîrvânî ve Celâleddîn ed-Devvânî gibi zamanının aklî ve naklî ilimler alanındaki en büyük âlimlerinden çeşitli dersler aldı.

O sıralarda Şah İsmail İran'a hâkim olmuş, başta Bircendî'nin hocası Herat Müftüsü Seyfeddin Ahmed b. Yahya et-Teftâzânî olmak üzere sünnî âlimleri öldürmeye başlamıştı. Muhtemelen aynı âkıbete uğramamak için Bircendî de Osmanlı ülkesine geçti. Önce Trabzon'a geldi.

Şah İsmail 1501 yılının yazında Tebriz'e girerek burada taç giyip resmen kendini "Şah" ilan etti ve Safevî Devleti'ni kurdu. Yaptığı ilk icraat Şîliği resmî mezhep ilan etmek olmuştur.²³ Bu ilandan sonra Sünnî âlimleri pasifize etmeye ve öldürmeye başlamıştır. Buna göre Bircendî'nin Trabzon'a gelişi 1501 yılından sonradır.

22 Ayduz, "Kandilli Rasathânesi", DİA, c. XXIV, s. 301-303.

23 https://tr.wikipedia.org/wiki/L._%C4%B0smaail (Erişim: 27.07.2015)

Bircendî, Trabzon'da iken o sıralarda Trabzon'da vali olarak görev yapan şehzâde Selim (Yavuz Sultan Selim) ile tanıştı. Burada kaldığı süre içinde bir gözlemevi kurdu. Biz bu gözlemevini Trabzon Rasathânesi ismiyle anmayı uygun bulduk. Bircendî Trabzon'da iken *Tuhfe-i Selîmî* isimli astronomi kitabını yazdı ve bu eseri Yavuz Sultan Selim'e takdim etti. Ayrıca burada şehrin kible yönünü belirledi. *Tuhfe-i Selîmî* adlı eserini de bu maksatla yazmıştı.

Bircendî, yaklaşık 22-23 yıl kadar Trabzon'da kaldıktan sonra 1525 yılı civarında İstanbul'a gitti ve burada da bazı eserler kaleme aldı. Ölüm tarihi hakkında hicrî 911, 916, 924, 932, 934 ve 935 gibi çok değişik rivayetler bulunmakta ve bunlardan 932 (1525-26) veya 934'ün (1527-28) gerçeğe yakın olduğu tahmin edilmektedir.

b. Eserleri

Çok iyi yetiştiği anlaşılan Bircendî, Uluğ Bey ve Ali Kuşçu'dan sonra İslâmî ilim geleneğini en iyi temsil edenlerden biri olup matematik, astronomi, takvim, rasat, rasat aletleri, coğrafya, fıkıh ve usul alanlarında önemli eserler kaleme almıştır. Çalışmalarının birçoğu şerh, hâşiye ve ta'likat türünden eserler olmakla birlikte ele aldığı kitaplara önemli katkılar yaptığı görülmektedir. Bütün eserleri yaşadığı devirde ve daha sonra İslâm dünyasında büyük rağbet görmüştür. Bunu kitaplarına ait yazma nüshaların dünyanın birçok kütüphânesinde ve çok sayıda mevcut olmasından anlamak mümkündür. Eserlerinin istinsâhı 100 yıl öncesine kadar Osmanlı ülkesinde, İran'da ve Türkistan'da devam ettiği gibi bazı eserleri de birkaç defa basılmıştır.²⁴

Bircendî astronomi, matematik, coğrafya, mantık, kelâm ve fıkıh alanlarında birçok sayıda eser yazdı. Eserlerinin çoğunu Arapça bir kısmını da Farsça kaleme aldı. Günümüze on yedi eseri ulaşmıştır. Bunlardan birer tanesi fıkıh, usûl-i fıkıh, münazara yöntemleri, matematik ve coğrafya ile ilgili olup on iki tanesi astronomi ağırlıklı eserlerdir. Astronomi alanıyla ilgili olanlarından başlamak üzere günümüze ulaşan eserlerinin listesi şöyledir:

1. *Hâşiye alâ-Şerhi'l-Mûlahhas fi'l-Hey'e*: Çağmînî'nin *el-Mûlahhas fi'l-Hey'e* adlı eserine Kādîzâde-i Rûmî'nin yazdığı şerhe bir hâşiye olup yazarın en tanınmış kitabıdır. Günümüze en çok nüshası gelen üçüncü Osmanlı astronomi eseridir. Otuz kadarı Süleymâniye Kütüphânesi'nde olmak üzere Türkiye'nin ve dünyanın çeşitli kütüphanelerinde eserin 101 yazması mevcuttur. Eser, teorik astronomi sahasında, Kādîzâde-i Rûmî'nin eseriyle birlikte medreselerde en çok okutulan kitaplardan birisidir. Osmanlı âlimlerinden Abdurrahman Suhrânî (ö.1656) ile Mevlânâ Ahmed el-İmâdî (11./17.asır) esere birer hâşiye yazmışlardır. Abbâs Vesim Efendi (ö.1760) de güneş ve ay tutulmasının işlendiği eserin 10. Bölümünü (bâb) Türkçe'ye çevirmiştir. Eser, 1286 ve 1290 yıllarında İstanbul'da taşbaskı usulüyle iki defa; İran ve Hindistan'da birçok kere basılmıştır.

2. *Şerh-i Zic-i Cedîd-i Sultânî*: Bircendî'nin Farsça kaleme aldığı bu eser, Semerkant Rasathânesi'nde Uluğ Bey'in (ö.1449) etrafında toplanan Kādîzâde-i Rûmî, Gıyâseddin Cemşid el-Kâşî ve Ali Kuşçu gibi ilim adamlarının gözlem ve hesaplarına göre hazırlanan *Zic-i Uluğ Bey* adlı büyük eserin şerhidir. Osmanlı astronomi tarihinde, Ali Kuşçu ile Mîrim Çelebi'den sonra *Uluğ Bey Zici* üzerine kaleme alınmış üçüncü önemli şerhtir (1523). Eserde on iki hayvanlı Çin-Türk takvimi hakkında başka kaynaklarda bulunmayan geniş bilgiler yer alır. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde otuza yakın yazması bulunan eser Osmanlı astronomi bilginleri tarafından da kullanılmıştır.

24 Cengiz Aydın – Gülseren Aydın, "Bircendî", DİA, c. VI, s. 186.

3. *Tuhfe-i Selimî: Ta'yîn-i Semt-i Kible-i Trabzon* olarak da anılan bu eseri Trabzon'da kible yönünün belirlenmesi için yazmıştır. Bircendî, 911/1505 yılında Farsça olarak kaleme aldığı bu eseri Şehzâde Selim'e (Yavuz Sultan Selim) sunmuştur. Kitapta müellifin adı, Abdül'alî b. Muhammed Rûşenî şeklinde yazılmıştır. Rûşenî nisbesi Bircendî'nin ya mahlasıdır veya onun Rûşenî tarikatına mensup olduğunu göstermektedir. Eserin bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.

4. *Şerh-i Bîst Bâb der-Ma'rifet-i Usturlâb*: Farsça yazılan bu eser Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *Bîst Bâb fî Ma'rifet-i Usturlâb* adlı kitabının şerhidir (1494). Usturlâb aletinin yapımı ve kullanımından bahseder. Medreselerde okutulan eserin günümüze otuzu aşkın nüshası gelmiştir.

5. *Şerhu't-Tezkireti'n-Nasîriyye*: Nasîrüddîn-i Tûsî'nin *et-Tezkire fî İlmi'l-Hey'e* adlı astronomi eserinin geniş bir şerhidir (1507-8). Osmanlı astronomi tarihinde Fethullah Şîrvânî'ninkinden sonra ikinci olan bu şerhin Türkiye ve dünya kütüphanelerinde 10'a yakın yazma nüshası bulunmaktadır. Eser 1729'da Sanskritçe'ye tercüme edilmiş, ayrıca 1885'te Hindistan'da Leknev'de basılmıştır.

6. *Şerhu Tahrîri'l-Mecistî*: Nasîrüddîn-i Tûsî'nin, Batlamyus'un (Ptoleme) *el-Mecistî* adlı eseri üzerine yazdığı *Tahrîri'l-Mecistî* adlı kitabının en iyi şerhi olarak kabul edilmektedir. Eser, Osmanlı astronomi tarihinde Kâdîzâde Rûmî'nin aynı esere yazdığı hâşiyeden sonra yapılan ikinci çalışmadır (1515). Türkiye ve dünya kütüphanelerinde 6 adet yazma nüshası bulunmaktadır.

7. *Risâle fî Âlâti'r-Rasad*: Gözlem âletleri üzerine yazılmış bir kitaptır. Bilim tarihçileri bu kitabın çok önemli olduğunu söylemektedirler.

8. *Meşâriku'l-Advâ' fî Ma'rifeti Kemmiyyâti mâ-Beyne Tulû'i'l-Fecr ve Tulû'i'ş-Şems*: Fecir vaktiyle güneşin doğuşu arasındaki süreyi inceleyen bir eserdir.

9. *Risâle der-Eb'âd-ı Ecrâm ve Acâib-i Bilâd*: Farsça olarak yazılan bu eser 929/1523 yılında tamamlanmıştır. Bu sırada Bircendî Trabzon'da bulunduğu göre eseri de burada tamamlamış olmalıdır. Bir mukaddime ve iki makaleden meydana gelmektedir. Mukaddimedede geometrinin temel kavramları açıklanırken, iki makalede dünyanın yüzölçümü, yedi iklimin incelenişi, gök cisimlerinin uzaklıklarının tespiti ve namaz vakitlerinin hesaplanmasının kuralları ile kiblenin tayini gibi konular incelenmektedir.

10. *Risâle der-Ma'rifet-i Takvîm: Bîst Bâb der-Takvîm* adıyla da tanınan bu Farsça eser kronoloji ve takvimlerin karşılaştırılması üzerine tek makaleden ibaret kısa bir risaledir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde ve diğer bazı kütüphanelerde nüshaları bulunan eseri Muzaffer b. Kâsım Cünebâdî *Şerh-i Bîst Bâb der Takvîm* adıyla şerhetmiş ve Şah Abbas'a (1587-1629) sunmuştur. Bu şerh Tahran'da 1271/1854-55 ve daha sonraki yıllarda birkaç defa basılmıştır.

11. *Muhtasar fî Beyâni'r-Rasad*: Astronomi gözlemleri yapma tekniği üzerine yazılmış bir eserdir. Eserin tek bir yazma nüshası mevcuttur.

12. *Risâle-i Hey'et*: Farsça olan bu eser astronomi ve coğrafya karışımı bir kitaptır. Kısa bir mukaddime ile dört küçük makaleden oluşmaktadır. Eserin Bircendî'ye ait olup olmadığı tartışmalıdır.

13. *Kitâbü'l-Memâlik ve'l-Mesâlik* (Acâib-i Bilâd): Bir coğrafya kitabı olup *Acâibü'l-Büldân* veya *Bedâiyic-i Âsâr-ı Heft İklîm* adlarıyla da bilinmektedir.

14. *Şerhu'r-Risâleti'ş-Şemsiyye fî'l-Hisâb*: İlk dönemde Osmanlılarda "hesâb-ı hindî" sahasında kullanılan temel kitaplardan biri olan Nizâmüddîn en-Nisâbüri'nin (ö.1330)

eş-Şemsiyye fî'l-Hisâb adlı kitabının şerhidir. “A‘rec” diye de tanınan Nizâmeddin en-Nisâbüri'nin eserini daha önce Mahmûd eş-Şîrâzî (ö.1525) Farsça şerhederek Fâtih Sultân Mehmed'e sunmuştur. Ali Kuşçu'nun talebelerinden Ebû İshak Kirmânî tarafından tekrar şerhedilen eseri Abdül'alî el-Bircendî yeniden şerhetti (1518). İyi bir matematikçi ve astronom olduğundan hesâb-i hindî, hesâb-ı sittînî ve mesâha'yı geniş bir şekilde incelemiştir.

15. *Hâşiye ale'r-Risâleti'l-Adudiyye*: Adudüddîn el-Îcî'nin münazara yöntemleri ve edebi hakkındaki eserinin şerhidir.

16. *Şerhu'n-Nükâye Muhtasari'l-Vikâye*. Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd'un (ö.1344-45) Hanefî fikhına dair *en-Nükâye Muhtasari'l-Vikâye* adlı eserinin şerhidir. Musannifek Kâsım b. Kutluboğa (ö.1474) *en-Nükâye*'yi şerh etmeye başlamış, fakat ömrü eseri bitirmeye kâfi gelmemiştir. Yarım kalan eseri el-Bircendî İstanbul'da tamamlamıştır. Birçok yazma nüshası bulunan eser 1884'te Leknev'de dört cilt hâlinde basılmıştır.

17. *Şerhu'l-Menâr fî Usûli'l-Fıkh*: Hâfîzüddîn en-Nesefî'nin (ö.1310-11) fıkıh usûlüne dâir *Menârü'l-Envâr* adlı eserinin muhtasarının şerhidir. *Zübdetü'l-Usûl* diye de bilinir. Bazı kaynaklara göre el-Bircendî bu eseri İstanbul'da tamamlamıştır. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası mevcuttur.²⁵

c. İlmî Şahsiyeti ve Bilim Tarihindeki Önemi

Abdülalî Bircendî, aklî ve naklî ilimlerde iyi yetişmiş bir âlimdi. Özellikle, matematik ve astronomi sahalarında, Ali Kuşçu ile Mîrim Çelebi'den sonra, klasik İslâm Medeniyeti'nin ilmî birikimini Semerkand matematik okulunun takipçisi olarak, en iyi temsil eden âlimlerden birisiydi. Başta bu sahalar olmak üzere, takvim, astronomi aletleri, fıkıh usûlü ve fıkıh alanlarında telif ettiği eserler, Osmanlı ülkesi ile diğer İslâm bölgelerinde rağbet gördü. Özellikle, Şerefüddin Çağminî'nin (ö.1221 civ.) *el-Mulahhas fî'l-Hey'e* adlı eserine, Kādîzâde Rûmî'nin (ö.1444-45 civ.) kaleme aldığı şerhe yazdığı hâşiye, medreselerde nazarî astronomi sahasında, “istiksâ” rütbesine yani ileri seviyeye yakın olmak üzere okutuldu.²⁶

Ali Kuşçu, Merkür'ün hareketleri konusunda yeni bir kinematik-geometrik model önermiş; ayrıca Regiomontanus üzerinden Copernic'e giden yolda güneş merkezli bir kosmoloji-astronomi için hayatî öneme sahip, hem iç hem de dış gezegenler için episaykil modeller yerine eksentrik bir modeli geliştirmişti. Ali Kuşçu'nun bu teorik çalışmaları, Ahaveyn (ö. 904/1499) ile torunu Mîrim Çelebî (931/1524) tarafından sürdürülmüş; ancak bu görüşler Abdülalî el-Bircendî (ö. 935/1528) de sağ) tarafından eleştirilmiştir.²⁷ Yani Bircendî, Ali Kuşçu'ya dahi ciddi eleştiriler getirecek seviyede önemli bir astronomi bilginiydi.

Bircendî matematik ve astronomi alanlarında büyük bir otorite olması yanında çağının diğer ilimlerine de vâkıf, dindar, faziletli, örneğine az rastlanan bir kimse idi. Nitekim bütün eserlerinden onun samimi bir dindar olduğu anlaşılmakta, eserleri üzerinde çalışanlar da bu özelliğine dikkat çekmektedirler. İsminden sonra hemen daima “el-Hanefî” nisbesini kullanarak bu mezhebe mensûbiyetini ısrarla vurgulamaktadır. Belki bu yüzden, Şah İsmail'in emriyle öldürülen hocası Herat müftüsü Seyfeddin et-Teftâzânî'nin akıbetine uğramamak

25 el-Bircendî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, trs.), c. XIII, s. 398; Zirikî, el-A'lâm (Fethullah), (Beyrut: 1984), IV, 30; Cengiz Aydın – Gülseren Aydın, “Bircendî”, DİA, c. VI, s. 186-187; Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, (ed: Ekmeleddin İhsanoğlu), (İstanbul: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), 1997), I, 101-111; Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, (a.ed.), İstanbul: IRCICA Yayınları 1999), I, 55-56; İhsan Fazlıoğlu, “Abdülalî Bircendî”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, (İstanbul: 1999), I, 33-34.

26 Fazlıoğlu, “Abdülalî Bircendî”, Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi, c. I, s. 34.

27 Fazlıoğlu, “Osmanlılarda Astronomi”, www.ihzanfazlioglu.net/makaleler (29.07.2015).

için Osmanlı ülkesine gitmişti.²⁸

3. Trabzon Rasathânesi'nin Kuruluşu (1502 ?)

Şah İsmail'den kaçıp önce Trabzon'a sonra, İstanbul'a gelen Abdül'alî Bircendî Trabzon'da astronomik gözlemlerde bulunduğunu, bizzat kendisi tarafından kaleme alınan eserinde ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır.²⁹

Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine II. Bâyezid Han (1481-1512), Osmanlı Devleti tahtına padişah olarak cülûs ettiği zaman, oğlu Şehzade Selim'i 886/1481 yılında Trabzon Sancakbeyi olarak tayin etmişti. Şehzade Selim, gemi ile Kefe'ye oğlu Süleyman'ın yanına gidişine kadar, 886-915/1481-1510 yılları arasında yaklaşık 29 yıl Trabzon'da valilik yapmıştır.³⁰ Bircendî, *Tuhfe-i Selimî* adlı eserini 1505 yılında Şehzade Selim'e sunduğuna göre rasathâneyi bu eserin tamamlanmasından birkaç sene önce 1502-1503 yılları civarında kurmuş olmalıdır.

Bircendî'nin İstanbul'a gidişinin 1525 yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir. Şu halde Bircendî, Şehzade Selim'in şehri terk edişinden sonra daha 15 yıl kadar Trabzon'da kalmıştır. Eserini 1505 yılında Şehzade Selim'e sunduğu göz önünde bulundurulduğunda Trabzon'da 22-23 sene gibi uzun bir süre kaldığı anlaşılmaktadır. Şehzade Selim'in Trabzon'u terk edişinden sonra da şehirde uzun süre kaldığına göre kurduğu rasathânedeki uzun süre gözlem yaptığını söylemek mümkündür.

4. Rasathânedeki Kullanılan Âletler ve Rasat Çeşitleri

Trabzon Rasathânesi'nde kullanılan âletler bellidir. Bircendî, *Risâle fi Âlâti'r-Rasad* (Rasat Âletleri Hakkında Risale) adlı eserinde hangi âletleri tanıtmışsa, kurduğu rasathânedeki kullandığı âletler bunlardır.

Yine Bircendî *Muhtasar fi Beyâni'r-Rasad* (Gözlem Yapma Tekniği Üzerine Özet) adlı kitabında ne tür rasat çeşitlerinden söz ediyorsa, Trabzon Rasathânesi'nde de bu tür gözlemler yapılmıştır. Her iki eser de yazma olduğu için şu anda bu eserlere ulaşamadık. Bu makale itibarıyla bizim maksadımız Trabzon'da bir rasathânenin kurulmuş olmasıdır. Rasathânedeki kullanılan âletler ve burada yapılan rasat çeşitleri başka bir araştırmanın konusu olabilir. Bu maksatla her iki eser üzerinde müstakil birer çalışma yapılması gerekmektedir.

Sonuç ve Tekliflerimiz

Osmanlılar döneminde kurulan ilk rasathânelerden biri olan Trabzon Rasathânesi, bu şehir için tarihî ve kültürel açıdan sembolik değer ifade eden önemli eserlerdendir. Bu eserin bânisi Abdül'alî el-Bircendî de şehirle özdeşecek önemli bilim adamlarından biridir. Günümüzde Konya denilince akla gelen ilk isim Mevlânâ; Mevlânâ denilince de akla gelen ilk şehir Konya'dır. İyi sahip çıkılması halinde Bircendî ile Trabzon arasındaki ilişki de bu seviyeye doğru çıkarılabilir. Bu konuda vakit geçirilmeden yapılması gereken bazı işleri şöyle sıralayabiliriz:

a. Hemen hemen tamamına yakını yazma halinde bulunan Bircendî'nin eserleri Trabzon'da toplanarak tıpkı-basımları yapılmalı, tercüme edilmeli ve her eser üzerinde ayrı bir çalışma yapılmalıdır.

28 Aydın – Aydın, "Bircendî", DİA, c. VI, s. 186.

29 Fazlıoğlu, Osmanlılarda Astronomi, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=184> (Erişim: 29.07.2015)

30 Kılıç, Remzi, "Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri", <http://www.karalahana.com/makaleler/tarih> (Erişim: 29.07.2015).

- b. Trabzon’da adını Bircendî’den alan bir “Bilim Merkezi” kurulmalıdır.
- c. Yine Bircendî adına bir “İslâm Astronomi Tarihi Müzesi” açılmalıdır.
- d. Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde çok önemli mekânlardan birine Bircendî ismi verilmelidir.
- e. En kısa zamanda Bircendî üzerine uluslararası bir sempozyum düzenlenmelidir.

Bircendî, Trabzon için çok önemli bir öğünç vesilesidir. Hayatının en önemli kısmını Trabzon’da geçirmiş ve burada bir rasathâne kurmuş olan Bircendî’yi tanımak ve tanıtmak Trabzonlular’ın mânevî borcudur.

Kaynakça

- Aydın, Cengiz – Gülseren Aydın, “Bircendî”, *DİA*, c. VI, s. 186.
- Aydüz, Salim, “Rasathâne”, *DİA*, İstanbul 2007, c. XXXIV, s. 456-458.
- _____, “Kandilli Rasathânesi”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 301-303.
- Bakkal, Ali, “İslâm Tarihinde Rasathâneler ve Cacabey Medresesi”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*, (15-17 Ekim 2008 Kırşehir) (Ankara: 2008), c. III, s. 1291-1323.
- Dizer, Muammer, “Osmanlıda Rasathâneler”, *Fatih’ten Günümüze Astronomi, Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan Sempozyumu*, (7 Ekim 1993), s. 27-68.
- Fazlıoğlu, İhsan, “Abdulâlî Bircendî”, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, (İstanbul: 1999), c. I, s. 33-34.
- _____, “Osmanlılarda Astronomi”, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar>, (29.07.2015)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/I._%C4%B0sma%27_l%27_i (27.07.2015)
- İhsanoğlu, Ekmeleddin – Ramazan Şeşen – Cevat İzgi – Cemil Akpınar – İhsan Fazlıoğlu, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, I-II, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), (İstanbul: 1997).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin – Ramazan Şeşen – Cevat İzgi, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, I-II, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), (İstanbul: 1999), s. 55-56.
- Kalfazade, Selda, “Vâcidiye Medresesi”, *DİA* c. XXXXII, s. 409-410.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu’cemü’l-Müellifîn*, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts).
- Kılıç, Remzi, “Trabzon Valisi Şehzade Selim ve Faaliyetleri”, <http://www.karalahana.com/makaleler/tarih> (29.07.2015)
- Sayılı, Aydın - Ruben, Walter “Türk Tarih Kurumu Adına Kırşehir’de Cacabey Medresesinde Yapılan Araştırmanın İlk Kısa Raporu”, *Belleten*, (Ankara: 1947), c. XI, s. 673-681.
- Sezgin, Fuat, İslâm’da Bilim ve Teknik, (çev. Abdurrahman Aliy), (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).
- Unat, Yavuz, “Battânî ve Zîc-i Sâbî Adlı Astronomi Eseri”, *I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu (UHOS)*, (Konya: 2006), c. I, s. 352-53.
- Ziriklî, Hayreddin, *el-A’lâm*, (nşr. Züheyr Fethullah), (Beyrut: 1984), c. I-VIII

TRABZON İLİM YAYMA CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE İMAM-HATİP OKULU'NUN AÇILIŞI

Muzaffer BAŞKAYA *

Giriş

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Kabulü ve İmam Hatip Mekteplerinin Açılışı

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması'yla Türk tarihinde yeni bir sayfa açılmış, artık silahlı mücadele dönemi geride kalmış, hem adıyla hem de kurumlarıyla Çağdaş Türk Devleti'ni kurma çalışmaları başlamıştır.¹ Cumhuriyetin ilanının ardından ise ülkede, o zamana dek görülenlerle karşılaştırılamayacak kadar önemli siyasal, ekonomik, hukuki ve kültürel değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bu değişikliklerden en dikkat çeken 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Söz konusu kanunun kabulünden birkaç gün önce Mustafa Kemal Paşa meclisin ikinci devre toplantı yılını açış konuşmasında, “*milletin ara-yı umumiyesinde tespit olunan terbiye ve tedrisatın tevhidi umdesinden bila-ifade- tatbiki lüzumunu müşahede ediyoruz. Bu yolda tehhürün zararları ve bu yolda tehalükün ciddi ve derin semereleri ve seri kararınıza vesile-i tecelli olmalıdır*” diyerek, kanunun bir an önce uygulanmaya konmasının ne kadar gerekli olduğunu ifade etmiştir.²

Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924 meclisi açış konuşmasından bir gün sonra Halk Fırkası grubu toplanmış, bu toplantıda konuşan Recep Bey (Peker), “*herkesin bütün öğretim yuvalarını Milli Eğitim Bakanlığına bağlanması konusunda düşünce birliği halinde olduğunu*” ifade etmiş, bu toplantıdan bir gün sonra Büyük Millet Meclisi'ne, Öğretim Birliği hakkında Vasıf Bey (Çınar) ve arkadaşlarının sunduğu kanun önergesinin müzakeresine girilmiştir. Bu konuda önerilen kanun teklifi şöyle idi:

Riyaseti Celileye

Bir devletin irfan ve maarifi umumiye siyasetinde milletin fikir ve his itibariyle vahdetini temin etmek için Tevhid-i tedrisat en doğru, en ilmi ve en asri ve her yerde fevait ve muhessenatı görülmüş bir umdedir. 1255 Gülhane Hattı Hümayunundan sonra açılan Tanzimat-ı Hayriye devrinde Saltanat-ı Münderise-i Osmaniye, Tevhid-i Tedrisata başlamak istemişse de muvaffak olamamış ve bilakis bu hususta bir ikilik bile vücuda gelmiştir. Bu ikilik vahdet-i terbiye ve tedris nokta-i nazarından birçok muzır neticeler tevhit etti. Bir millet efradı ancak bir terbiye görebilir. İki türlü terbiye bir memlekette iki türlü insan yetiştirir. Bu ise, vahdet-i his ve fikir ve tesanüt gayelerini külliyyen muhildir. Teklif-i kanunimizin kabulü takdirinde Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bilumum irfan müessesatın merci-i yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bil cümle mekatipte bundan böyle cumhuriyetin irfan ve siyasetinden mesul ve irfanîyatımızı vahdet-i his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur olan

* Yrd. Doç. Dr., KTÜ, Fatih Eğitim Fakültesi Fakültesi/Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı /mbaskaya@ktu.edu.tr

1 Ünsal Yavuz, İmparatorluktan Milli Devlete, (Ankara 1999), s. 85.

2 Komisyon, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, (Ankara 2006), s. 450.

Maarif Vekâleti müspet ve müttehî bir maarif siyaseti tatbik edecektir. Teklifimizin bugün derakap ve müstacelen müzakeresiyle kanuniyet kesbetmesini heyet-i celileden rica ederiz. (2 Mart 1924)³

Tevhid-i Tedrisat hakkında verilen kanun teklifi:

1. Türkiye dâhilinde bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrîsiye Maarif Vekâletine merbuttur
2. Şeriye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle 3. Medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.
4. Şeriye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde Mekatib ve Medreseye tahsis olunan meblağ, maarif bütçesine aktarılacaktır.
5. Maarif Vekâleti, yüksek din uzmanları yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir ilahiyat fakültesi tesis edilecektir.
6. Bu kanunun yayınlandığı tarihten itibaren daha önce Müdafaa-i Milliyeye bağlı olan askerî okullar ve Sıhhiye Vekâletine bağlı olan sağlık okulları Maarif Vekâletine bağlanacaktır.⁴

3 Mart 1340/1924'te kabul edilip 6 Martta yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu⁵ ile hiçbir eğitim kurumu kapatılmadığı halde Maarif Vekili Vasıf Bey tarafından hazırlanıp bütün bölgelere gönderilen bir tamim/genelge ile medreseler kapatılmıştır. Medreselerin kapatıldığına ve talebesi ile hocaları hakkındaki uygulamanın nasıl olacağına dair 11 Mart 1340/1924 tarihli tamimle ilan edilmiştir.⁶ Söz konusu tamimle şu şekilde bir düzenlemeye gidilmiştir:

1. Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, hey'et-i ta'limiye ve programları mevcut ve muayyen olan Medâris-i İlmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez. Binaenaleyh bu emrin vürudıyla beraber vilayetinizin merkez kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler heman seddedilecektir.
2. Bu medreselerde mevcut olan talebe, o mahallin İbtidâi Mekteplerine veyahut Lise ve İdadilerin kısm-ı ibtidâiyelerine behemahal naklolunacaktır.
3. Bu medreselerin müderrisleri arzu ettikleri takdirde mekteplerimizin ulûm-ı diniye muallimliklerine tayin olunacaklardır.
4. Memleketin ibtidai ders ve terbiyesinin ancak Maarif Mekteplerinde temin edilmesi son kanunun icâbâtından olmağla eski Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin İbtidâi mekteplerimizin sınıflarına tekabül eden İhzarî kısımları ilga edilmiştir. Buradaki talebe mahallî İbtidâi Mekteplerine veyahut lise ve İdâdi kısm-ı ibtidâilerine behemahal nakledilecektir.
5. Eski Dâru'l-Hilâfe Medreselerinin İbtidâ-i Hariç ve Dâhil kısımları son kanunun Dördüncü maddesine tevfiқан imam ve hatip yetiştirilmek üzere Vekâlet'in idaresi altında ibka edilmişlerdir. Ders programları ve kadroları derdest-i tanzimdir (tanzim edilmiştir). İsimleri, buldukları mahallin isimlerine izafeten İmam ve Hatip Mektebi olacaktır. Medâris-i İlmiyenin İbtidâ-i Dâhil ve Hariç kısımları mevcut ise ve arzu ederlerse bunların talebesi İmam ve Hatip Mektebine nakledileceklerdir.⁷

Trabzon'da Medreselerin Kapatılması ve Of İmam Hatip Mektebi'nin Küşadı

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünün ardından tüm yurttaki olduğu gibi Trabzon'da da medreselerin kapatılması için işlemlere başlanmıştır. Bu sürecin hemen başında Trabzon Maarif Müdürlüğü Trabzon Müftülüğüne bir yazı göndererek söz konusu medreselerin kapatılacağını ve öğrencilerin mekteplere aktarılacağını bildirmiş ve Müftülüğten öğrenci sayıları hakkında

3 Mustafa Baydar, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, (İstanbul 1973), s. 195.

4 *TC. Resmi Gazete*, 7 Nisan 1340

5 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabul edilmesiyle ülkede tam bir eğitim birliği sağlanmış ve yıllardan beri devam eden eğitim ikiliğine son verilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu birleşik, modern, seküler, eşitlikçi ve millî bir eğitim sistemini beraberinde getiriyordu. Sistemin ulusçuluğu geliştiren bir rolü olması, özellikle millî kimlik yerine İslam kimliğine sahip olan ve aynı zamanda çok sayıda bölgeye, kabilelere, ırklara ve dil birimlerine ayrılmış olan bu ülke için hayati bir öneme sahipti. Michael Winter, "Kemalist Türkiye'de Eğitimin Modernleşmesi", *Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi*, Yay. Haz: Jacop. M. Landau, Çev: Meral Alakuş, (İstanbul 1999), s.239.

6 Mustafa Öcal, "Künye Defterlerine Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, (2008), s. 178.

7 Öcal, "Künye Defterlerine Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", s. 180.

bilgi talep etmiştir.⁸ Ardından ilk tebligat şehir merkezindeki medreselere yapılmıştır. Bu sırada Trabzon'da yayın yapan İstikbal Gazetesi'ne bakıldığında Tevhid-i Tedrisat Kanunu sonrası Trabzon'da yaşanan şaşkınlık açıkça görülmektedir. Zira 16 Mart 1924 tarihli İstikbal Gazetesi'nde “*Medreselerin Seddi*” adlı haberin ayrıntılarında şu ifadelere yer verilmiştir:

Medreselerin seddine dair vurud eden emir mülhakata tebliğ edilmiştir. Merkezdeki medreselerin seddi için de icab edenlere tebligat yapılmıştır. Medarisdeki talebe vurud eden emir mucibince mekatib-i ibtidaiyeye birleştirilecektir.

Evvelki günkü nüshamızda Maarif Müdürü Refik Bey'le medreseler hakkında bir muharririmizin mülakatını neşrettikten sonra talebe-i ulumun bazıları mekatib-i ibtidaiyeye girmeye müsait olmadığından müsait olmayanların imam ve hatip mekteplerine birleştirilmesi daha doğru olacağını kendimize ait bir mütalaa şeklinde ilave etmiştik.⁹

Haberin içeriğine bakılırsa medreseler kapatıldıktan sonra öğrenciler mahalle mektebi de denilen mekatib-i ibtidaiyelere aktarılacaktı. Fakat bunların bazılarının söz konusu okullara girmeye ve orada eğitim almaya uygun olmadıkları ifade edilerek, bunlar için bir imam hatip mektebinin açılması lazım geldiği ifade ediliyordu. Medreselerin kapatılma süreci ile ilgili ilginç bir olay da Trabzon Merkez Medresesi ile ilgili yaşanmıştır. Zira Medresenin, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'ndan sekiz gün sonra kabul edilen yönetmeliğin birinci maddesinde “*Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu, hey'et-i ta'limiye ve programları mevcut ve muayyen olan Medâris-i İlmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez*” olarak belirtilen şartlara uymadığı için kapatılmaması gerektiği, ilgili vekâlete bildirilmişti.¹⁰ Anlaşılan şehirde bulunan yerel makamlar yönetmeliğin bazı maddelerini kendilerince yorumlayarak medreselerin hiç değilse bir kaçını açık tutma çabası içine girmişti.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu yürürlüğe girdiği tarihte, Trabzon merkezde çok fazla medrese bulunmuyordu. Medreselerin çoğu Of Kazası ile Yomra Nahiyesi merkez ve köylerinde toplanmıştı. Bu dönemde şehir merkezinde mevcut dört medreseden Hatuniyye Medresesi'nde 33, İskenderpaşa Medresesi'nde 22, Zeytinlik Medresesi'nde 7 öğrenci bulunmaktaydı. Ortahisar Saraçzade Medresesi'ndeki öğrenci sayısı ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Trabzon Vilayeti kazaları arasında en fazla medrese Of Kazasında bulunmakla birlikte, Maçka Kazasında hiç medrese bulunmuyordu. Bu dönemde Yomra Nahiyesi'nde bulunan ve 273 öğrencinin eğitim gördüğü medreseler ise şunlardır: Kocaba, Dikena-i Bala, Dikena-i Balataş Camii, Kalafaka, Uzkodil, Uzmesahor, Zimplaha, Kuşe, Arsen-i Zir medreseleridir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilan edilmesiyle Trabzon'daki medreseler de birer birer kapatılmaya başlanmış, Trabzon Maarif Müdürü Rıfkı Bey, başlangıçta Trabzon merkezinde 4, Yomra Nahiyesinde 10, medresenin kapatılacağını ifade etmiştir. Mart ayının sonuna doğru ise Trabzon ve kazalarındaki tüm medreseler kapatılmıştır. Örneğin bu dönemde Of Kazası'nda 73 medrese kapatılmış Of Kaymakamlığı, kapatılan bu medreselerde okuyan 1000'e yakın öğrenciyi yeni usul İptidai Mektebe yerleştirmek amacıyla Vilayet Maarif Meclisi'ne, yazdığı bir yazıda ilçede İptidai Mektebe ihtiyaç olduğunu bildirmiştir.¹¹

Yukarıda da ifade edildiği gibi Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü sürecinde Trabzon'da en fazla medrese Of Kazası'nda bulunuyordu. Dolayısıyla medreselerin kapatılmasının ardından en çok sıkıntı da bu kazada yaşanmıştır. Zira burada bulunan 70'i aşkın medresenin kapatılmasıyla birlikte medrese talebeleri sokakta kalmıştır. Bu durum karşısında harekete geçen Of ahali, çareyi Ankara'ya bir telgraf yazmakta bulmuştur. Medreselerin kapatılmasından

8 İstikbal Gazetesi, 13 Mart 1340

9 İstikbal Gazetesi, 16 Mart 1340

10 İstikbal Gazetesi, 19 Mart 1340

11 Mesut Çapa, “Tevhid-i Tedrisat Sonrası Trabzon'da Eğitim”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XVI*, (İzmir 2001), s.22–23.

hemen sonra Of âlimleri ve ileri gelenlerinin Cumhurbaşkanlığı makamına¹² ve Bakanlar Kurulu'na çektiği telgraf şu şekildeydi:

*Tevhid-i Tedrisat Kanunu mucibince verilen emir üzerine kazamızda eshab-ı hayrat tarafından inşa ve ulema tarafından hasbi idare edilen yetmiş üç medrese tamamen seddedildi (kapatıldı). Fakat küşadı vaat buyurulan imam hatip mektepleri henüz açılmadı. Şu halde tahsilde bulunan bini müteceviz talebe meydanda kaldığı gibi... ihtiyacat-ı diniyemizden olan ulum-ı diniyemizin kökünden kaldırılacağı anlaşılıyor. Hamdolsun biz Müslümanız, hükümetimiz de İslam hükümetidir. Dinimiz için canımızı, malımızı feda edenlerdeniz. Dinsiz bir gün yaşamasını arzu etmeyen bu millete umur-ı diniyesini öğretecek âlim, imam, hatip lazımdır. Memalik-i ecnebiyedeki İslamlara bile âlim, mürşit yetiştiren Of Kazası'nın medaris-i mevcudesi islah edilinceye kadar birinci sınıf imtihanlarının icrasıyla tahsile devam ettirilmesini istirham ederiz.*¹³

Telgraftan anlaşıldığı kadarıyla Of'ta bini aşkın medrese talebesi yeterli okul olmadığından veya vaat edilen imam-hatip mektebi henüz açılmadığından adeta ortada kalmış durumdaydı. Bu vaziyete kayıtsız kalmayan yetkililer ve özellikle Trabzon milletvekilleri konuyu Büyük Millet Meclisi'ne taşımışlardır. Zira Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Bey ve 36 arkadaşı tarafından 1 Şubat 1925 tarihinde TBMM'ye verilen bir takrirde, talebe yetersizliği nedeniyle İzmir'de kapatılan imam-hatip mektebinin Of'ta açılması talep ediliyordu. Nebizade Hamdi Bey, takririnde Of halkının ilme ve dine bağlılığından övgüyle söz ederken, seksen bin kişilik bir kaza olan Of'da yeterli kadar okul olmadığından söz ederek, imam-hatip mektebini bir an önce açılması lazım geldiğini belirtiyordu.¹⁴

Maarif Vekâleti, Trabzon'dan gelen bu talepler karşısında 1925 senesinde Of'ta bir imam-hatip mektebi açılmasına karar vermiştir. Söz konusu mektebin müdürlüğüne ulemadan Çalekli Dursun Efendi¹⁵ (Dursun Nuri Feyzi Güven) getirilmişti. Böylece eğitim-öğretimleri yarıda kesilen binlerce öğrencinin tahsil hayatlarına devam etmesi sağlandı.

Fakat bu olumlu durum fazla uzun sürmedi. Zira 1927 yılına gelindiğinde Of'ta açılan imam-hatip mektebinin kapandığını veya kapatıldığını görüyoruz. Zira İstanbul İmam-Hatip Mektebi'nin künye defterlerinin ele alındığı bir çalışmada kapatılan Of İmam-Hatip Mektebi'nden gelen 3 öğrencinin buraya kaydedildiği belirtilmektedir.¹⁶ Yani 1925 yılında eğitim-öğretime başlayan söz konusu mektep, 2 yıl sonra faaliyetlerine son vermiştir. Bu durum sonucunda tekrar 1924 yılında yaşanan problemler ortaya çıkmış, Of'ta ve Trabzon'da dini eğitim sahasında büyük bir boşluk meydana gelmiştir. Bu boşluk resmi makamlardan özel izinler almak kaydıyla bireysel olarak camilerde veya evlerde verilen Kuran-ı Kerim eğitimleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Öte yandan Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmak üzere şehirde bir Kuran-ı Kerim Kursu'nun var olduğunu da belirtmek gerekir. Zira 1936 senesinde burada görev yapan hocalardan biri olan Ali Haydar Özak'ın Diyanet İşleri Başkanlığı Trabzon

12 Bu telgrafi okuyucularına duyuran Sebilürreşad Mecmuası, "Türkiye Cumhuriyeti Riyaset-i Celilesi" ifadesini kullanmıştır. Burada kastedilen muhtemelen Cumhurbaşkanlığı makamıdır.

13 *Sebilürreşad Mecmuası*, Cilt: 24, (5 Haziran 1340), s.80.

14 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030.10/7.41.3.

15 Van'dan göç edip Trabzon'un Of ilçesine bağlı Büyükköy'e yerleşen ve Güveli lakabı ile anılan Abdülaziz Efendi'nin torunlarından Yakub Efendi'nin oğludur. Doğum yerine nispette Çalekli Dursun Efendi olarak tanınır. Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi'ne gerekere Medrese-i Sahn'ı bitirdi. 1922'de Süleymaniye Medresesi Kelam ve Hikmet Şubesi'nden mezun oldu ve dersiam unvanını aldı. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Almanca da öğrendi. Bir süre Meşihat Dairesi'nde çalıştıktan sonra alay imamlığı yaptı. Ardından Medresetü'l-Kudat'tan mezun oldu ve Karadeniz Bölgesi'ndeki medreselerin müfettişliğine tayin edildi. Medreselerin kapatılmasının ardından Of'ta açılan imam-Hatip Mektebi'nde müdürlük yaptı (1925) İki yıl sonra bu görevinden ayrılarak Havza'nın dağ köylerinden birine yerleşti. Vefatına kadar süren tedris ve irşad faaliyeti sırasında yüzlerce öğrenci yetiştirdi. Son devir kıraat âlimi Mehmet Rüşti Aşkkutlu, kayırbiraderi Nakşi Şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda çeşitli görevler yapan Remzi Yavuz, Osman Niyazi Atay, Hüseyin Hatipoğlu, Hüsnü Lostay ve Kamil Küçük belli başlı öğrencileri arasında yer alır. Dursun Feyzi Efendi 22 Şubat 1977'de köyünde vefat etti. Yusuf Şevki Yavuz, "Güven, Dursun Nuri Feyzi (1883- 1977)" *DİA*, Cilt:14, s. 328-329.

16 Öcal, "Künye Defterlerine Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)",s. 206.

müftülüğünde “Kur’ân-ı Kerîm ve İhtisâsı Muallimi” olarak resmî görev yaptığını görüyoruz.¹⁷ Ali Haydar Özak Hoca örneğinde olduğu gibi bu gibi çabalar dini eğitim noktasında görülen eksikliği giderememiştir.

Trabzon İlim Yayma Cemiyeti’nin Kuruluşu ve İmam Hatip Okulu’nun Açılması

1927 yılında Of İmam-Hatip Mektebi’nin kapanmasının ardından dini eğitim konusunda yaşanan boşluk uzun yıllar giderilememiştir. Ancak bu durum 1946 yılı sonrasında değişmiş, Demokrat Parti’nin (DP) kurulması ve iktidara alternatif bir parti olarak ortaya çıkması, iktidarın yani Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) bazı politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu değişen politikalarından biri de din eğitimi konusuydu. Zira din eğitimi noktasında o güne kadar muhafazakâr bir tutum içinde olan CHP, 1950 seçimleri öncesinde tavır değiştirerek, ülke genelinde imam-hatip kursları kurmaya karar vermiştir. Bu değişikliğin yansımalarına gelince ülke genelinde olduğu gibi 1949 yılına gelindiğinde Trabzon’da bir İmam-Hatip Kursu’nun açıldığını görüyoruz. Bu konuyla ilgili Trabzon basınında yer alan haberde şu ifadeler yer verilmiştir:

Şehrimizde İmam-Hatip Kursları Açılıyor. Bu hususta bakanlıktan gerekli emir gelmiş ve hazırlıklara başlanılmış bulunuyor. Hükümetimizin teklif ettiği bir tasarının kanunlaşması üzerine yurdun bazı il merkezinde İmam-Hatip kurslarının açılması takarrur etmiş bulunuyordu. Memnuniyetle haber aldığımızı göre bu cümleden olarak ilimizde bir kurs açılmasına karar verilmiş ve gerekli talimat bakanlıktan valiliğe gelmiş bulunmaktadır. Gerek il makamı ve gerekse Milli Eğitim Müdürlüğü hemen gerekli hazırlıklara başlamışlar ve ilk iş olarak bir okul binası temini yolunda teşebbüslere geçilmiş bulunmaktadır. Aldığımız malumata göre kursa iştirak etme şartları arasında ortaokul mezunu olmak ve 18 yaşını doldurmuş bulunmak vardır.¹⁸

1949 yılının ilk aylarında yerel gazetelerde yayımlanan habere bakılırsa, Trabzon’da açılacak imam-hatip kursu çocuklara değil de genç ve yetişkinlere yönelik olacaktı. Söz konusu haberden bir süre sonra imam-hatip kursu için bazı gelişmeler yaşanmaya başlanmış, şehirde yürütülen çalışmalar neticesinde Mart ayının sonlarına doğru kurs açılacak duruma getirilmiştir. Yenyol Gazetesi’nde yer alan habere göre, imam-hatip kursu 25 Mart 1949 günü açılacaktı. Ortahisar Camii’nin karşısındaki hususi binada tedrisata başlayacak olan kursun bu duruma gelişinde Trabzon Valisi Necmettin Ergin büyük fedakârlıklar yapmıştı.¹⁹

1949 yılında faaliyete geçen imam-hatip kursu için Aralık ayına gelindiğinde yeni öğrenci kaydı yapılmaya başlanmıştır. Kurs Müdürlüğünce açıklanan ve Trabzon Valiliği’nce neşredilen ilanda şu ifadeler yer verilmiştir:

Valilik Makamından İmam-Hatip Kursu’na Öğrenci Alınacak. İmam-Hatip Kursu için Milli Eğitim Müdürlüğü’nce 20 Şubata kadar talebe kaydına devam edilecektir. İsteklilerin en az Ortaokul mezunu ve 18 yaşını bitirmiş olması lazımdır. Kayıt için gerekli belgeler hakkında Milli Eğitim Müdürlüğü’ne başvurulması.²⁰

Trabzon Valiliği’nin iyi niyetli ve gayretli çalışmalarına rağmen söz konusu imam-hatip kursu, şehrin dini eğitim noktasındaki eksikliğini gideremiyordu. Üstüne üstlük kursa kaydolma yaşının 18 olması kursa olan ilgiyi azaltıyordu.

Trabzon’da 1949 yılında faaliyete geçen imam-hatip kursuyla ilgili geline bu durum, 1950 seçimleri sonrasında olumlu yönde değişmeye başlamıştır. Zira 14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda CHP’nin 27 yıllık Tek Parti İktidarı sona ermişti.²¹ Bu değişim dışarıdan bakıldığında siyaseten iktidarla muhalefetin yer değiştirmesi olarak görülse de esasen ülke yönetimi

17 Diyanet İşleri Başkanlığındaki şahsi dosyasındaki evraka göre Ali Haydar Özak bu göreve, Diyanet İşleri Reisliği Zat İşleri Müdürlüğü’nün 18. 05.1936 gün ve 1050 sayılı kararname ile atanmıştır.

18 Yenyol Gazetesi, 7 Şubat 1949

19 Yenyol Gazetesi, 24 Mart 1949

20 Yenyol Gazetesi, 9 Şubat 1949

21 “DP 36 İlde Tam Liste Halinde Kazandı”, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1950

noktasında farklı çizgide bulunan bir partinin iktidara gelişi anlamı taşıyordu. Yani DP'nin ezici bir çoğunlukla işbaşına gelmesi eğitimden, sosyal politikalara, laiklik uygulamalarından, ekonomik anlayışa kadar geniş bir sahada yeni politikaların uygulamaya geçmesi demektir.

Bu değişimin belirtisi, seçimlerden bir ay sonra kabul edilen ve Türkçe ezan okuma mecburiyetinin kaldırılmasını sağlayan kanunun kabulüyle görülmüştür. Söz konusu kanunla 1932'den beri Türkçeden başka bir dilde okunması yasaklanan ezan, artık Arapça da okunabilecekti.²² Bazı CHP'lilerin desteğiyle kabul edilen bu kanun 1960 müdahalesine giden yolda ilk merhale olmakla birlikte aslında 27 yıl boyunca uygulanan laiklik uygulamalarının da sona erdiği anlamını taşıyordu.

DP'nin iktidara gelişine oldukça memnun olan muhafazakâr kesim bu değişimi çok iyi değerlendirmiştir. Bu noktada o güne kadar “*ihmal edildiği düşünülen*” din eğitimi konusuna el atılmıştır. 17 Ekim 1951 tarihinde kurulan İlim Yayma Cemiyeti'ni de bu değişimin birer ürünü olarak görmek gerekir. Zira ülke genelinde okul, kurs ve yurt gibi öğrencilerin ihtiyaçlarını temine dönük bir cemiyet olarak ortaya çıkan bu kurumun asıl vazifesi, din eğitimi meselesinde radikal adımlar atılmasını sağlamak yani 1925'lerden sonra kapatılan imam-hatip mekteplerini tekrar hayata geçirmektir. Bu maksatlarla kurulan İlim Yayma Cemiyeti 1953 yılında dönemin Bakanlar Kurulu tarafından kamu yararına faaliyet gösteren dernek statüsüne yükseltilmiştir.²³ Böylece iktidar desteğini arkasına alan Cemiyet, Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde şubeler açmaya başlamıştır. Bu şubelerden biri de 1953 yılında Trabzon'da kurulmuş, 22 Mayıs 1953 günü resmen faaliyete geçen Cemiyetin kuruluş haberi Trabzon basınında şu şekilde yer almıştır:

Şehrimizde Kurulan Yeni Bir Cemiyet Münasebetiyle

Memnuniyetle öğrenmiş bulunuyoruz ki ilmi sahada neşriyat yapmak, mektep açmak, hariçte talebe okutmak, çalışmayacak derecede düşkün ve muhtaç durumda olanları bakmak, kimsesiz çocuklar için aşhaneler, bakımevleri tesis etmek ve bilhassa hükümetin dini müesseselerine yardımda bulunmak gibi tamamen içtimai mahiyette hizmetler ifa etmek üzere (İlim Yayma Hayırlı İşler Yapma) ismiyle şehrimizde bir cemiyet kurulmuş ve dünden itibaren resmen faaliyete geçmiştir.

Cemiyetin müessisleri, öteden beri hayırlı işler yapmakla tanınmış şehrimizin maruf Tüccar ve serbest iş adamlarından mürekkeptir. Trabzon'umuzun bu sahada çalışacak bir cemiyete şiddetle ihtiyacı olduğu muhakkak bulunduğundan 35 müessisin arkasından derhal yüzlerce azanın çok hayırlı maksatlar için kurulmuş olan bu cemiyete, aza kaydolacağına şüphe etmiyoruz.

Müteşebbis heyet azalarının bize verdiği malumata göre Milli Eğitim Vekâleti'nin şehrimizde açmak tasavvurunda olduğu imam-hatip mektebinin binasını temin ve bunun lüzumlu vasıta ve malzemesini tedarik etmek işinden çalışmaya başlanmış ve bu maksatla eski İskenderpaşa İlkokulu binası bu hizmete tahsis ettirilerek binanın tadil ve tamiri işi ele alınmıştır.

Diğer taraftan tarihi kıymeti olan Ayasofya Camii'nin tamir ve tezyini hususunda gerekli tetkiklere girişilmiş bulunmaktadır.

Birçok vilayetlerimizde orta dereceli mektep yok iken Sultanisi olan ve bugün yüksek mekteplerden gayri her derecede mektebi sinesinde toplayan Trabzon'umuzda eksik olan imam-hatip mektebinin açılmasını ilk iş olarak ele alan cemiyetin vilayetimiz halkından büyük bir yardım ve sevgi göreceği muhakkaktır. Kulaktan dolma malumat yerine ilim yolu ile ve metotla dini müesseselerimizi idare edecek kudrette hatip yetiştirmek işi cemiyetimizin istikbali bakımından şayan-ı arzudan da daha iyi şeydir. Zira klasik tahsil görmeyen bir kimse umumiyetle yarım adam mahiyetinde olup randıman derecesi düşüktür. Bu gibi insanlar mesailerleriyle mütenasip randıman elde edemezler. Hususiyile İslam felsefesinin çok geniş mana ve esasları hakkında bilgi sahibi olmak için, klasik bir mektep tahsiline, esaslı tetkik ve tettebularla ihtiyaç mutlaktır. Bu zaruretin ilcasıyla ve civarında bulunan dört-beş vilayet için bölge merkezi durumunda olması itibarıyla Trabzon'da İmam-Hatip mektebinin açılması kararını memnuniyetle karşılar ve içtimai hizmetlerinin başında bu işle ilk vazifeye atılma teşebbüsünü ele alan (İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma) hemşerilerimin takdir ederek kendilerine azami müzaheret göstermelerini temenni ederim.²⁴

22 “Ezan Artık Arapça Okunacaktır”, *Yeni Yol Gazetesi*, 14 Haziran 1950

23 <http://www.iyc.org.tr/?q=3&h=243> (Alınış Tarihi: 1 Şubat 2016)

24 *Yeni Yol Gazetesi*, 23 Mayıs 1953

Trabzon'da böylesi bir Cemiyetin kuruluşu DP'ye yakınlığıyla bilinen Yeniyol Gazetesi'nde oldukça iyi karşılanmıştır. Trabzon'un imam-hatip ihtiyacını gidermek maksadının yanı sıra, 1950'lere kadar birçoğu yıkılmış ve harabeye dönmüş bulunan şehir camilerini tamir etmeyi amaçlayan bu cemiyetin görev tanımları birkaç gün sonra yine aynı gazetede yayımlanmıştır. İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma Cemiyeti'nin nizamnamesinin ilk birkaç maddesine bakıldığında derneğin asli amaçları ve kurucuları şu şekilde sıralanmıştır:

Trabzon İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma Cemiyeti Nizamnamesi

Madde 1: Merkezi Trabzon'da olmak ve ilmi, ahlaki, içtimai ve iktisadi bilgileri yaymak ve hükümetin dini müesseselerine yardımda bulunmak maksat ve gayesiyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından meslek ve ikametgâhları aşağıda yazılı kimseler tarafından (İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma Cemiyeti) adıyla bir hayır cemiyeti kurulmuştur.

Adı ve Soyadı

1. Mustafa Karanis, Tacir, Pazarkapı Mahallesi Kitapçıoğlu Sokak No:16.
- 2- Niyazi Şahinbaşoğlu, Tacir, Amasya Camii Sokak, No:10.
- 3- Enver Kölemenöğlu, Tacir, Kemer kaya İmam Vehbi Sok. No:23.
- 4.Osman Peker, Tacir, Gazipaşa Mahallesi Cami Sok. No: 11.
5. Salih İmamoğlu, Serbest Meslek, Hacı Kasım Bilal Sok. No:1.
6. Haydar Özak, Esnaf, Cumhuriyet Mahallesi Camii Sok. No:6.
7. Yahya Celaloğlu, Tacir, Gülbahar Hatun No: 15
8. Bekir Sükuti Kulaksızoğlu, Gazeteci, Uzun Sok. No:20
9. Muzaffer Korlu, Gazeteci, Uzun Sok, No:23
10. Hüseyin Çulha, Tacir, İskenderpaşa Cami Sokak, No:10.
11. Hamdi Pürselim, Serbest, Gazipaşa Nemlioğlu Sok, No:10.
12. Hakkı Küremen, Tacir, Soğan Pazarı.
13. Ruşen Memişyazıcı, Tacir, Ortahisar Fatih Camii Karşısı.
14. Ahmet Karanis, Serbest, Pazarkapı Sotha Sok. No:31
15. Osman Öztürk, Tacir, Cumh. Mahallesi Muhittin Sok No:24.
16. Fikret Bekiroğlu, Tacir, Ortahisar İç Kale Sok, No: 8.
17. Mahmut Dihkan, Tacir, Tabakhane, Sarafoğlu Sok, No:19.
18. Osman Yavruoğlu, Tacir, Erdoğan Mah, Hasanbaş Çıkmazı No:1.
19. Nazım Ofluoğlu, Tacir, Boztepe Hacı Mustafa Sok. No:26.
20. Kemal Pulathaneli, Tacir, Yenicuma Cami Sok. No:14.
21. Hayri Uzunismailoğlu, Tacir, Gazipaşa Mah. Cami Sok. No:27.
22. Hasbi Serdar, Tacir, Cumh. Mah, Aldıkaçtı Sok. No: 10.
23. Hasan Fırıncıoğlu, Serbest, Yeni Cuma Mescit Sokak, No:17.
24. Hüseyin Kolcuoğlu, Tacir, Cumh. Mah, No:3.
25. Hasan Bingöl, Tacir, Zeytinlik Mah. No:5.
26. İhsan Sabir, Tacir, Hızırbey Mah, Kuloğlu Sok, No:6.
27. Ahmet Hamdi Çağlar, Mütekit, Cumh. Mah. Dervişpaşa Sok, No:11.
28. Hasan Yalçın, Serbest, Saray Atik Sok, No:6.
29. Mahmut İren, Tacir, Boztepe Mah, No:49.
30. Abdullah Denizeri, Tacir, Faroz Mah. Paşalı Sok, No:18.
31. Sami Karamahmutoğlu, Tacir, Ortahisar Şirinhatun Sok. No:14.
32. Yakup Yakupreisöğlu, Tacir, Gülbahar Hatun Mah, No:65.

33. Mustafa Hatipoğlu, Serbest, Pazarkapı Mah, Sekiz Direk Hamam Sok, No:2.

34. Abdullah Sofuoğlu, Serbest, Pazarkapı Mah.

35. Kasım Şahinler, Tacir, İskenderpaşa Mısırlı Sok, No:12.

Madde 2- Cemiyet bu ilmi maksat ve gayelerine vusul için mevzuat dairesinde okul ve yurt açmak, kütüphaneler kurmak, talebe okutmak, kimsesiz çocukları ve çalışamayacak derecede olanları bakmak üzere bakım yerleri ve aşhaneler açmak ve idare etmek, cami yaptırmak ve bunları tamir ve tadil etmek ve yaşatmak gibi faaliyetlerde bulunur ve bu maksatla icabında mecmua, kitap neşriyatı yapar, ilmi toplantılar, konferanslar tertip eder.²⁵

Cemiyetin resmi nizamnamesine bakıldığında başlıca gelir kaynakları ilk olarak aza aidatı, hükmi ve hakiki şahıslar tarafından cemiyete yapılacak teberrular ve son olarak cemiyetin diğer kaynaklardan elde edeceği gelirler olarak belirtilmiştir. 35 kişilik kurucular arasında Cemiyetin İdare Heyeti ve Asıl Azalar ise şu kişilerden oluşuyordu: Mustafa Karanis, Niyazi Şahinbaşoğlu, Enver Kölemenoglu, Salih İmamoğlu, Osman Peker, Fikret Bekiroğlu, İhsan Sabır, Osman Yavruoğlu, Hasan Bingöl.²⁶

Resmi makamlarca nizamnamesi onaylanan cemiyet hız kesmeden çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak şehrin yardımsever ve zengin kişilerine ulaşılarak onlardan yardım toplanmaya başlanmıştır. Yardımları özendirme için de kimden ne kadar para toplandığı ilan edilmiştir. Mesela 1 Haziran 1953 tarihli Yeni Yol Gazetesi'nde İlim Yayma Cemiyeti'nin faaliyetlerinden şu şekilde söz edilmiştir:²⁷

Hamiyetperver Hemşehrilerimizin (İlim-Yayma) Cemiyetine Teberruları Hızla Devam Ediyor
Trabzon 'umuzun manevi sahada kalkınması mevzuu üzerinde teşebbüsü ele alan İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma Cemiyeti'nin umumi veçhesi bu sütunlarda ifade edilmeye çalışılmış ve kadirşinas halkımızın müzaheretini esirgemeyeceğine işaret edilmiştir.

Bize verilen malumata göre henüz teberru kabulüne başlanmadığı halde birkaç hamiyet sever hemşehrilerimiz cemiyet merkezini ziyaret ederek yardımda bulunmak arzusunu izhar etmiş ve bu meydana (1325) lira teberruda bulunmuşlardır. İsmi gibi hayırlı maksatlar için kurulmuş olan bu cemiyete bağışta bulunan zevatin isimlerini gazetemizde neşretmek suretiyle umumi efkâra arz etmeyi bir memleket vazifesi telakki ediyoruz. Dün yardımda bulunan hamiyet sever hemşehrilerimizin makbuz numaraları sırasına göre isimlerini neşrediyoruz.

Adı ve Soyadı	Teberru Ettiği Miktar
Said Bilal Çakıroğlu	50
Enver Kölemenoglu	150
Salih İmamoğlu	25
Mustafa Karanis	100
Osman Peker (Kolaylık Şirketi)	50
Niyazi Şahinbaşoğlu	500
Bayan C. K.	150
Mahmut Dihkan	50
Hasbi Serdar	50
Yahya Celaloğlu	100
İhsan Sabır	100

Kaynak: Yeni Yol Gazetesi, 1 Haziran 1953

İlim Yayma Cemiyeti'nin aktif bir şekilde çalışması şehrin ileri gelenlerinin gözünden kaçmıyor, aksine takdir topluyordu. Üstelik Cemiyetin imam-hatip yaptırmak için sarf ettiği

²⁵ Yeni Yol Gazetesi, 29 Mayıs 1953

²⁶ Yeni Yol Gazetesi, 29 Mayıs 1953

²⁷ Yeni Yol Gazetesi, 1 Haziran 1953

gayret, gazetelerin ana sayfalarına konu oluyordu. Böylece şehir kamuoyu da açılacak olan okul konusunda olgunlaştırılıyordu. Mesela 19 Haziran günlü Yeni Yol Gazetesi'nde çıkan başyazıda şehrin imam-hatip ihtiyacı ve Cemiyetin faaliyetlerine değinilmiştir. Söz konusu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

Bu Şehre Bir İmam-Hatip Mektebi Lazımdır

Trabzon, çok eski devirlerden beri vatan çocuklarına bir ilim ve irfan beşiği olmak vasfını daima muhafaza etmek bahtiyarlığına mazhar olmuş bir toprak parçasıdır. ...muhtelif kültür müesseseleri yurdun birçok yerlerinde diama açılmış kapanmış ve fakat Trabzon'da bir kere tesis edilen bir ilim yuvasının kapısına bir daha kilit vurulamamıştır. Bu işi devletin şu veya bu suretle ihmal ettiği devirlerde Trabzonlu bu gibi müesseseleri ve dolayısıyla kendi kendini yetiştirmesini bilmiştir. Bugün kavuşmak şansına nail olduğumuz bu ışıklı günlerin bu sahadaki feyizli neticelerinden biri de vatanın birçok köşesinde küşad edilmiş bulunan imam-hatip mektepleridir.

Bu hayırlı müesseseden güzel Trabzon'un bu güne kadar mahrum bırakılmış olmasından duyduğumuz teessürü, bugünlerde bu yolda atılmış imanlı adımların neticesine olan güvenimizle unutup ve biraz gecikmiş olsa da bu teşebbüsten dolayı tarifsiz derecede mutlu oluyoruz.

Haber aldığımız göre; geçen yıl olduğu gibi bu yıl da vilayet makamı vekâlet ile de bu yolda temaslarda bulunmuş ve mahallen maksada elverişli bir bina bulunduğu takdirde derhal bahis mevzuu mektebin kadrosunun verileceği vaadini temin etmiştir. Bu dahi sevinilecek bir neticedir. Vekâletin ibraz ettiği bu son derece iyi niyet ve samimi arzuya muvazi olarak Vilayet Makamı ve İl Daimi Komisyonu derin ve vukuflu bir görüş ve emsalsiz bir anlayışla bugün Özel İdare'nin malı olarak elde mevcut bulunan metruk bir ilkokul binasının bu ulvi maksada tahsisi cihetine gitmiş ve son haftalar içinde kurulmakla büyük bir boşluğu dolduran bir hayır cemiyeti ise bu binanın onarımını üzerine almıştır.

Biz şu anda bu satırları kaleme alırken bu mektebin önümüzdeki tedrisat yılı başında diğer okullarla birlikte faaliyete başlayacağına inanan bir efkârı umumiye ile birlikte müşterek bir hazzın heyecanı içindeyiz. Bugün vazifelerine başlamış bulunan Valimiz Adil Çiğeroğlu'nun meşgul olacakları birçok kıymetli ve ehemmiyetli meseleler arasında bu mevzu da yer ve zaman vermelerini haasseten rica ederiz.²⁸

Söz konusu yazıda verilen bilgilere bakılırsa Cemiyet, imam-hatip okulu açmak için eski bir ilkokul binasını alarak burayı tamir ettiriyordu ve işler yolunda gittiği takdirde gelecek eğitim-öğretim döneminde yani Eylül 1953'de Trabzon'da bir imam-hatip okulu açılacaktı.

Faaliyetlerine hızlı bir şekilde devam eden Cemiyet, diğer yandan bağış toplamaya devam ediyordu. Mesela Haziran ortalarına gelindiğinde imam-hatip mektebi için yardımda bulunan kişiler şunlardı:

Adı ve Soyadı	Teberru Ettiği Miktar
Hasan Fırıncı	25
Hüseyin Çulha	100
Murat Arıkan	25
Hasan Güç	50
Nazım Ofluoğlu	100
Abdullah Denizeri	100
Halil Şen	25
Hasan Bingöl	50
Ahmet Erzurumluoğlu	100
İbrahim Göksel	25
Ahmet Enis	50
Murat İsmail	25
Osman Öztürk	25

28 Yeni Yol Gazetesi, 19 Haziran 1953

Emrullah Şehirali	10
Kemal Pulathaneli	25
Mahmut Örnek	30
Mehmet Ali Murtezaoğlu	25
Ahmet Ali Murtezaoğlu	20
Alemdar Kardeşler	20
Osman Peker	50
Yakup Reisoğlu	50
Veysel Özer	25
Fikret Bekiroğlu	100
Osman Yavruoğlu	50
Hamdi Pürselim	120
Ahmet Karanis	25
Ahmet Barın	25
Ali Bakırezen	25
Recep Haneci	25
Mahmut Yazıcı	50
Nazım Esiroğlu	20
Ziya Canık	25
Yusuf Özyazıcı	20
Hasan Ustaömer	25
Abdullah Aydın	15
Muhtelif Şahısların teberruları	2355

Kaynak, *Yeni Yol Gazetesi*, 21 Haziran 1953

Trabzon'da İlim Yayma Cemiyeti'nin kurulması ve günden güne faaliyetlerini hızlandırarak çalışmalarına devam etmesi, şehirde imam-hatip okulunun açılacak olması gibi gelişmeler, siyaset kazanının kaynamasına neden olmuştur. Yani iktidar desteğini arkasına alan Cemiyetin faaliyetleri muhalif basın ve Halk Partisi yanlılarının tepkisini çekmiştir. Muhaliflerin, Cemiyete karşı böylesi bir tutum içine girmesinin sebebi, o sıralarda Cemiyetin diğer şubeleriyle ilgili başlatılan soruşturmalar olsa gerekti. Zira 1953 yılı içinde Cemiyetin halktan usulsüz yere para topladığı iddiasıyla soruşturmaya tabi tutulduğunu görüyoruz.²⁹ Tüm bu gelişmeler 1954 seçimleri öncesinde gerilen siyasi ortamı, biraz daha germiş, Trabzon'da DP ile CHP arasındaki siyasi rekabeti kızıştırmıştır. Artık bu iki parti Cemiyet üzerinden siyasi tartışma yürütmeye başlayacaktır. Bu tartışmalar dönemin yerel basınına da yansımıştır. DP'ye yakınlığıyla bilinen *Yeni Yol Gazetesi*'nde bu konuyla ilgili çıkan bir yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

Bir Hayır Cemiyeti'nin Kuruluşu Münasebetiyle

Bir müddet evvel şehrimizde fiilen teşekkül eden İlim Yayma-Hayırlı İşler Yapma Cemiyeti her nedense Halk Partisi gazetesinin fasılasız taarruz ve ithamlarına hedef olmaktadır. Bu gazete Halk Gazetesidir. Bu hayır teşekkülüne günlerden beri en ağır taarruzları yapanlar da bu gazetede müstear isimlerle yazı yazan muharrirleridir.ortada ismi malum bir cemiyet vardır. Ve bu cemiyeti birbirinden temiz 35 Trabzonlu kurmuştur. Bu bir hayır teşekküldür. Gayesi Maarif Vekâleti'nin bugüne kadar 7 vilayette vatandaşla yardımlaşmak suretiyle açtığı imam-hatip mekteplerinden birini de Trabzon'da açmak bu vilayet ve mülhakatının duyduğu ezeli ihtiyacı bu suretle karşılamaktır. Kültürlü din adamı yetiştirmek ve bu yolla ilim yaymaktır.

²⁹ *Milliyet Gazetesi*, 13 Ekim 1953

Şimdi Halk Partili gazete, bu cemiyeti umumi efkâr nazarında karanlık, maksatlı, ne olduğu belli olmayan, ismi başka gayesi bambaşka bir teşekkül olarak ilan etmek suretiyle baltalamak, faaliyetten alıkoymak yoluna gidiyor. Hal şudur ki bu teşekkül faaliyete geçerken programını ilan etmiş, kurucularını isim ve adresleriyle halka duyurmuştur..... Vatandaş kitleleriyle daimi teması olan şahıslar olarak bu hayır teşekkülünün hiçbir hemşerimizi diğerinden darılttığına şahit olmadık. Bilakis son derece müspet karşılandığını müşahede ettik. Bunun ispatına lüzum dahi hissetmiyoruz. Zira teberrularını bir an evvel Cemiyete yatırmak isteyenlerin adedi muhalif gazetenin muharrirlerini yapayalnız bırakacak kadardır. Şu halde yalnız manen değil maddi müzaheret yoluyla da alakalarını esirgemeyen bu muhterem vatandaşlar bu gazetenin dediği gibi politikaya mı kurban gidiyorlar? Onlar akliselimden, onlar şuur ve izandan bu muharrirler kadar da mı mahrumdurlar? Mezkûr gazetenin birer mütevali müşmişler zinciriyle düzenlenen makalelerinden çıkardığımız manaya göre Cemiyet, politik maksatlarla kurulmuş muş...³⁰

Yeniyo Gazetesi'nin verdiği bu cevaba rağmen Halk Gazetesi, Cemiyetle ilgili iddiaları dile getirmeye devam ediyordu. Mesela 23 Haziran 1953 tarihli Halk Gazetesi'nde Sabahattin Yener imzasıyla yazılan bir haberde, Cemiyetin politikaya karıştığı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu Cemiyetle ittifak halinde olduğu hatta ona özel fetvalar çıkardığı, camiye girme ücreti adı altında halktan zorla para toplandığı iddia ediliyordu.³¹ Halk Gazetesi'nin Diyanet İşleri Başkanlığı'nı hedef alan bu iddialarına karşılık Trabzon Merkez Müftüsü Salih İmamoğlu cevabi bir yazı kaleme almıştır. Söz konusu cevapta gazetenin iddialarına şu şekilde karşılık verilmiştir:

1) Memurların politika ile iştigalleri memnu olduğuna göre bu muharrir iddiasını ispat edecek bir vesikaya sahip bulunuyorsa hakkımızda kanuni takibat icrası için derhal vazifesini ifa etsin ve müfteri durumundan kurtulsun.

2) Müftülükçe fetvalar verdiğimizden bahsediliyor, bunların belki aslını tedarik edememiştir. Fakat herhalde bir tanesinin kopyasını ibraz veya neşretsin.

3) İmamlar ve hatta daha ileri giderek her hangi bir şahıs tarafından hangi camiin kapısı kesilerek para verilmedikçe içeri alınmayan Müslüman bir kardeşimiz olmuştur?

İşte hakikatle hiçbir suretle alaka ve münasebeti olmadığına işaret ettiğimiz bu gülünç iddiaların sahibine izafe edilmiş iki kelimenin arkasına saklanmış olan bu zatın nasıl bir insan olduğunu lütfen umumi efkâr takdir etsin.³²

CHP ve DP'nin İlim Yayma Cemiyeti üzerinde tartışmaları devam ederken Cemiyet de diğer yandan çalışmalarına devam ediyordu. Haziran ayı sonuna gelindiğinde daha önce satın alındığı belirtilen ilkokul binasının onarım ve restorasyonu hızlı bir şekilde devam ediyordu. Bu sırada Ankara'dan gelen bir yazıda 28 Eylül itibarıyla imam-hatip okulunun resmen açılacağı Trabzon Vilayeti'ne bildirilmiştir. Şehirde imam-hatip açılacağıyla ilgili haber dönemin Trabzon basınında şu şekilde yer almıştır:

Şehrimizde Bir İmam Hatip Mektebi Açıldı

Müslüman Türk çocuklarını, Türk laisizmi prensipleri dairesinde ve her türlü gayri mütecanis ve enfüsi tefsirlerden uzak ve ulvi manasına vakıf olarak yetiştirmek maksadıyla yurdumuzun birçok yerlerinde Milli Eğitim Vekâleti tarafından imam-hatip mektepleri tesis edildiği sayın okuyucularımızın malumudur. Bu kıymetli kültür müesseselerinden birinin şehrimizde kurulması hususunda Trabzon efkâr-ı umumiyesinin gösterdiği hararetili arzuya hükümetimiz kıymetli alakasını esirgememiş ve bütün tarih boyunca ilim tahsil etmeye bir aşk ve cezbe halinde bağlı bulunan Trabzon gençlerine bir irfan yuvasından bir tanesini armağan etmiştir.

Halen özel idarenin malı bulunup İlim Yayma Cemiyeti tarafından tamir edilmekte olan eski İskenderpaşa Okulu binası bu maksada tahsis edilmiştir. Haber aldığımız göre Milli Eğitim Vekâleti'nden Vilayete gelen emirde bu okulun idare ve öğretim elemanlarının mahallen temini istenmekte ve gerekli kadroların yakında gönderileceği tebarüz ettirilmektedir.

Yurdun her tarafında olduğu gibi 28 Eylülde tedrisata başlayacak olan bu okul müspet bilgilerle

30 Yeniyo Gazetesi, 26 Haziran 1953

31 Halk Gazetesi, 23 Haziran 1953

32 Yeniyo Gazetesi, 4 Temmuz 1953

*mücehhez müterakki hayat görüşüne aydın din adamlarına duyulan ihtiyaçların eseri olan birinci devresi 4 ikinci devresi 3 sınıf olmak üzere 5 sınıflı ilkokula dayalı 7 öğretim yılından ibaret olan imam-hatip oluları milli kültür adına birer irfan abidesi telakki edilebilir.*³³

1953 yılının Eylül ayına gelindiğinde Trabzon İlim Yayma Cemiyeti'nin gayretleriyle açılması planlanan imam-hatip okulunun eğitim-öğretime başlamasının önünde binanın tamiri haricinde ciddi bir engel kalmamıştı. Aynı günlerde söz konusu mektebin müdürlüğüne Trabzon'da daha önce Kız Orta Okulu Müdürlüğü yapan ve o tarihlerde Kırşehir Milli Eğitim Müdürlüğü görevini yürüten Nesip Yağmurdereli³⁴ getirilmişti. Gazetelere yansıyan bilgilere göre Yağmurdereli çok yakın zamanda Trabzon'a gelerek görevine başlayacaktı.³⁵

Nesip Yağmurdereli'nin İmam-Hatip Okulu'nun Müdürlüğüne atanmasının ardından artık sıra öğrenci kaydına gelmişti. Nitekim buna da Eylül ayının ikinci haftasında başlanmıştır. Konuyla ilgili gelişmeler basına şu şekilde aksetmiştir:

1953-1954 ders yılı başında tedrisata başlamak üzere Milli Eğitim Vekâletince şehrimizde ilkokuldan sonra 7 sınıflı bir imam-hatip okulunun açılmış olduğunu yazmıştık. Eski İskenderpaşa Okulu binasında tedrisat yapacak olan bu okula öğrenci kaydına başlanmış bulunmaktadır. Bu yıl sadece ilkokul mezunlarından, bu okulun birinci sınıfına öğrenci kabul edilecek ve kayıtlar şimdilik öğretmen okulu idaresi tarafından icra edilecektir. Münevver din adamı yetiştirecek olan bu okula gençlerimizin fevkalade rağbet edecekleri tahmin edilmektedir.

Söz konusu haberin devamında verilen bilgilere göre İlim Yayma Cemiyeti tarafından tamir edilen okul binası bir türlü bitirilememişti. Cemiyet bu tamir işini Ağustos ayı içinde bir müteahhide ihale etmişti ve bina içindeki tamir faaliyeti halen devam ediyordu. Gidişata bakılırsa okul binası ancak Eylül ayı sonunda bitirilebilirdi.³⁶

Gerçekten de okul binası Eylül ayının sonuna doğru bitirilmiş ve Cemiyete teslim edilmiştir. Böylece uzun yıllardır uğraş verilen imam-hatip okulu 1953-1954 eğitim-öğretim yılına 50 erkek öğrenciyle başlamıştır.³⁷

Sonuç

Fethedildikten kısa bir süre sonra bulunduğu bölgenin idari merkezi haline getirilen Trabzon, bu duruma paralel olarak tarih boyunca birçok eğitim ve kültür müesseselerine ev sahipliği yapmıştır.

Bu durum Cumhuriyetin ilanıyla bazı değişikliklere uğramıştır. İlk olarak Trabzon Vilayeti tanımı ortadan kalkmış ve idari anlamda Trabzon bugünkü halini almıştır. Ardından yeni rejimin ilkeleri doğrultusunda eğitim anlayışı yeniden yapılandırılmış ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim alanında görülen çok başlılık sona erdirilerek laik temeller doğrultusunda yeniden dizayn edilmiştir. 3 Mart 1924 tarihli kanunun kabulünden kısa bir süre sonra yayınlanan bir genelgeyle ülke genelindeki bütün medreseler kapatılmış, kapatılan medreselerin yerine imam-hatip mekteplerinin açılacağı belirtilmiştir.

Böylece Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ardından birçok vilayette imam-hatip mektebi açılmıştır. Bu mekteplerden biri olan Of İmam-Hatip Mektebi de 1925 yılında faaliyete geçmiş fakat birkaç yıl sonra kapanmıştır. Bu tarihten sonra din eğitim alanında yaşanan boşluk,

33 *Yeni Yol Gazetesi*, 28 Ağustos 1953

34 Nesip Yağmurdereli 1929 yılında Erzurum Öğretmen Okulu'ndan, 1937 yılında ise Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nün Edebiyat Şubesi'nden mezun olmuş ve aynı sene Kars Lisesi Edebiyat Öğretmenliğine tayin edilmiştir. 1938 yılında Trabzon Erkek Orta Okuluna tayin edilen Yağmurdereli, 1939 yılında Kız Ortaokulu kadrosuna nakledilmiş ve 1944 yılında bu okulun Müdür Muavinliğine, 1947 yılında da aynı okulun Müdürlüğüne getirilmiştir. Nesip Yağmurdereli evvelki sene isteği üzerine Kırşehir Milli Eğitim Müdürlüğüne tayin edilmişti. *Yeni Yol Gazetesi*, 9 Eylül 1953

35 *Yeni Yol Gazetesi*, 9 Eylül 1953

36 *Yeni Yol Gazetesi*, 10 Eylül 1953

37 *Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim*, (Ankara: TC Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 438, 1963), s.74.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Trabzon'da açtığı Kuran Kursu ve benzeri çabalarla kapatılmaya çalışılmıştır. Ancak 1930'ların Türkiye'sindeki laiklik anlayışı ve uygulanışı din eğitimi konusunda görülen sıkıntıları iyice derinleştirmiştir.

Muhafazakâr çevreleri oldukça rahatsız eden bu ortam İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte dağılmaya veya en azından değişmeye başlamıştır. Özellikle 1946 seçimleri sonucunda kitle desteğini arkasına alan DP'nin varlığı iktidar partisi CHP'nin kendi politikalarını sorgulamasına neden olmuştur. Böylece 1930'larda tavizsiz şekilde uygulanan laiklik politikaları gevşemeye başlamıştır. Bilhassa 1950 seçimleri öncesinde liberal atılımlar yaparak muhalefeti siyaseten zor duruma düşürmeyi planlayan CHP, din eğitimi konusunda yeni bir açılım yapma ihtiyacı hissetmiştir. Böylece 1949 yılında ülke genelinde olduğu gibi Trabzon'da da imam-hatip kursları açılmıştır. Fakat bu kurslar pedagojik açıdan bazı sakıncalar içeriyordu. Zira kurslara katılım için gerekli şartlardan biri de 18 yaşını bitirmiş olmaktı.

Din eğitimi meselesiyle ilgili en ciddi gelişmeler ancak 1950 seçimleri sonrasında yaşanmış, ülke sathında esen özgürlük havası etrafında din eğitimi meselesine de el atılmıştır. Bu konuda halkı bilinçlendirmek, iktidar ile halk arasında köprü vazifesi görerek açılacak okullar için destek sağlamak amacıyla İlim Yayma Cemiyetleri kurulmuştur. Söz konusu Cemiyetin Trabzon şubesi ise 1953 yılında faaliyete geçmiştir. Kurucuları arasında Trabzon'un zengin ve hayırsever kişilerinin bulunduğu Cemiyet, hemen çalışmalarına başlamış, eski bir okul binası tutularak tamir edilmeye başlanmıştır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Cemiyetin kurucu kadrosu içinde bazı kişiler Tek Partili yıllarda Halkevinde veya CHP örgütü içinde çalışmış veya yöneticilik yapmış kimseler de bulunuyordu. Fakat yaşanan iktidar değişikliğinin ardından bu kişiler DP'ye yakınlığıyla bilinen bir Cemiyete üye olmuştu.

Neticede İlim Yayma Cemiyeti'nin gayretleriyle 1953 yılı sonbaharında Trabzon merkezinde bir imam-hatip okulu açılmıştır. Bugün Trabzonspor Müzesi'nin bulunduğu binada 50 erkek öğrenciyle eğitim-öğretim hayatına başlayan bu okul Cumhuriyet döneminde Trabzon'da açılan ilk imam-hatip okulu olarak tarihe geçmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.10/7.41.3.

Cumhuriyet Gazetesi

Halk Gazetesi

İstikbal Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Milli Eğitim İstatistikleri Meslek-Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri, (Ankara: TC Başvekâlet Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 438, 1963).

Sebilürreşad Mecmuası, Cilt: 24, 5 Haziran 1340.

TC. Resmi Gazete

Yeni Yol Gazetesi

Kitap ve Makaleler

Baydar, Mustafa, *Atatürk ve Devrimlerimiz*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 1973).

Çapa, Mesut, "Tevhid-i Tedrisat Sonrası Trabzon'da Eğitim", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XVI, (İzmir: Ege Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2001), s.20-30.

Muzaffer Başkaya

Komisyon, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006).

Öcal, Mustafa, "Künye Defterlerine Göre İstanbul İmam ve Hatip Mektebi (1924-1930)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, (2008), s. 175-232.

Yavuz, Ünsal, *İmparatorluktan Milli Devlete*, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1999.

Yavuz, Yusuf Şevki, "GÜVEN, Dursun Nuri Feyzi (1883- 1977)", *DİA*, Cilt:14, s. 328-329.

Winter, Michael, *Kemalist Türkiye'de Eğitimin Modernleşmesi*", Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Yay. Haz: M. Jacop Landau, Çev: Meral Alakuş, (İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999), 235-249.

Web Sitesi

<http://www.iyc.org.tr/?q=3&h=243> (Alınış Tarihi: 1 Şubat 2016)

TRABZON'UN DİNİ HAYATINDA TRABZON-SÖĞÜTLÜ İLÂHİYAT MESLEK YÜKSEKOKULU

*Mustafa YAZICI **

Giriş

Trabzon İlahiyat Meslek Yüksekokulu Trabzon'daki yüksek dini öğrenimin ilk temsilcisi olma; dolayısıyla İlahiyat Fakültesi'nin öncüsü olma bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Zira Trabzon İlahiyat Fakültesi açılmadan önce KTÜ Rektörlüğüne bağlı olarak Söğütlü'de 2 Yıllık Trabzon İlahiyat Meslek Yüksekokulu açılmıştır. 1994-2000 yılları arasında altı sene civarında binlerce öğrenci yetiştirdikten sonra, zamanın siyasi atmosferinin ürünü olan kanunlarla kapatılmıştır. Ben bu okulda bizzat beş takvim yılı Öğretim Görevlisi olarak “İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası” ile “Hitâbet ve İrşâd” derslerini okuttum. Bu itibarla kurumun tarihi ve işleyişine dair bazı bilgileri tarihi bir belge olması açısından sizlere sunmak istedim.

I-Trabzon İlahiyat Meslek Yüksekokulu'nun Tarihçesi:

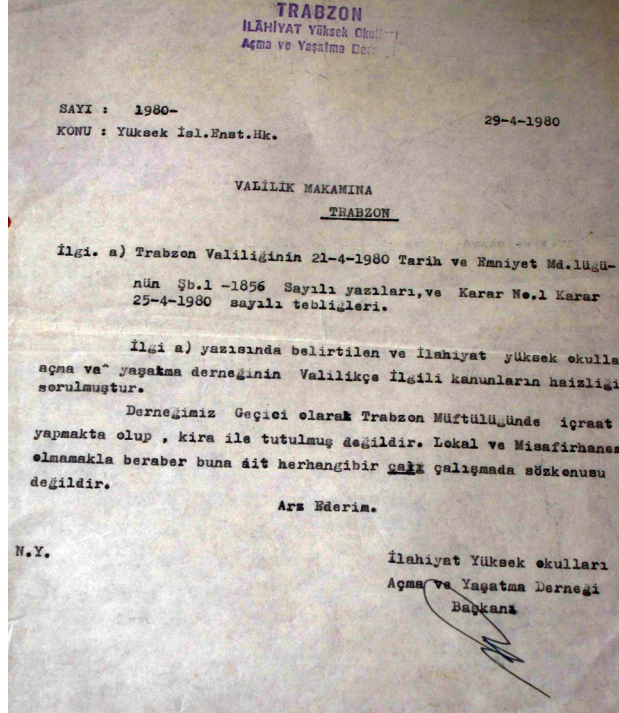
Trabzon'da uzun süre ilahiyat alanında bir yüksekokulun açılıp açılmaması uzunca bir zaman gündemi meşgul etmiştir. Kamuoyunda açılması yönünde bir irade baskın olunca bu iş için bir dernek kurulmasına karar verilmiştir. Trabzon'da bu amaçla ilk dernek 1980'li yıllarda kurulmuştur. Derneğin öncülüğünü Trabzon Müftüsü Raif Korkmaz ve arkadaşları yapmıştır. Dernek ile ilk olarak Yüksek İslam Enstitüsü kurulması amaçlanmıştır. Zira o zamanlarda Ankara'da kurulan İlahiyat Fakültesi dışında dini alandaki bütün ihtisas okulları Yüksek İslâm Enstitüsü adı altında kurulmuştur.

Derneğin ilk üyeleri şunlardır:

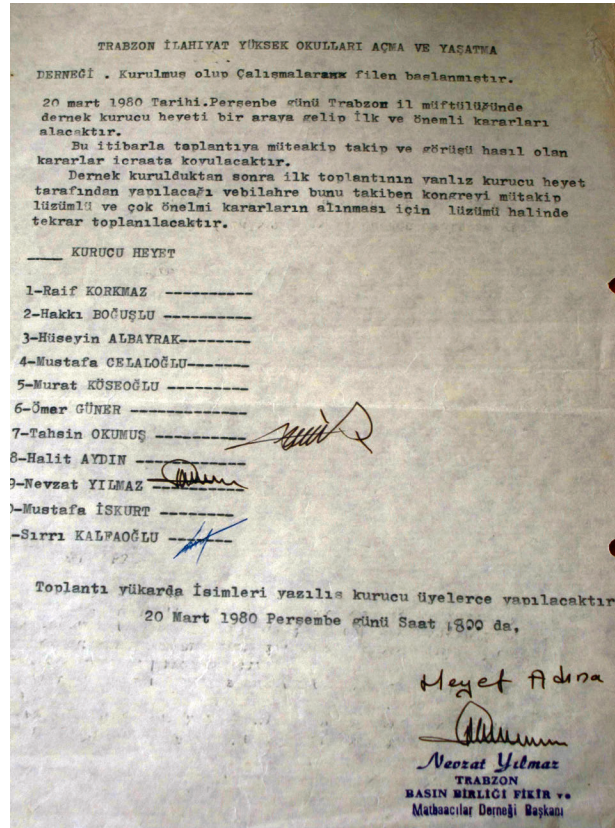
Raif Korkmaz, Hakkı Boğuşlu, Hüseyin Albayrak, Mustafa Celaloğlu, Murat Köseoğlu, Ömer Güner, Tahsin Okumuş, Halit Aydın, Nevzat Yılmaz, Mustafa İskurt, Sırrı Kalfaoğlu.

Bu dernek 1986'ya kadar görev yapmıştır. Sonradan derneğe Ali Turan, Hacı Ziya Habıboğlu, Hanefi Sula, A. Muhittin Topal gibi üyeler de katılmıştır.

* KTÜ İlahiyat Meslek Yüksekokulu Emekli Öğretim Görevlisi.

Resim 1

Resim 2

Fakat 1980'de Türkiye'de ihtilal olunca derneğin çalışmaları akim kalmıştır. 12 Eylül 1980 İhtilâlinden sonra Yüksek İslâm Enstitüleri İlahiyat fakültelerine dönüştürülmüş, ancak yine de Trabzon'da yeni bir İlahiyat Fakültesi kurulması için karar çıkartılamamıştır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Trabzon'a ilahiyat fakültesi kurulmasını arzu edenler çabalarından vazgeçmemişlerdir. Avukat ve gazeteci olan Ali Kemal Yılmaz Bayraktar Bey Trabzon'da İlahiyat-Ziraat-Hukuk-ve Diğer (eksik) Fakültelerin Kurulması Derneği (1986) adıyla yeni bir faaliyete girişmiştir.

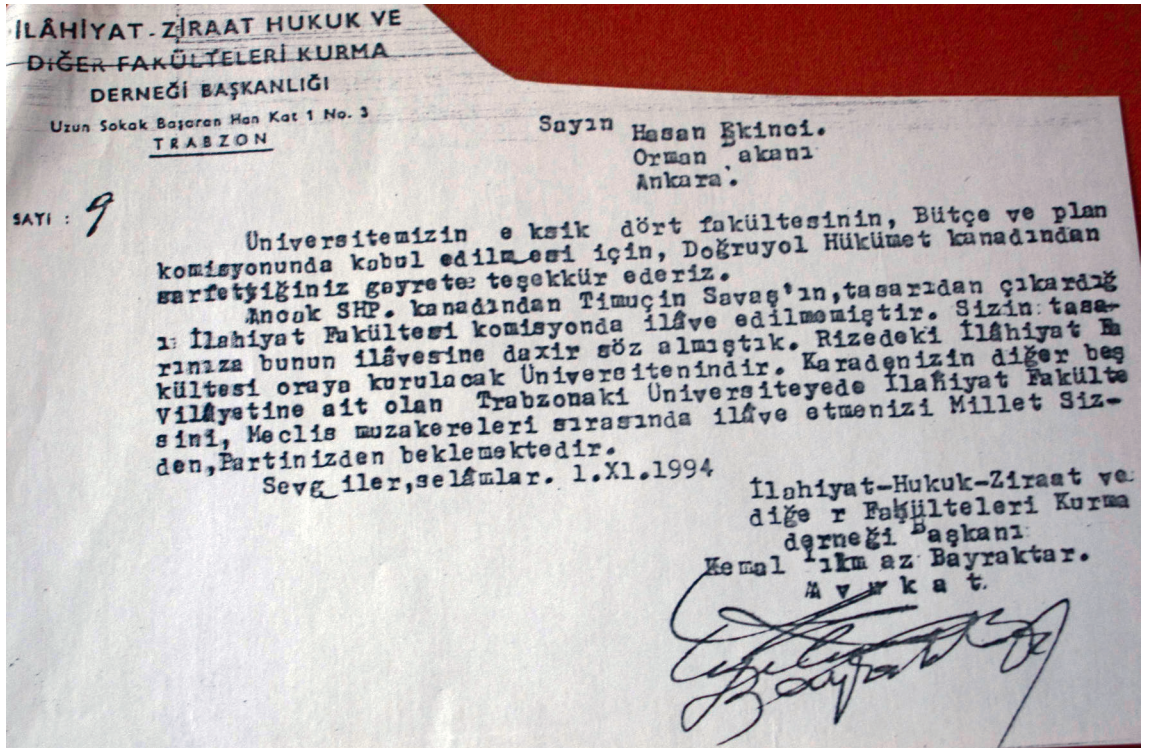
Bu Dernekte şu isimler görev yaptı:

Ali Kemal Yılmaz Bayraktar, Salih Erdem, Hamdi Tavşanoğlu, Muharrem Melek, Hacı Ziya Habiboğlu, H. Ali Turan (Kuyumcu), H. İhsan Sabır, Osman Sula, Mustafa Tokal.

Bazı notlarımda Cemil Zamanis, Abdu'laziz Şeref, Abdülbâkî Ak gibi ilâve isimler de görmekteyiz.

Bu derneğin yoğun çabaları sonuç vermiş ve KTÜ bünyesinde bir ilahiyat fakültesi kurulması kararının çıkarılması başarılmıştır. Ancak burada bir başka sıkıntı baş göstermiş ve aslen Rizeli olan zamanın Millî Eğitim Bakanı Sn. Köksal Toptan'ın da etkisi ile İlahiyat Fakültesi Trabzon'da değil, Rize'de açılmıştır. O zamanki KTÜ rektörü Prof. Dr. Aydın Dumanoglu idi. Açılan bu İlahiyat Fakültesi'ne dekan olarak onun tarafından Prof. Dr. Kemal Sandıkçı atanmıştır.

İlahiyat fakültesi Rize'de açılınca Trabzon'a da İlahiyat Meslek Yüksekokulu açılmasına karar verilmiştir. Akçaabat'ta Fâtih Eğitim Fakültesi Kampüsü içinde rektörlüğe bağlı olarak açılan iki yıllık Söğütlü İlahiyat Meslek Yüksekokulu'nun ilk müdürü Doç. Dr. Nihat Dalgın olmuştur. Daha sonra Prof. Dr. Cemal Bıyık ve Süleyman Köseoğlu da müdürlük makamına atanmışlardır.

Resim 3

İlahiyat Meslek Yüksekokulu'nun İlk Hizmet Binası

Alt katının bir tarafında PTT teşkilâtı, sağ tarafında iki ders sınıfı vardı. Üstte (2.katta) ise yüksekokul müdürünün odası, sekreterlik, öğretim elemanları odaları, hizmetli odaları ve kütüphane vardı. Bu bina geçici idi. Fatih kampüsünde yüksekokul için yeni bina inşasına da başlandı.

1994 yılında kurulan İlahiyat Meslek Yüksekokulu'na YÖK tarafından 1999 yılında alınan karar gereğince öğrenci alımı durduruldu. 2000 yılında son mezunlarını vermesinin akabinde okulun varlığı resmen sürmüştü olsa da fiilen sona erdi. Tamamlanan İlahiyat Meslek Yüksekokulu binası da İletişim Fakültesi'ne tahsis edildi.

Resim 4

II- Hocaları:

Melek Yüksek Okulu'nda görev yaptığım 5 yıl boyunca şu arkadaşlarla teşrik-i mesaide bulundum:

Prof. Dr. Kemal Sandıkçı, Prof. Dr. Nihat Dalgın, Prof. Dr. Cemal Bıyık, Süleyman Köseoğlu, Prof. Dr. Aşkın Asan, Ender İskurt, Mustafa Gönan, Yunus Mâcid, Harun Kahveci.

III - Dersler:

Trabzon İlahiyat Meslek Yüksek Okulunda okutulan derslerden hatırladıklarım şunlardır:

Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Hitabet Ve İrşâd, İslâm Ülkeleri Tarih ve Coğrafyası, Din Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Arapça, İngilizce, Dinî Musiki, Rehberlik, Genel Eğitim Metodları, Ölçme ve Değerlendirme, Türk-İslam Düşünce Tarihi, Din Hizmetleri Sosyolojisi ve Psikolojisi, Hüsn-i Hat, Fransızca, Almanca, Meslekî Uygulama.

Sonuç

Trabzon İlahiyat Meslek Yüksek Okulu'nun açılması uzun süreli mücadeleler sonucunda olmuştur. Esasında Trabzon'da İlahiyat Fakültesi kurulması amaçlanmış; bu hedefe ulaşılmış; ancak ilahiyat fakültesi çeşitli faktörlerin etkisi ile Rize'de kurulmuştur. Bunun akabinde Trabzon'un dinmeyen talebini gerçekleştirmek için de Trabzon'da İlahiyat Meslek Yüksek Okulu kurulmasına karar verilmiştir. Bu yüksekokul 5 sene boyunca öğrenci yetiştirerek bölgenin ihtiyacını gidermeye çalışmıştır. Kısa süren bu eğitim sürecinde öğrenciler yetiştirilmesine vesile olmuş; bunun da ötesinde İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasının Trabzon için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiş ve bu yönüyle bugün mevcut olan İlahiyat Fakültesi'nin açılışına vesile olmuştur. Burada son olarak Trabzon'a ilahiyat fakültesinin kurulmasında büyük emeği geçen Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu'nun destek ve gayretlerini de hayırla yâd etmek isterim.

Kaynakça

Kitap

Bayraktar, Ali Kemal Yılmaz, *K.T.Ü. 'nün Kuruluşu*, (Trabzon: Ant Kitap Kırtasiye, 2009).

Yazıcı, Mustafa, *Akâit ve Dinler Tarihi Üzerine Yeni Tespitler*, (Trabzon: Eser Ofset, 1993).

Yazıcı, Mustafa, *Akademik Yönüyle Hitabet ve İrşâd Sanatı*, (Trabzon: Eser Ofset, 1999).

Arşivler

K.T.Ü. İlahiyat Meslek Yüksekokulu Arşivi

Mustafa Yazıcı Arşivi

Ali Kemal Yılmaz Bayraktar Arşivi

Nevzat Yılmaz Arşivi

Zigana Gazetesi Arşivi

Sahil Gazetesi Arşivi

TRABZON'DA DİNİ VE SOSYAL HAYATIN OLUŞUMUNDA KUR'AN KURSLARININ ROLÜ VE ÖNEMİ

Şükrü ÖZTÜRK*

Sayın Başkan ve değerli katılımcılar,

Dinin değişik tarifleri yapılmıştır. Ben bunlardan Seyyid Şerif El-Cürcani'nin “Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur.¹” tarifini esas alıyorum.

Dinin üç ana unsuru vardır. Bunlar; inanç, ibadet ve ahlâktır. İnanç, dinin olmazsa olmazıdır. İnançsız din olmaz. Samimi inanç, ibadet etmeyi gerektirir. İnanan ve inancının gereği olarak ibadetlerine samimiyetle devam eden kimselerin ahlâkı güzel olur. Bu insanlar da mutlu olurlar. Özellikle İslam Dininin temel hedefi insanları dünyada ve âhirette mutlu etmektir. İnsanın mutlu olması için maddi ve manevi her türlü kötülüklerden ve kirlerden temizlenmesi gerekir. Kötülüklerden ve kirlerden temizlenmek ise sorumluluk düşüncesinin her an canlı tutulması ile olur.

İnanç esaslarımızdan bir tanesi de âhirete inanmaktır. Dünyadaki iyi duygu, düşünce ve güzel davranışların karşılığında öldükten sonra eksiksiz şekilde mükâfat alacağına, dünyadaki kötü davranışlarının ve yaptığı haksızlıkların karşılığında da ceza göreceğine samimi olarak inanan bir kimsenin, dünya hayatında kötülük yapması, başkalarına haksızlık etmesi; değil insanlara, herhangi bir canlıya dahi sıkıntı vermesi düşünülemez.

Yaptığı iyi davranışların karşılığını öldükten sonra eksiksiz olarak göreceğini devamlı olarak hatırında tutan kimselerin, sözleri doğru, işleri düzgün ve sağlam, davranışları güzel olur. Ölçü ve tartıları doğru olur. Âdil olurlar. Kimseye zulmetmezler. Haksızlık yapmazlar. Fitne fesat çıkarmazlar. Kavgâ ve gürültü yapmazlar. Herkesle iyi geçinirler.

Bu erdemli davranışlar ve benzerleri, dinimizin emirleri ve tavsiyeleridir. Dinimizin emirlerini öğreneceğimiz ve uygulama alışkanlığı kazanacağımız yerler ise, aile ocağımız, ana kucağımız, eğitim ve öğretim kurumlarımızdır.

Ülkemizde eğitim-öğretim örgün ve yaygın olmak üzere iki kanaldan verilmektedir:

- Örgün eğitim-öğretim; ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek eğitim-öğretim kurumlarımızda yapılan eğitim-öğretimdir.

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Din Eğitimi Dairesi Emekli Başkanı

1 TDV. İslam Ansiklopedisi C. 9, sh. 314.

- Yaygın eğitim-öğretim ise; kurum ve kuruluşların kendi sahaları ile ilgili konularda isteğe bağlı olarak toplumu bilgilendirmek üzere düzenledikleri kurslardır.

Cumhuriyet döneminde ülke genelinde resmi olarak Kur'an Kursu açma ve bu kurslarda dini eğitim-öğretim yapma yetkisi ve görevi Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilmiştir.

Dini konularda toplumu aydınlatma görevi olan Diyanet İşleri Başkanlığı, bu önemli görevini mahallen ihtiyaç duyulan yerlere açtığı Kur'an kurslarıyla, camilerde yapılan vaazlarla, cuma ve bayramlarda okunan hutbelerle, basılı ve görüntülü yayınları ile düzenlediği konferans, panel ve şûralarla yerine getirmeye çalışmaktadır.

Ülkemizde yürütülen yaygın eğitim-öğretim faaliyetlerinin halkımız tarafından en çok ilgi gösterilene, maddi ve manevi olarak en çok desteklenene, hiç şüphesiz ki, Kur'an kurslarıdır. Trabzon ilimizde ise, Kur'an kurslarına gösterilen ilgi ve verilen destek, çok üst seviyelerdedir.

Günümüzde örgün eğitim-öğretim süreci içinde bulunan veya bu süreci tamamlamış olan insanlarımızın büyük bir kısmı, Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenme, iman, ibadet ve ahlâk konularıyla Peygamberimizin hayatı hakkındaki temel bilgileri önemli ölçüde bu kurslardan öğrenmiş veya öğrenmektedir.

Kur'an kursları; arzu eden vatandaşlara Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, ibadetler için gerekli olan sûre, ayet ve duaları ezberletmek, isteyenlere hafızlık yaptırmak ve İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları hakkında bilgiler vermek için açılan eğitim yerleridir².

Kur'an kurslarının gayesi, arzu eden vatandaşlara:

1. Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek,
2. Kur'an-ı Kerimi doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgileri (tecvid, tashîh-i hurûf ve ta'lim) uygulamalı olarak öğretmek,
3. İbadetler için gerekli olan sûre, ayet ve duaları doğru olarak ezberletmek ve bunların meallerini öğretmek,
4. Hafızlık yaptırmak,
5. İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlâkı hakkında bilgiler vermektir³.

Kur'an kurslarının gayesinde de görüldüğü gibi arzu edenlere dinimizin kaynağı olan Kur'an-ı kerim, inanç ve ibadetler ile ibadetlerin yapılaş şekillerinin öğretildiği, ibadet alışkanlığının kazandırıldığı Kur'an Kurslarının, dini hayatımız hakkında inkârı mümkün olmayan çok önemli bir yeri vardır.

Asırlar boyu milletimiz, gönül dünyalarını Kur'an-ı Kerimle zenginleştirmek ve onun mesajı ile hayatlarına anlam katmak için Kur'an-ı Kerimi en güzel şekilde okumak, ezberlemek (hıfz etmek) ve onun eşsiz mesajından nasiplenmek üzere adeta birbirleri ile yarışmışlardır.

Kur'an okuma, çocuklarına okutma ve onun mesajlarını benimseme ve benimsetme yarışında Trabzon ilimizin insanları her zaman ön saflarda olmuşlar, bu konuda üzerlerine düşen görevleri imkânları ölçüsünde yerine getirmişlerdir. Trabzon'da din eğitimi ve öğretimi tarih boyunca en üst seviyede ve öncelikli olarak devam etmiştir. Osmanlı döneminde de, dinî ilimler başta olmak üzere Trabzon, ilimde, kültürde ve sanatta ön sıralarda olmuş, Cumhuriyet

² Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği madde 4/j

³ Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları Yönetmeliği madde 5

döneminde de bu özelliğini artırarak devam ettirmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın kayıtlarından tespit edebildiğime göre 1925 yılında ülke genelinde tahsis edilen 9 adet Kur'an öğretmenliği kadrosundan bir tanesi de Trabzon ilimize verilmiştir.

Cumhuriyet döneminde Trabzon'da, Trabzon Kur'an Kursu ismi ile açılan ilk Kur'an Kursu, halen Merkez Kur'an Kursu olarak başarılı bir şekilde hizmete devam etmektedir. 1936 tarihinde Trabzon Kur'an Kursu öğretmenliğine tayin edilen Ali Haydar Özak'ın tayin onayında "Trabzon Kur'an Kursu öğretmeni Muhittin'in istifası üzerine boşalan kadroya"⁴ ifadesi vardır. Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki, 1936 yılından önce, Muhittin Efendi isminde bir zât Trabzon Kur'an Kursunda resmî olarak hocalık yapmıştır. Ancak, Diyanet İşleri Başkanlığı kayıtlarında ve arşivlerinde adı geçen Muhittin Efendi hakkında her hangi bir bilgi ve belge bulamadım.

Elimizdeki kayıtlarda Cumhuriyet döneminde Trabzon Kur'an Kursunda hocalık yapanların bilgi ve belgeleri üstadımız, hocamız Şehyu'l-Kurra Ali Haydar Özak ile başlamaktadır.

Elimizdeki belgelere göre, Trabzon ilimiz başta olmak üzere özelde Karadeniz, genelde ise ülke geneline çok ciddi Kur'an hizmeti olan Hocamız, Ali Haydar Özak, 18 Mayıs 1936 tarihinde Trabzon Kur'an Kursu öğretmenliğine atanmış, emekli olduğu 1964 tarihine kadar 28 yıl kesintisiz görev yapmıştır. Görevli olduğu süre içinde yüzlerce öğrenciye Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun olarak yüzünden okutmuş, talim ve tashih-i hurûf yaptırmış, isteyenlere hafızlık yaptırmış, hocaların hocası olmuştur. 04.03.1984 tarihinde ise vefat etmiştir. Mekânı cennet olsun (Âmin!).

Ülkemizde din eğitimi ve öğretiminin gereği gibi yapılamadığı en zor şartlarda bile Trabzon ilimizde Kur'an Kursu ve hizmetleri, hocalarımızın fedâkarca gayretleriyle kesintiye uğramadan insanlarımızın da desteği ile devam ettirilmiştir. Ülkemizin birçok yerinde en zorunlu dini hizmetleri yerine getirecek insanlar bulunamazken, Trabzon'da Kur'an Kurslarında yürütülen hizmetler sayesinde böyle bir sıkıntı yaşanmamıştır. Hatta ülke genelinde birçok yerleşim yerlerine Trabzon'daki Kur'an Kurslarında yetişen hocalar din hizmeti yapmak üzere gitmişler, vatandaşlarımızın dini görevlerini yapmalarına yardımcı olmuşlar, onlara dini konularda rehberlik etmişlerdir.

Hocaların hocası olan hocamızın görev yaptığı kurs denilince aklımıza bugün bildiğimiz Kur'an Kursları binaları gelmemelidir. O günkü şartlar altında, bugün bildiğimiz modern ve güzel binalar, barınacak yatakhaneler, pişirilen yemekler söz konusu değildi. Dersler tamamen camilerin köşelerinde yapılmakta, soğuk havalarda ısınmak için mangal kullanılmakta idi. Mangalın ateşi de rica-minnetle fırınlardan veya hamamlardan alınmaktaydı. Alınan ateş küllenir ve uzunca süre sönmeden sıcaklığın devam etmesi sağlanırdı.

Bu özet bilgiyi verince hocamızın görev süresi içinde öğrencilerini okuttuğu camilerinin de isimlerini vermek istiyorum. Hocamız ilk önce öğrencilerini Çarşı Camiinde, Semercilerdeki Hz. Ebubekir Camiinde, Müftü Camiinde ve Hacı Kasım Muhittin Camiinde okutmuştur. Tespit edebildiğim kadarı ile hocamızın okuttuğu öğrenci sayısı 683 dür. O günkü şartlar dikkate alınırca, bu rakamların sıhhat dereceleri tartışılabilir. Tartışılması mümkün olmayan bir husus varsa, o da, ders yapılacak mekânların son derece olumsuz oluşu, eğitim - öğretim için araç ve gereçlerin hiç bulunmayışı, köy ve kasabalardan gelen öğrencilerin iâşe ve ibateleri için hiçbir imkânın bulunmayışıdır.

4 Ali Haydar Özak'ın özlük dosyası

Bütün bu olumsuzluklara rağmen hocamız, insanlarımıza din hizmeti sunmak ve din hizmeti sunacak insanları yetirmek için hiçbir mazeret ileri sürmeden elinden geleni yapmıştır.

Hocamızın, dinini, diyanetini, özellikle Kur'an-ı Kerimi öğrenmek isteyen öğrencileri de her türlü mahrumiyete katlanmışlar, kendi imkânlarıyla temin ettikleri son derece sağlıklı yerlerde barınarak, bazen aç - susuz, bazen de çıplak denilecek durumda olsalar dahi Trabzon ilimizdeki insanların manevi mimarları olabilmek uğruna, her türlü sıkıntıya ve mahrumiyete göğüs germişler; Kur'an-ı Kerimi ve dini bilgileri öğrenmişlerdir.

Trabzon ilimizde hiçbir yerleşim yerini hocasız bırakmamışlardır. Çevrelerindeki insanlara dinlerini, diyanetlerini öğretmeye çalışmışlar ve Trabzon ilimizdeki dini hayatın olumlu yönde gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır.

Hocamız, fedakârca ve başarılı bir şekilde yürüttüğü görevinden emekliye ayrılınca Merkez Kur'an Kursu öğretmenliğine çok sevdiği öğrencisi Murat Köseoğlu'nun getirilmesini arzu etmiş ve bu arzusu yerine getirilerek Murat Köseoğlu 01.03.1964 tarihinde Trabzon Merkez Kur'an Kursu öğreticiliğine atanmıştır. Murat Köseoğlu 06.03.1991 tarihine kadar 27 yıl aynı kursta öğreticilik ve idarecilik yapmış, Trabzon ilimizde Kur'an Kursu hizmetlerinde haklı bir şöhrete ulaşmıştır. 06.03.1991 tarihinde tam olgunluk döneminde iken, aniden vefat etmiştir. Mekânı cennet olsun. (Âmin!).

Trabzon ilimizde Cumhuriyet döneminde resmi olarak ilk açılan ve kesintisiz olarak bu güne kadar hizmet veren Merkez Kur'an Kursumuzda hizmet veren diğer hocalarımızın da isimlerini vermek istiyorum.

1. Ali Çelik (1980-1986) Emeklidir. Bazı Kur'an Kurslarında hocalara talim, tashih-i huruf ve usul dersleri okutmaktadır.

2. Mehmet Satan, 24.09.1987 tarihinde görevine başlamış, 19. 07. 2000 tarihinde emekli olmasına rağmen, fahri olarak bu kursumuzda görevine devam etmektedir.

3. Ömer Açar 27.07.1987 tarihinde göreve başlamış, başarılı bir şekilde halen görevine devam etmektedir. Ayrıca, ildeki bazı Kur'an Kursları ile de ilgilenmektedir. Özellikle Temel Araz Kur'an Kursu'nun yeni yapılan binasındaki hizmetleri ile kursun faaliyete geçip eğitim-öğretim faaliyetlerine olan katkısı ve Kaşüstündeki, inşaatı devam eden Kur'an Kursuna olan hizmetleri her türlü takdire şayandır.

4. Yüksel Serdar 02.11.1992 tarihinde göreve başlamış, halen görevindedir.

5. Necmi Tanrıkulu 23.12.2002 tarihinde göreve başlamış, 21.10.2010 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Halen Hacı Bayram Kur'an Kursunda görev yapmaktadır.

6. Ahmet Derman 16.07.2009 tarihinde görevine başlamış, halen görevindedir.

7. Mustafa Peken 22.10.2010 tarihinde görevine başlamış, halen görevindedir.

8. Ahmet Ali Gürsoy 29.05.2012 tarihinde görevine başlamış, halen görevindedir.

9. Cafer Arslan 29.05.2012 tarihinde görevine başlamış, halen görevindedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kesintisiz olarak devam eden kurslarımızdan birisi de Of ilçemizdeki Uğurlu (Çifaruksa) Kur'an Kursumuzdur. Mehmet Rüştü Aşikkutlu hocamız, Çifaruksa köyü büyük Camii imam-hatibi iken 15 Ocak 1937 tarihinde bu görevine ilave olarak Uğurlu köyü Kur'an Kursu öğretmenliğinde fahri olarak görevlendirilmiştir⁵. Hocamızın fahri olarak görevlendirilmesinden anlıyoruz ki, Uğurlu köyünde de daha önceden faaliyet gösteren bir Kur'an Kursu vardı.

5 Mehmet Rüştü AŞIKKUTLU'nun özlük dosyası

Bizzat hocamızın kendisinden ve bu hizmetlere gönül verenlerden dinlediğime göre Aşikkutlu hocamız da çok zor şartlar altında bu önemli görevi hiç aksatmadan, sıkıntılara çözüm bularak, özellikle kendi köyünden başka yerlerden gelen öğrencilerin iâşe ve ibatesi konusunda komşularının ve köy halkının da desteğini alarak çok ciddi hizmetler yapmıştır.

Okuttuğu öğrencilerinin bir kısmını caminin uygun yerlerinde iskân ederken, bir kısmını komşularının evlerinde barındırmayı başarmıştır.

Özellikle kıtlık yılları diye literatüre geçen 1940'lı yıllarda insanların kendi öz çocuklarını bile beslemekte zorlandıkları günlerde, hocamız, zeki ve çalışkan onlarca öğrencisini ana-babasının yanına gönderme yerine, zor şartlarda onları kursta tutmuş; iâşe ve ibatelerini de temin ederek onları okutmuş; mesai mefhumu bilmeden gece gündüz hizmetlerine devam etmiştir. Öğrencilerini, insanların manevi mimarları olarak yetiştirmek için elinden geleni yapmıştır.

Aşikkutlu hocamız, öğrencilerinin eğitim-öğretimleriyle ilgilenip, iâşelerini ve ibatelerini temin için çalışırken, hocamızın eşi de öğrencilerin yemeklerini pişirmek, bulaşıklarını yıkamak suretiyle kendisine büyük destek vermiştir.

Bir anekdot aktarmak istiyorum. Günlerden bir gün, hocamızın köylüsü dul bir kadın gelmiş ve hocamıza “Başkalarının çocuklarını buraya getiriyor, yedirip-içiriyorsun ve okutuyorsun, benim de yetimlerim var, onlar da aç, onlara da yiyecek bir şeyler vermelisin.” demiş. Hoca da eşine seslenerek, “Evdeki unu bu kadına ver.” demiş. Hocanın eşi de “Evdeki unu verirsem öğrencilere yemek yapacak hiç bir şeyim kalmıyor.” demiş. Hoca tekrar, “Evdeki unu bu kadına ver, çocuklarına yedirsin.” demiş. Hocanın emri üzerine eşi evdeki mevcut unu kadına vermiş. Hoca da abdest almak üzere hazırlık yaparken birisi kapıyı tıkladı; hoca kapıyı açınca, kapıyı tıklatan zât hocaya bir kâğıt uzatmış. Kâğıdı gönderen Of-Çaykara yolu üzerinde Taşhan denen yerde dükkânı olan bir zat imiş. Kâğıtta: “Hocam, daha önce öğrenciniz olan ve şu anda Samsun-Bafra da bulunan bir öğrenciniz size bir çuval un göndermiş, un çuvalınız yanımda mahfuzdur. Güvenilir birisini göndererek un çuvalınızı aldırabilirsiniz.” yazılı imiş. Hocamız notu alınca, eşine “yetimleri olan kadına unu verirken çok zorlandın, eğer gönülden isteyerek unu o kadına verseydin, belki bu un bir çuval değil, iki çuval olabilirdi” diye latife yapmış.

Of Müftüsü Seyfettin Ayık'ın Uğurlu (Çıfaruksa) köyü Kur'an Kursuna ait 4 nolu deftere yazdığı nota göre 04.06.1973 tarihine kadar Uğurlu köyü Kur'an kursundan 187 öğrenci hafızlık yaparak, 679 öğrenci de yüzünden okuyarak, talim ve tashih-i hûruf yaparak toplam 866 öğrenci mezun olmuşlardır.

Sözünü ettiğim bu rakamlar defterdeki kayıtlardan alınmış rakamlardır. Gerçek ise çok daha fazladır. Hocamızın, iyi yetişmiş ve hocamız tarafından da sevilen öğrencilerinden olan Kurra Hafız İbrahim Tanrıku'nun kendisinden dinleştirdim. İbrahim hoca, bir gün Aşikkutlu hocamıza “şu ana kadar, kaç öğrenci yetiştirdiniz?” diye sorar, hocamız da “2500 civarında öğrenci yetiştirdiğini” söyler. İbrahim hocamızın verdiği rakamlar belgelere dayanmasa da, Aşikkutlu hocamızın yetiştirdiği öğrencilerin sayısı sadece 866 değil, binlerce öğrenci yetiştirmiş olduğuna bir delildir.

Sözünü ettiğim kurs defterlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre hocamızın bir numaralı öğrencisi Mehmet Zengin isimli kişidir. Hakkında her hangi bir bilgi edinemedim.

59 numaralı öğrencisi ise uzun yıllar Yozgat merkezinde imam-hatiplik yapmış kişiliği ve mesleki liyakati ile haklı bir üne sahip iken son hizmetlerini Trabzon Çarşı Camii imamlığında tamamlamış olan merhum Hüseyin Sarıcaoğlu'dur. Hüseyin hocamız, çok kibar, güzel ahlâk

sahibi, nerde nasıl davranacağını çok iyi bilen, kadın-erkek, büyük-küçük herkesin sevgi ve saygısını kazanmış, cemaati tarafından saygı gösterilen örnek bir din görevlisi idi.

Hocamla ilgili bir hatıramı nakletmek istiyorum. 1969 yılı Ağustos ayında Trabzon İmam-Hatip Okulunu bugünkü binasına taşındık. Ben o zaman Trabzon İmam-Hatip Okulunda Müdür Yardımcısı idim. Okul binamızın duvarlarından başka hiçbir araç-gerecimiz yok. Su yok, elektrik yok, masa yok, sandalye yok, sıra yok, yazı tahtası yok, bahçe düzenlemesi yok. Bunları temin etmek için, bir kuruş da ödeneğimiz yok. İş başa düştü. Arkadaşlarla oturduk, düşündük taşındık, her zaman olduğu gibi hizmetlerimize destek vereceğine inandığımız ve tanıdığımız kişileri bir heyet olarak ziyaret edip, “imam-hatip okulunda senin de bir sıran olsun” diyerek her gittiğimiz kişiden 280 TL istemeyi kararlaştırdık. Sıraları Sanat Okulunda yaptırmak için sipariş vermiştik ve her sandalyenin bedeli de 280 TL idi. Heyetimizde o tarihte İl Müftü Yardımcısı Rıza Selimbaşoğlu, Öğretmen Hüseyin Albayrak, Gülbahar Hatun Camii İmam-Hatibi ve Trabzon Din Görevlileri Derneği Başkanı merhum Musa Akkaya, bir de ben vardım. Dördümüz heyetin her zaman değişmez üyeleri idik. Bir de gittiğimiz semtteki insanları iyi tanıyan itibarlı, sevilen-sayılan birisini de yanımıza alıyorduk. O semtteki esnafı onunla birlikte ziyaret ediyorduk. Para toplama ziyaretimizde sıra Çarşı Camii semtine gelmişti. Çarşı Camii semtindeki esnafı ziyaret için heyetimize Çarşı Camii İmam-Hatibi Hüseyin Sarıcaoğlu hocamızı da aldık. Hocamızla birlikte bir esnafa uğradık, isteğimizi bildirdik, karşılığını da aldık. İkinci esnafa uğradık, heyetteki hocalarımızdan birisi isteklerimizi anlatıyordu ki, ben Hüseyin Sarıcaoğlu hocamın yüzünün kızardığını ve çenesindeki sakalından ter aktığını gördüm. Hocamı bir kenara çekerek, “hayr’ola hocam, neden terlediniz?” diye sordum. Hocam bana gizlice, “benim, insanlardan hayır için de olsa para isteme alışkanlığım yok. Siz de çok önemli bir hizmeti gerçekleştirmek için bu semte gelince beni de aranıza aldığınız, size de hayır diyemedim. Çok sıkıldım, bütün vücudum titriyor, adım atacak halim yok, kimsenin yüzüne bakamıyorum.” dedi. Bende hemen hocama “hocam özür dileriz, biz bu durumunuzu bilmiyorduk. Siz ayrılabilirsiniz, kusura bakmayın, hakkınızı helal ediniz” dedim. Hocamız da heyetimizden ayrıldı. Hocamızı anlatmak için başka bir şeye herhalde ihtiyaç kalmadı.

124 no’lu öğrencisi ise, merhum Ömer Baykal’dır. Ömer Baykal hocamız da çok iyi yetişmiş, çevresinde herkesin hürmet ve saygısına mazhar olmuş, hayatı boyunca dinini, diyanetini bilen ahlakı güzel insanlar yetiştirmeye Kur’an’ı ve dini bilgileri öğretmeye çalışmış, yüzlerce insana hocalık yapmıştır.

133 numaralı öğrencisi de Eskişehir Çarşı Camii İmam - Hatibi merhum Mehmet Şefik Sarıcaoğlu dur. Sarıcaoğlu hocamız, Eskişehir’de görev yapmış, Eskişehir’de görevli olan hemen hemen bütün din görevlilerine talim ve tashih-i huruf okutmuş, isteyenlere aşere, takrib ve tayyibe de okutmuştur. Kur’an kurslarında hafızlık yapan ve imam - hatip lisesinde okuyan öğrencilerden arzu edenlere talim ve tashih-i huruf dersleri vermiştir.

Genel olarak onun mesaisi, sabah namazında başlar, yatsı namazını da kıldırınca biterdi. Bu zaman dilimi içerisinde, caminin içinden üst kata çıkan merdivenin altındaki küçük imam odasında oturur, kim gelirse onu okutur, bir isteği ve ihtiyacı olan kimselerle ilgilenir, onların sıkıntılarını gidermeye çalışırdı. Onun hizmet anlayışına ve mesai mefhumuna şahit olanlardan birisiyim.

Mehmet Şefik Sarıcaoğlu hocamız, Eskişehir’e yerleşmiş olmasına rağmen, doğduğu büyüdüğü yer olan Of ilçesinin Saraçlı (Halman) köyü ile ilgisini hiç kesmemişti. Genel olarak yaz aylarında bir ay iznini alır, Of ilçesindeki Saraçlı köyüne giderdi.

Yine izin kullanmak üzere 1997 tarihinde memlekete geldiğinde Of-Bölümlü Kur'an Kursundan mezun olan öğrencilerin icazet merasimine katılmış, merasimin sonunda duadan önce kendisi Kur'an okumuş ve "sadakallahü'l-Azim!" dedikten sonra yanı başında bulunan Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı hocamız Lütfi Şentürk'ün kucağına düşerek ruhunu teslim etmiştir. "Hocamızın ölümü, 'nasıl yaşarsanız, öyle haşır olursunuz' müjdesinin en güzel örneğidir" diye düşündüğüm için arz ettim. Abdestli, caminin içinde Kur'an'ını kendisi okuyarak ve hiçbir dünya kelamı etmeden ruhunu teslim ediyor. Ruhü şad, Mekânı cennet olsun. (Hocamızın ölümü ile ilgili bilgiyi, ruhunu kucağında teslim ettiği Lütfi Şentürk hocamdan dinledim.) Bu hocamız da çok kibar, sevgi dolu, mesleğinde iyi yetişmiş, Eskişehir'de erkek, kadın, büyük - küçük herkesin sevgi ve saygısına mazhar olmuş bir insandı.

Bu üç hocamız da, Hafız'ul- Kurra M.Rüştü Aşıkkutlu hocamızın öğrencileridir. Hocamızın yetiştirdiği, özelde Trabzon'umuzda genelde ise ülkemizin diğer yerlerinde dini hayatın yerleşmesinde ve gelişmesinde önemli ve başarılı hizmetleri olan bu mümtaz şahsiyetlerden birkaç cümleyle söz ederek hocamızın çok zor şartlar altında ne kadar önemli hizmetler yapmış olduğunu, sadece Trabzon'da değil bilakis ülke genelinde ne kadar önemli hizmetlere vesile olduğunu, bir başka açıdan hatırlatmak istedim.

Ben Aşıkkutlu hocamızı da, kendilerinden çok özet olarak bahsettiğim değerli öğrencileri olan merhum hocalarımızı da tanıma şerefine nail oldum. Aşıkkutlu hocamız, Kur'an ilimlerinde olduğu kadar dini bilgiler konusunda da çok iyi yetişmiş, dini iyi anlamış, bid'at ve hurafelerden uzak olmuş, çok nazik, kibar, cömert, karıncayı incitmekten sakınan, elinden geldiğince herkese, hatta bütün canlılara iyilik yapmak için gayret gösteren müstesna bir şahsiyet, örnek bir insandı. Bu özellikleri sebebiyle olsa gerek ki, her düşünceden insanın saygı gösterdiği, küçük-büyük, kadın-erkek herkesin hürmet ettiği bir kişi idi.

Kendilerinden çok özet olarak bahsettiğim değerli hocamızın öğrencileri olan, onun rahle-i tedrisinden feyiz alan üç hocamız da, son derece sevgi ve saygıya layık, ehl-i Kur'an, saygın din hizmetlileri idiler. Çevrelerine ışık tutmuşlar, etraflarında bulunan insanlara, önlerinde olan öğrencilerine çok iyi örnek olmuşlar, böylece dini ve sosyal hayatımızın oluşmasında, güçlenmesinde ve toplumda yaygınlaşmasında önemli görevler ifa etmişlerdir.

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu hocamı tanıdıktan sonra Kur'an'a dolaysıyla din-i mübîne olan hizmetleri, sevgi ve saygıya değer kişiliği sebebiyle kendisine aşırı derece muhabbetim olmuştur. Görevde bulunduğum süre içinde Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Kursları bürosuna hocamın resmini astım; Uğurlu köyü Kur'an Kursu'nun da adını 06.10.1986 tarih ve 76295 sayılı Başkanlık onayı "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu" olarak değiştirdim. Ekim 1986 tarihinden beri eski Uğurlu köyü Kur'an Kursu "Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursu" ismi ile faaliyetine devam etmektedir.

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Kur'an Kursundan özet olarak söz ettikten sonra hocamızdan sonra bu kursta görev yapan hocalarımızın da isimlerini vermek istiyorum:

1. Hüseyin Beyaz
2. Süleyman Nihat Öztemel
3. Recep Varlı
4. Mustafa Çift
5. Hüseyin Köksal
6. Yakup Nacı Öztemel
7. Abdülbaki Öztemel

Kur'an okutarak, dini bilgiler öğreterek, Trabzon ilimizde dini ve sosyal hayatın olumlu yönde oluşumunda çevrelerine ışık tutanlardan tespit edebildiklerimin isimlerini arz etmek istiyorum.

1. 1800'lü yıllarda doğmuş Kur'an'a ve din-i Mübîne hizmet etmiş olanlar;

Trabzon Merkez; Hafız Mehmet Zühdi Efendi (1811 - 1875), Tayyib-Zade Hafız Mehmet Zühdi Efendi (1854 - 1914), Ömer Fevzi Efendi (Çarşı Camii İmam - Hatibi ve Çarşı Camii etrafındaki medreselerin müderrisi, 1951 yılında imam - hatip okullarının açılmasının arka plandaki mimarı Mahmud Celeddin Ökten hocamızın da dedesi).

Araklı; Hafız İsmail Çebi Efendi (1837 - 1898),

Çaykara; Hacı Feriştad Efendi (1866-1929), Hacı Dursun Efendi (1894-1963), Müslim Efendi (1878-1954), Bakkal Zade İsmail Hakkı Efendi (1831-1921), Gargar Muhammed Müslim Efendi (1851-1940), Hacı Hafız Muhammed Bahauddin Efendi (1844-1920), Hacı İdris Efendi (1883-1965), Mahnı Zade Seyyid Müslim Zühdi Efendi (1878-1954), Ömer Dursun POYRAZ Efendi (1884-1976), Serdar Zade Muhammed Efendi (1875-1950), Velioğlu Tayyib Zühdi Efendi (1869-1940).

Dernekpazarı; Çıkrıkçı Zade Süleyman Efendi (1875-1965), Gürcü Zade Ahmet Efendi (1843-1908), Kebir Zade Hasan Er Efendi (1878-1926), Mustafa Tozkoparan Efendi (1875-1959).

Düzköy; Serdar Hoca (1868-1953).

Hayrat; Hasan Bayraktaroğlu Efendi (1858-1935), Çalekli Hacı Dursun Efendi (1883-1977), Güvelioğlu Hüseyin Efendi (1833-1888), Hacı Abdulhalim Efendi (1872-1961), Hacı Sarmusakoğlu Hasan Efendi (1873-1948), Hacı Sarmusakoğlu Muhammed EFENDİ (1810-?).

Köprübaşı; Tayyib Zade Halit Sağır Efendi (1868-1957), Hafız Hasan Likoğlu Efendi (1880-1929), İdris Sancaktar (Müderris İdris Efendi 1880-1953), Mehmet Raci İMAMOĞLU (1867-1938), Nazım İskender (1896-1987), Salih Zeki İmamoğlu (1899-1970). Bu hocamız, Maçka ilçesinde ve 1951-1960 tarihleri arası Trabzon'da İl Müftülüğü yapmıştır. İl müftüsü iken Trabzon'da İmam-Hatip Okulu'nun açılması için ciddi gayretler göstermiş ve Trabzon İmam-Hatip Okulunun açılışını sağlamıştır. Merhum hocamıza Cenâb-ı Hak'tan bol bol rahmet diliyorum. Ruhu şad olsun (Âmin!).

Of; Abdussamed Osman Hilmi Karaismailoğlu Efendi (1869-1959), Müderris Mahmud Efendi (Ganiömeroğlu 1830-1930), Oflu Hacı Ahmet Efendi (Öztürk-1860-1956).

Şalpazarı; Cürezâde Garip Osman Efendi (1831-1918), Hacı Hafız Hasan Türkmen (1893-1996).

Yomra; Harun Aydın (1895-1947).

2. 1900'lü yıllarda doğan özellikle Trabzon'umuzun genelde ise ülkemizin her yerinde dini hayatın oluşumunda hizmeti geçen Kur'an'a verdikleri hizmetleri ile haklı olarak isimleri hafızamızda olan hocalarımızdan da tespit edebildiklerimin isimlerini hatırlamayı ve hatırlatmayı bir görev biliyorum.

Akçaabat; Murat Köseoğlu, Muharrem Aslantürk, Nurettin Durmuş, Mustafa Demir.

Araklı; Ahmet Yavuz Yiğit, Ahmet Soyyiğit, Nurettin Okumuş, Osman Çebi, İsmail Ramazanoğlu, Mecid Ayvazoğlu.

Arsin; Bayram Koç, Ahmet Özdemir, Bahattin Altıntaş.

Beşikdüzü; Ali Uzunbay, Mahmut Aydın, Mehmet Eren, Nihat Ulu.

Çarşıbaşı; Halit Bostan, Osman Remzi Kum, Salih Saka, Abdurrahman Kul.

Çaykara; Ahmet Dağlar, Yakup Yıldız, Ahmet Necati Okuyan, Yağbo Ahmet Hoca, Ali Karaçay, Ali Rıza Köksal, İbrahim Hakkı Bilgin, Kemal Okuyan, Mehmet Okuyan, Niyazi Kasapoğlu, Orhan Baş, Saffan Çakıroğlu, Süleyman Gönan, Hasan Rami Yavuz, Ali Fikri Yavuz, Fusuf Bilgin, Kolomer Mahmut Efendi, Mehmet Hilmi Sağır, Şevki Aslan, Yusuf Catal, Ahmet Serdaroğlu, Mehmet Serdaroğlu, Lütfi Sentürk, Ahmet Okutan, Nasrullah Hacımüftüoğlu.

Dernekpazarı; Abdullah Keleş, Kakoşim Hoca, Mehmet Boz, Mehmet Şahin, Süleyman Yücel, Şaban Lütfi Güneş.

Düzköy; Osman Ocak.

Hayrat; Ahmet Hamdi, Bayram Ali Ersin, Hacı Sarmusakoğlu Rüştü, Harun Albayrak, Hacı Rıdvan Harputluoğlu.

Köprübaşı; Ahmet Ayar, Ali Ayar, Ahmet Karaman, Ahmet Likoğlu, Ahmet Yarımağaoğlu, Bilal Bakırcı, Mustafa Günay, Hasan Karaman, Mehmet Ali Karaman, Mehmet Kurt, Mehmet Saka, Mustafa Ayar, Mustafa Onay, Mustafa Özdemir, Sefer Saka.

Maçka; Niyazi Çubukçu.

Of; Abdullah Hatipoğlu, Abdullah Yılmaz, Ali Koç, Ali Ulvi Uzunlar, Eyüp Terzi, İlyas Vanlıoğlu, Mahmut Sarıcaoğlu, İbrahim Tanrıku.

Şalpazarı; İmam Hoca Lakaplı Mehmet Öztürk, Kamil Kahraman, Ali Özdil, Ali Fuat Türkmen, Mustafa Türkmen, Hasan Türkmen, Hüseyin Türkmen, Ali Rıza Öztürk, Mehmet Öztürk, Hayrettin Öztürk, Remzi Yavuz.

Tonya; Fikret Latifoğlu, Ali Topal, Muzaffer Kara.

Vakfikebir; Hacı Ziya Habiboğlu, Salih Bayraktar, Mehmet Satan, Ali Ramazanoğulları, İdris Velioğlu, Mustafa Atalar.

Yomra; Lütfi Aydoğdu, Musa Ünver, Necametdin İlhan, Şakir Adanur.

Sadece isimlerini yazdığım 1900'lü yıllarda doğan hocalarımızdan ölenlere rahmet diliyorum. Sağ olanlara da hayırlı ve huzurlu ömür, gücü yetenlerin bu hayırlı hizmetlerine devam etmelerini Yüce Rabbimden niyaz ediyorum.

Cumhuriyetimizin ilk yıllarından itibaren resmi ve kesintisiz olarak başarılı bir şekilde hizmetlerini sürdüren iki kursumuzu ve bu kurslarımızın kurucuları durumunda olan iki hocamızı örnek olarak hatırlattım.

Trabzon İlimizde geçmişten günümüze kadar sözünü ettiğim bu kurslardan başka o günlerdeki şartlar gereği sayısını bilemediğimiz kadar çok kurslarda, özelliğini tespit edemediğimiz kadar mekânlarda hocalarımızın, yeni yetişen nesillere Kur'an'ı ve dini bilgileri öğretmek için hiçbir karşılık beklemeden gayret gösterdiklerini, yürüttükleri hizmetler için değişik uygulamalar yaptıklarını biliyoruz. Yapılan uygulamalardan birisi, en geçerli ve faydalı olanı ise, çocukların evlerde, bağlarda, bahçelerde okutulması idi. Ben bu uygulamaları bizzat gördüm, yaşadım. Bir zamanlar Kur'an okuma ve okutmayı önlemek için çok sıkı takip olmasına rağmen, insanlarımız çocuklarına dinlerini, diyanetlerini öğretmek istiyorlardı. Din hizmetini yürütebilecek liyakatleri olan hocalarımız da her türlü tehdidi ve başlarına gelebilecek tehlikeleri hesaba katmadan, çok zor şartlar altında çocuklar başta olmak üzere

isteyen herkesi okutmuşlar, Trabzon’umuzda dini hayatı canlı tutmuşlardır. Hatta diğer yerlere nispetle Trabzon’umuzda dini hayatın daha farklı olmasını sağlamışlardır. Öyle ki, ülkemizde ve ülkemizi tanıyan dış ülkelerde bile Trabzonlu denilince akla ilk gelen “bunlar dindar insanlardır” imajını yerleştirmişlerdir.

Trabzon ilimizde son yıllarda ve günümüzde başarılı bir şekilde hizmetlerini devam ettiren o kadar çok kursumuz ve bu kurslarda hizmet veren hocalarımız var ki, onların isimlerini ve hizmetlerini bu zaman dilimi içinde burada hatırlatamadığım için özür diliyorum. Sadece, 01 Ocak 2015 tarihi itibarı ile İl genelindeki kurslarımızın ilçelere göre, erkek-bayan dağılımını, öğrenci, öğretici ve mezun sayıları ile kursların yatılı ve gündüzlü oluşlarını bir tablo halinde arz etmek istiyorum:

	Kurs sayıları			Öğretici Sayıları			Öğrenci Sayıları			Mezun Sayıları			Kurs Türü	
	E	B	T	E	B	T	E	B	T	E	B	T	Yatılı	Gün düzlü
Akçaabat	1	51	52	3	73	76	32	1094	1126	2878	10732	13610	4	48
Arakalı	2	10	12	14	26	40	140	349	489	2403	1986	4389	10	2
Arsin	3	6	9	28	53	81	301	570	871	14460	5713	20173	8	1
Beşikdüzü	-	3	3	-	3	3	-	64	64	68	847	915	-	3
Çarşıbaşı	1	2	3	1	10	11	15	126	141	1265	325	1590	-	3
Çaykara	2	12	14	2	13	15	70	140	210	668	1600	2268	5	9
Dernek- pazarı	2	4	6	2	10	12	51	123	174	376	404	780	3	3
Düzköy	-	12	12	-	12	12	-	194	194	448	1545	1993	-	12
Hayrat	3	5	8	8	8	16	179	108	287	2337	1041	3378	6	2
Köprübaşı	1	2	3	1	2	3	27	65	92	765	619	1384	1	2
Maçka	-	16	16	-	16	16	-	308	308	-	414	414	-	16
Of	15	9	24	39	36	75	710	305	1015	8247	5358	13605	23	1
Ortahisar	3	63	66	19	109	128	257	1724	1981	695	10351	11046	5	61
Sürmene	1	5	6	1	13	14	27	210	237	27	628	655	3	3
Şalpazarı	1	1	2	1	1	2	36	59	95	685	337	1022	1	1
Tonya	2	9	11	2	11	13	23	172	195	1	79	80	2	9
Vakfikebir	2	5	7	7	13	20	65	128	193	404	943	1347	1	6
Yomra	1	5	6	2	6	8	8	119	127	1725	2160	3885	1	5
Genel Toplam	40	220	260	130	415	545	1941	5858	7799	37452	45082	82534	73	187

Tabloda Trabzon ilimizin bütün ilçelerindeki Kur’an Kurslarının sayıları, öğretici ve öğrenci sayıları ile mezun öğrenci durumu gösterilmiştir. 01 Ocak 2015 tarihi itibarı ile Trabzon ilimizde faaliyet gösteren Kur’an kurslarının sayısı 260’dır. Bu kurslarımızdan 1980 tarihinden sonra 37.452 si erkek, 45.082’si kız olmak üzere toplam 82.534 öğrencimiz mezun olmuştur. Bu kurslara kayıt olup bir süre devam ederek belli seviyede dini bilgiler aldıktan sonra mezun olmadan çeşitli sebeplerle ayrılanlar bu rakamlara dâhil değildir.

Sonuç

Trabzon ilimizde köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Kur’an kursları, bu ilimizde yaşayan insanlarımızın dini bilgilerini edinmelerinde, dini kültürlerinin gelişmesinde ve şekillenmesinde, beşeri ilişkilerinin sağlıklı oluşmasında önemli katkısı olan yaygın eğitim-öğretim kurumlarından birisi ve en önemlisidir.

Trabzon'umuzda dini ve sosyal hayatın oluşumunda Kur'an kurslarında yürütülen eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanında kurslardan mezun olanların toplum içindeki örnek yaşayışları ve ahlaki özellikleri de önemli rol oynamaktadır.

Unutmayalım ki, dini hayatın oluşumu, Kur'an ahlâkı ile bezenmekten geçer. Onun içindir ki, Kur'an kursları dini hayatın bizatihi kendisidir. Orada Kur'an-ı Kerim'in manevi havası teneffüs edilir. Kur'an kursları sadece Kur'an-ı Kerim'in öğretildiği yerler değil, öğrencilerini Kur'an ahlâkı ile yoğuran, onun yüce öğütlerini öğrencilerine yudum yudum içiren maneviyat pınarlarıdır.

Ayrıca, Kur'an kurslarından mezun olan öğrenciler için geçmişten günümüze kadar düzenlenen icazet merasimlerinin de dini ve sosyal hayatın oluşumunda olumlu yönde ciddi katkıları olmuştur, halen de olmaktadır. Trabzon ilimizin her hangi bir yerinde bir icazet merasimi düzenlenince, bunu haber alan insanlar bu merasimlerde, kursun hizmetlerini sürdürebilmesi için ihtiyaç duyulan maddi desteği sağlamak gayesi ile insanları hayırdan yarıştıran bir usulle para toplanacağını bildiği halde, merasime katılmamak için mazeret üretmiyor.

Aksine mazereti varsa bile çözüm üretiyor, kendisi de imkânları ölçüsünde yardımda bulunmak üzere hazırlanıyor, sanki düğüne bayrama gider gibi güzel elbiselerini de giyerek, çoğu kere çocuklarını da yanlarına alarak büyük bir zevk ve heyecanla merasimlere katılıyorlar. İcra edilen programları ilgi ile takip ediyorlar.

İcazet merasimlerinde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, insanları eğitici ve öğretici güzel programlar yapılıyor, dini ve milli bilgiler veriliyor, dini ve milli birliği güçlendirici telkinler yapılıyor, okunan Kur'an-ı Kerimlerle ruhlar coşturuluyor, dini ve milli şuurlar canlı tutuluyor, insanların dini heyecanları ve hevesleri artırılıyor. Dolayısıyla, dini ve sosyal hayatımızda olumlu yönde gelişmeler oluyor.

Değerli katılımcılar!

Bana verilen süre içinde, Trabzon'daki dini ve sosyal hayatın oluşumunda Kur'an kurslarının önemini çok özet olarak arz etmeye çalıştım. Eksik ve kusurlarım var ise katkılarınızla giderilmesini diliyorum, saygılar sunuyorum.